* Ι Ο Υ Λ Ι Α Ν Ο Σ *

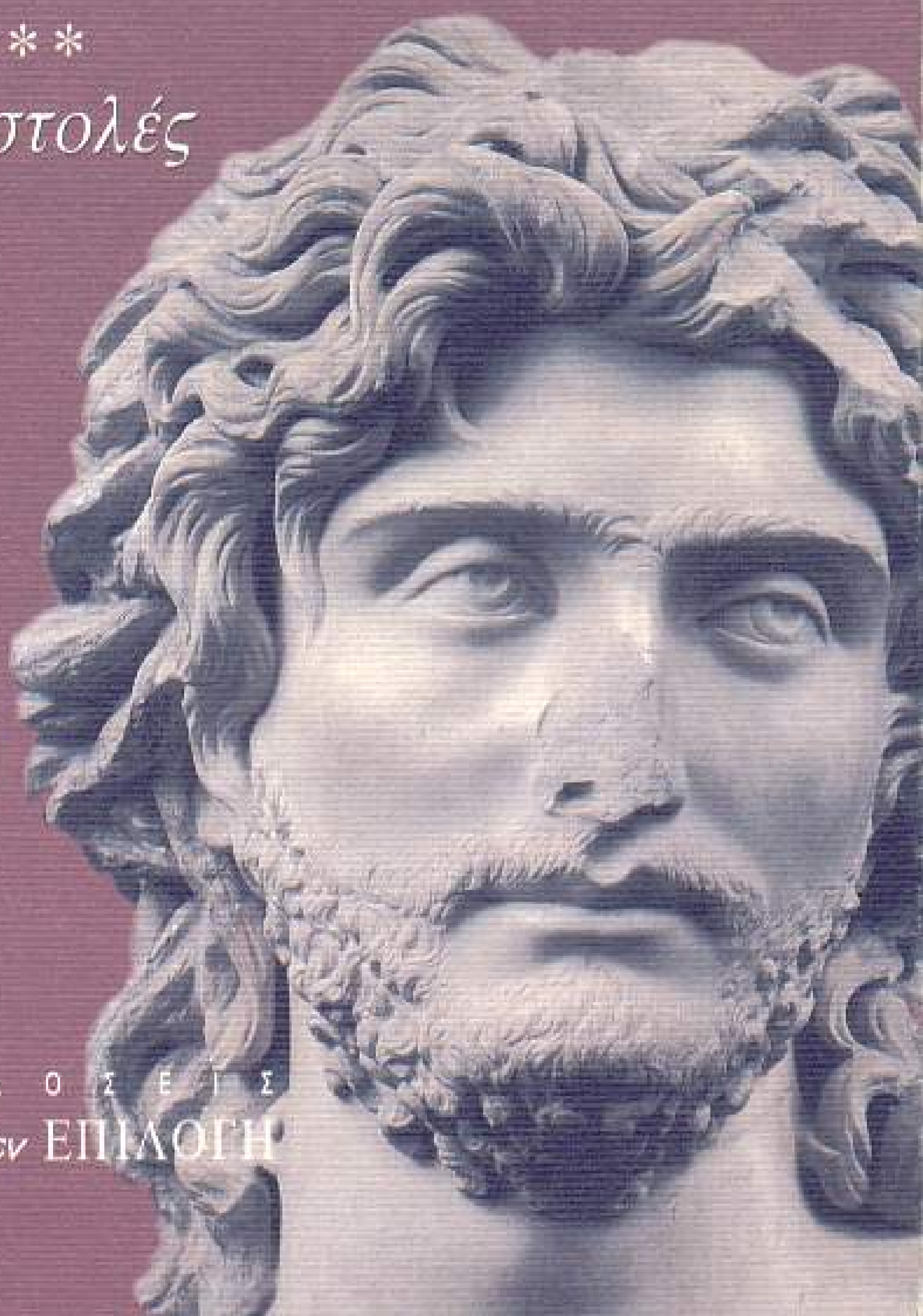
Για την Απέχθεια προς τα Γένια ή "Μισοπώγων"

* * *

Κατά Χριστιανών

* * *

Επιστολές

ΕΚΔΟΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ

Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ
θύραθεν ΕΠΙΛΟΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκεφτήκατε ποτέ πώς θα μπορούσε να γραφτεί η ιστορία της ύστερης Ελληνικής αρχαιότητας από έναν σύγχρονο ιστορικό; Ασφαλώς, αν ο ιστορικός μας δεν περιοριστεί στη μελέτη των όσων έχουν γράφει *οι άλλοι* συνάδελφοί του –σύγχρονοι ή του "πρόσφατου" παρελθόντος, όπως Παπαρρηγόπουλος, Gibbon, Κορδάτος κλπ–, θα πρέπει οπωσδήποτε να ανατρέξει στις πρωτογενείς πηγές, δηλαδή στα κείμενα των συγγραφέων της εποχής εκείνης.

Αναρωτιέται όμως κανείς πώς θα ήταν δυνατό, ένας ερευνητής που δεν γνωρίζει καλά Λατινικά, Αρχαία Ελληνικά και ξένες γλώσσες, να μελετήσει τις πηγές, όταν τα νέα Ελληνικά είναι η μόνη Ευρωπαϊκή γλώσσα στην οποία δεν έχουν ποτέ μεταφραστεί και εκδοθεί τα περισσότερα έργα των Ελλήνων συγγραφέων της ύστερης αρχαιότητας (!) ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ για τους Νεοέλληνες οι Λιβάνιος, Ευνάπιος, Ζώσιμος, Αμμιανός Μαρκελίνος, Αίλιος Αριστείδης, Δίων Κάσσιος και τόσοι άλλοι...

Στην ιστοριογραφία, η απόσταση ανάμεσα στις πρωτογενείς πηγές και το τελικό προϊόν του πνευματικού μόχθου του ιστορικού, καλύπτεται πάντα δια της "νομίμου αυθαιρεσίας" του τελευταίου: πάντοτε, η *αξιολόγηση* και *επιλογή* (το "ξεσκαρτάρισμα") του υλικού γίνεται με κριτήρια λίγο ως πολύ υποκειμενικά· πολύ

δε περισσότερο η *ερμηνεία* των γεγονότων και καταστάσεων και η ανασύνθεσή τους μέσα στο ιστορικό έργο, όπου επιπλέον διαφαίνεται η άποψη του ιστορικού ως προς το τι άξιζε ή τι "έπρεπε" να ειπωθεί –και σε τι ύφος– και τι να αποσιωπηθεί.

Τίποτα το καινούριο ως εδώ· η ιστοριογραφία δεν είναι παρά ένας διάλογος ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, και είναι εύλογο, κάθε εποχή να ξαναγράφει την Ιστορία στο φως των δικών της προβληματισμών και αναγκών. Τις ιδεολογικές απόψεις και την ερμηνεία του ιστορικού, ακόμα και το συναισθηματικό του δέσιμο μ' αυτές, μπορεί κανείς να τα απορρίψει ή να τα αποδεχτεί –εν όλω ή εν μέρει. Εκεί όμως που επιβάλλεται να εγείρονται ανυποχώρητες ενστάσεις, είναι όταν αδιαμφισβήτητα γεγονότα ή καταστάσεις φαλκιδεύονται, διαστρεβλώνονται ή αποσιωπούνται –είτε διότι ο ιστορικός προφανώς φοβήθηκε μήπως "του κόψει η μαγιονέζα" είτε διότι στάθηκε επιπόλαιος στις έρευνές του.

Σε ό,τι αφορά στην ιστορία της ύστερης αρχαιότητας, τέτοιες ενστάσεις μπορούν να στηριχτούν μόνο στις πρωτογενείς πηγές. Και ο αναγνώστης μπορεί να είναι βέβαιος ότι τέτοιες ενστάσεις μπορούν να υπάρξουν αμέτρητες...

Όχι μόνο ο Ιουλιανός αλλά ολόκληρη η ύστερη αρχαιότητα βρίσκεται βυθισμένη μες στα σκοτάδια της λήθης. Ο μέσος Έλληνας θα εκπλαγεί –ίσως και να ενοχληθεί– μαθαίνοντας ότι για ένα σοβαρό αριθμό ξένων ιστορικών επιστημόνων ο πραγματικός Χρυσός Αιώνας της αρχαιότητας ήταν ο Β΄ *μετά* Χριστόν. Και θα εκπλαγεί διότι στη συνείδησή του έξι ολόκληροι αιώνες Ελληνισμού έχουν συμπιεστεί στη λέξη "παρακμή". Η ιστορία σταματά με το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου και ξαναρχίζει με τον Μέγα Κωνσταντίνο. Στο μεταξύ διάστημα, ο κόσμος μεταβαίνει από παρακμή σε ακόμα χειρότερη παρακμή, περιμένοντας την νίκη του χριστιανισμού για να σωθεί επιτέλους. (Όλοι οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες είναι εξ ορισμού "κακοί". Από την εποχή που αρχίζουν να βαπτίζονται Χριστιανοί γίνονται εξ ορισμού "καλοί").

Αν έχει περιπέσει σε τέτοια παιδαριώδη επίπεδα η ιστορική μας αυτογνωσία, αυτό δεν οφείλεται τόσο στη μυθολογία της εκκλησίας όσο στην αφασία των επαγγελματιών της ιστορίας. Η ιστορική επιστήμη, άνευρη και άχαρη σαν γεροντοκόρη, υποχωρεί και κλίνει το γόνυ αφήνοντας να αλωνίζουν ανεμπόδιστα ο μεταμοντέρνος εκλεκτικισμός –διάβαζε: ετσιθελισμός– και ο αυτάρεσκος βυζαντινολατρικός επαρχιωτισμός των συμπαθών πατριδογνωστών μας και άλλων θρησκευομένων.

Φαινόμενα παλιά βέβαια· τουλάχιστον όσο παλιά και η ρήση του Διονυσίου Σολωμού, "Εθνικό είναι ό,τι είναι αληθινό": η παραμυθία, η προβολή σύγχρονων ιδεολογημάτων πάνω στο παρελθόν και η επιλεκτική αρχαιοκαπηλία ανέκαθεν οργίαζαν. Μόνο που την τωρινή αφλογιστία της επιστήμης, την εκούσια βουβαμάρα, την παραίτηση ή τον αυτοπεριορισμό σε κάποιες αίθουσες διδασκαλίας, ούτε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς δεν θα μπορούσε να τα ονειρευτεί...

Σήμερα ο Ιουλιανός αποτελεί μια ενοχλητική παρένθεση μέσα στα εγχειρίδια της ελληνικής ιστορίας. Αναφέρεται πάντοτε με το επώνυμο που του χάρισαν οι χριστιανοί ("Παραβάτης" ή "Αποστάτης") οι οποίοι, στην καλύτερη περίπτωση, τον εμφανίζουν ως έναν ανεδαφικό οραματιστή· ένα μικρό ανάχωμα που παρασύρθηκε από το ποτάμι της ιστορίας... Ιδού ένα μικρό δείγμα μεγαλόθυμης θρησκευόμενης ιστοριογραφίας:

«*Ὡς ἐραστὴς παράφρων ἱστάμενος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμένης περιποθήτου ἐφαντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται διὰ τῶν ἀσπασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα σῷζον μὲν ἔτι καλλονὴν ἀπαράμιλλον ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄψυχον κατακείμενον. Θέαμα οἰκτρὸν, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας.*» (Κ. Παπαρρηγόπουλος).

Εδώ θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι ο Κ. Παπαρρηγόπουλος και πολλοί άλλοι ιστορικοί ύστερα απ' αυτόν, δεν λαμβάνουν καθόλου υπ' όψιν το ότι την εποχή του Ιουλιανού (4ος αι.), αν σε πολλές πόλεις της Ανατολής ο χριστιανισμός είχε ενδυ-

ναμωθεί ως λαϊκό κίνημα, στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στη Δύση γενικότερα ήταν εξαιρετικά ανίσχυρος, χωρίς καμία προοπτική προόδου. Δεν κατόρθωσε να επιβληθεί παρά τον 5ο αιώνα: όχι ως κίνημα αλλά ως αυτοκρατορική εξουσία. Η επικράτηση της νέας θρησκείας στον Ελλαδικό χώρο είναι ένα κεφάλαιο της Ιστορίας που το μεγαλύτερο μέρος του καλύπτει η γενοκτονία του πληθυσμού όλων των πόλεων της νότιας Ελλάδας –πλην των Αθηνών– στη διάρκεια της βαρβαρικής εισβολής των νεοφώτιστων χριστιανών Γότθων του Αλάριχου, το 396 μ.Χ. –τριάντα τρία χρόνια μετά το θάνατο του Ιουλιανού.

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε παραθέτοντας αναρίθμητα δείγματα όπως το παραπάνω, αλλά ας περιοριστούμε στον Κορδάτο. Για τον Κορδάτο, ο Ιουλιανός δεν είναι παρά μια μαριονέτα των μεγαλογαιοκτημόνων: «Αυτουνών τα συμφέροντα εκπροσωπούσε», γράφει. «Ξέρουμε πως στην Αντιόχεια, τον καιρό που έπεσε πείνα, έστειλε πολύ σιτάρι μα το έδωσε στους πλούσιους κι αυτοί κάνανε μαύρη αγορά και ο κοσμάκης πέθανε στους δρόμους». Όμως μια απλή ανάγνωση του *Μισοπώγωνα* θα μας δείξει ότι ο Κορδάτος είτε δεν μπήκε καν στον κόπο να τον διαβάσει είτε διαστρέβλωσε τα γεγονότα συνειδητά, έτσι ώστε να τα ταιριάξει σ' ένα προκατασκευασμένο καλούπι... Γράφει: «Σ' όλες τις ενέργειες και πράξεις του Ιουλιανού υπήρχε το πολιτικό συμφέρον». (Να μια "πρωτότυπη", "οξυδερκής" και πολύ "διαφωτιστική" παρατήρηση· κι ωστόσο εσφαλμένη: τον Ιουλιανό *δεν* τον συνέφερε να στρέφει εναντίον του τους επισκόπους και τις μάζες των χριστιανών). «Γιαυτό κολάκεψε και τους Ιουδαίους όσο μπορούσε». Η αλήθεια είναι ότι ο Ιουλιανός στάθηκε *ανελέητος* στην πολεμική του κατά του ιουδαϊσμού. Όμως απέναντι στους ίδιους τους Ιουδαίους, –που άλλωστε ήταν υπήκοοί του– η στάση του ήταν άμεμπτη. Μήπως θα 'πρεπε, αφ' ενός να ενστερνίζεται τα ιουδαϊκά δόγματα και αφ' ετέρου να διώκει τους Ιουδαίους, όπως έκαναν όλοι οι μετέπειτα –και μέχρι των ημερών μας– αντισημίτες;

Λοιπόν, ένας ιστορικός που αδυνατεί να συλλάβει την απλή α-

λήθεια, ότι είναι δυνατό οι πράξεις ενός ιστορικού προσώπου να υπαγορεύονται από μια ιδεολογία που δεν εκπηγάζει κατ' ανάγκη από ταξικά συμφέροντα, δεν μπορεί παρά να ερμηνεύει τις πράξεις του με όρους ταξικών συμφερόντων και μόνο. Έτσι όμως απομακρύνεται από την ιστορική αλήθεια.

Όμως, όπως είπαμε προηγουμένως, πιο σωστό είναι να ανατρέχει κανείς στις πηγές, παρά να εμπιστεύεται την κρίση ιστορικών που τους χωρίζει μιάμιση χιλιετία από τις καταστάσεις και τα γεγονότα που αφηγούνται, και που θέλουν να βλέπουν σ' αυτά τη δικαίωση των θρησκευτικών και άλλων πεποιθήσεών τους. Όχι πως όλοι οι συγγραφείς και ρήτορες της αρχαιότητας που αποτελούν τις πρωτογενείς ιστορικές πηγές είναι υποδείγματα άψογης ιστοριογραφίας ή ψύχραιμης και έντιμης ρητορείας. Κάθε άλλο. Ανατρέχοντας όμως κανείς σ' αυτούς, όσο αυτό είναι δυνατό, γίνεται ιστορικός ερευνητής και ο ίδιος, μαθαίνει από πρώτο χέρι και, στο βαθμό που δεν διακατέχεται από προκαταλήψεις, αξιολογεί σωστά το υλικό που έχει μπροστά του. Στις πηγές λοιπόν...

ΕΘΝΙΚΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ:

Αμμιανός Μαρκελίνος Η σημαντικότερη και πιο έγκυρη ιστορική πηγή. (Βλ. σελ. 245)

Ζώσιμος: Έζησε τον 5ο αιώνα. **Νέα Ιστορία** ονόμασε το έργο του. Έγραφε μια πολύ συνοπτική και κάπως άτεχνη ιστορία που "καλύπτει" επί τροχάδην την αρχαιότητα από το τέλος των Περσικών πολέμων μέχρι τα μισά του 3ου αιώνα μ. Χ. (εποχή Διοκλητιανού). Την κατοπινή εποχή όμως, μέχρι την κατάληψη της Ρώμης το 410, την καλύπτει διεξοδικά. Ο Ζώσιμος θέλησε να αποδείξει ότι η κατάλυση του Ρωμαϊκού κράτους στη Δύση και η νίκη των Βαρβάρων ήταν συνέπεια της εγκατάλειψης του πάτρι-

ου θρησκεύματος. Θεωρούσε κύριο υπεύθυνο, αν όχι πρωτεργάτη του κακού, τον Μέγα Κωνσταντίνο και έφερε στο φως τα "οικογενειακά" του εγκλήματα (τη θανάτωση της γυναίκας του Φαύστας και του γιού του Κρίσπου). Εννοείται πως εξύμνησε –υπερβολικά, είναι η αλήθεια– τον Ιουλιανό.

Λέγεται πως στηρίχτηκε σε μεγάλο βαθμό στους προηγούμενους ιστορικούς Δέξιππο* και Ευνάπιο.

Ευνάπιος: (345–420 μ.Χ.) Ιστορικός και ρητοροδιδάσκαλος. Τα ιστορικά του **Υπομνήματα** ξεκινούσαν από το σημείο όπου είχε σταματήσει ο Δέξιππος* (δηλ. το έτος 270 μ.Χ.). Σήμερα δεν σώζεται παρά μια μικρή επιτομή του έργου στη "Μυριόβιβλο" του πατριάρχη Φώτιου (9ος αι.) Στους **Βίους των Φιλοσόφων** (άλλο έργο του, που ευτυχώς σώζεται στο ακέραιο) βλέπουμε τον Ιουλιανό εικοσαετή στην Πέργαμο, σε αναζήτηση ενός δασκάλου που θα ικανοποιούσε τις πνευματικές ανησυχίες του.

Παρ' ό,τι αδιάλλακτος αντίπαλος του χριστιανισμού, ο Ευνάπιος δεν δίστασε να συμπεριλάβει στους *Βίους* και να εξυμνήσει τον χριστιανό δάσκαλό του, τον αρμενικής καταγωγής **Προαιρέσιο**, τον οποίο λάτρευε. (Στον γέροντα Προαιρέσιο είχε μαθητεύσει και ο Ιουλιανός όταν βρέθηκε στην Αθήνα. Μια δεκαετία αργότερα, ο Ιουλιανός τον εξαίρεσε από την απαγόρευση που επέβαλε, να μην ασκούν οι χριστιανοί το επάγγελμα του δασκάλου.

---

* **Δέξιππος:** Ηρωική μορφή. Είναι μέγα δυστύχημα το ότι δεν διασώθηκε η παγκόσμια ιστορία του (**Χρονική Ιστορία** την είχε ονομάσει), που ξεκινούσε από τα πανάρχαια χρόνια και έφτανε ως τις μέρες του (270 μ.Χ.) Όταν για πρώτη φορά κυριεύτηκε η Αθήνα από βαρβάρους (Έρουλους και Γότθους) το 267 μ.Χ., ο διανοούμενος αυτός οργάνωσε τους νικημένους και –από αιώνες ήδη– απόλεμους Αθηναίους: «*Ὁ Δέξιππος, συναθροίσας τοὺς περισωθέντας ὀλίγους μαχίμους πλησίον τινὸς ἄλσους καὶ ἐνθαῤῥύνας αὐτούς, ἐπέπεσεν αἴφνης κατὰ τῶν Γότθων, ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ φύγωσι,*

Όμως ο Προαιρέσιος, σε ένδειξη διαμαρτυρίας, δεν δέχτηκε αυτή τη διάκριση). Ο Ευνάπιος περιγράφει με συμπάθεια ένα τέχνασμα που χρησιμοποίησε ο χριστιανός Προαιρέσιος για να αποσπάσει –με πλάγιο τρόπο– χρησμό από τον ιεροφάντη του ναού της Δήμητρας στην Ελευσίνα (!) προκειμένου να μάθει αν η βασιλεία του Ιουλιανού θα διαρκούσε για πολύ ακόμα...

Κλαύδιος Μαμερτίνος: Υπουργός οικονομικών του Ιουλιανού. Σώζεται ο πανηγυρικός που εκφώνησε προς τιμήν του όταν, το 362, έγινε ύπατος. Αμφίβολης αντικειμενικότητας, όπως άλλωστε όλοι οι πανηγυρικοί.

Λιβάνιος: Από τις μεγαλύτερες μορφές των γραμμάτων στην ύστερη αρχαιότητα. Αντί για λίγες αράδες με τυπικά βιογραφικά στοιχεία, χρονολογίες και κοινοτυπίες, όπως επιβάλλει η οικονομία αυτού του σημειώματος, θα άξιζε ένας ολόκληρος τόμος γι' αυτόν τον γίγαντα του Ελληνισμού: για τις απεγνωσμένες και επικίνδυνες μάχες που έδωσε μετά το θάνατο του Ιουλιανού για τη σωτηρία των Ελληνικών ναών· για τη δραματική του έκκληση προς τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο και τη διαμαρτυρία του ότι οι Έλληνες υποχρεώνονταν από τη χριστιανική εξουσία «να σωπαίνουν ή να πεθαίνουν»· τον σπαρακτικό επικήδειο για τον Ιουλιανό· τα λόγια του προς τον φιλόσοφο Θεμίστιο: *«Αν ο Ιουλια-*

τοὺς μὲν ἐπὶ τῶν πλοίων τοὺς δὲ διὰ ξηρᾶς.» (Πολυζωίδης, *Τὰ Κατὰ τὴν Ἑλλάδα Κυριώτερα Συμβάντα καὶ ἡ Κατάστασις τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας.*) Ο Πολυζωίδης αλλά και ο Παπαρρηγόπουλος γράφουν επίσης πως προηγουμένως οι βάρβαροι που είχαν κυριέψει την πόλη, καθώς κατέστρεφαν τα μνημεία, ετοιμάζονταν να πυρπολήσουν και την βιβλιοθήκη, αλλά τους απέτρεψε απ' αυτό ένας συμπολεμιστής τους λέγοντας, «αφήστε τα βιβλία. Όταν ασχολούνται μ' αυτά οι Έλληνες παραμελούν τον πόλεμο και υποτάσσονται ευκολώτερα». Λίγο αργότερα, ο Δέξιππος τον διέψευδε πανηγυρικά...

νός πέθανε, η αλήθεια θα επιζήσει για να καλύψει τις φωνές ό-λων των ψευδολόγων»...

Δεν ήταν ιστορικός αλλά ρητοροδιδάσκαλος –ο μεγαλύτερος του αιώνα του. Από τα χέρια του πέρασαν ο Ιωάννης Χρυσόστομος και ο Μ. Βασίλειος –ειδικά με τον δεύτερο διατηρούσε πυκνή αλληλογραφία. Του Ιουλιανού, όταν ήταν νέος στη Νικομήδεια, του είχαν απαγορέψει να παρακολουθήσει τα μαθήματά του· εκείνος όμως προμηθευόταν κρυφά τις σημειώσεις των παραδόσεών του...

Οι πολλές επιστολές και οι Λόγοι του που σώζονται είναι πολύτιμες ιστορικές πηγές. Μέχρι το τέλος της ζωής του, ο Λιβάνιος δεν άφηνε σε ησυχία τους ανθρώπους της εξουσίας. Ειδικά του Θεοδόσιου του είχε γίνει κακός μπελάς και κάθε τόσο του απηύθυνε παραινετικούς λόγους: αφού του περιέγραφε μια συγκεκριμένη αρνητική κατάσταση (όπως λ.χ. μια άδικη ποινική δικονομία, αδικίες σε βάρος της πατρίδας του Αντιόχειας κ.λ.π.) πρότεινε δίκαιες λύσεις και τον καλούσε να διορθώσει τα κακώς κείμενα. Φωνή βοώντος εν τη ερήμω... Ήξερε κι ο ίδιος το μάταιο των προσπαθειών του. Το ομολογεί στο τέλος ενός Λόγου του με τον τίτλο *"Προς αυτούς που με είπαν κουραστικό"*, και καταλήγει: «Τι απομένει λοιπόν; Να προσευχηθούμε στους θεούς, ν' απλώσουν το προστατευτικό χέρι τους πάνω στους ναούς και στους γεωργούς και στις βουλές των πόλεων και στην γλώσσα των Ελλήνων· κι αυτά που γιγαντώθηκαν χωρίς να 'χουν το δίκιο με το μέρος τους ας τα ξανακάνουν οι θεοί μικρά· και ας επαναφέρουν τα δικά τους που άδικα έχουν ριχτεί στην καταφρόνια.»*

* *Τί οὖν λοιπόν; εὔχεσθαι τοῖς θεοῖς χεῖρα ὀρέξαι καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ τοῖς γεωργοῖς καὶ ταῖς βουλαῖς καὶ τῇ τῶν Ἑλλήνων φωνῇ καὶ τὰ μὲν οὐ δικαίως ηὐξημένα μικρὰ ποιῆσαι, τὰ δὲ ἀδίκως καταφρονούμενα τὰ αὑτῶν κομίσασθαι.*

(Λιβάνιος: ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΥΝ ΑΥΤΟΝ ΚΑΛΕΣΑΝΤΑΣ)

Για τον Λιβάνιο, ο αγαπημένος του Ιουλιανός ήταν πάνω απ' όλα ένας άνθρωπος που όρθωσε ηρωικά το ανάστημά του και αναμετρήθηκε με το επερχόμενο σκότος. Να με τι λόγια συνόψισε τη στάση του Ιουλιανού: *«Εν τούτοις, δεν έπαψε να φωνάζει: Για πού τραβάτε, άνθρωποι; Δεν ντρέπεστε, να θεωρείτε το σκοτάδι πιο λαμπρό από το φως;»**

Περισσότερο από κάθε άλλη προσωπικότητα, ακόμα κι από τον Ιουλιανό, ο Λιβάνιος είναι το σύμβολο της έσχατης αντίστασης του Ελληνισμού· γι' αυτό και είναι τόσο άδικα παραγνωρισμένος...

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ενδιαφέροντα στοιχεία για το πώς αντιλαμβάνονταν τη δράση του Ιουλιανού οι χριστιανοί ιστορικοί μισό αιώνα μετά το θάνατό του, μπορεί κανείς να βρει στα γραπτά τριών εκκλησιαστικών συγγραφέων του 5ου αιώνα:

Σωκράτης ο Σχολαστικός (380– 440) *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Patrologia Graeca, τόμος 67, βιβλίο Γ')

Σωζομενός Ερμείας Σαλαμίνιος (;–450) *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Patrologia Graeca τ. 67, βιβλ. Ε')

Θεοδώρητος Κύρρου (386–458) *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Patrologia Graeca τ. 82, βιβλ. Γ').

Όπως είναι φυσικό, οι συγγραφείς αυτοί (ο Θεοδώρητος μάλι-

* *Οὐ μέντοι βοῶν ἐπαύσατο· ποῖ φέρεσθε, ὦ ἄνθρωποι; καὶ τοῦ φωτός, τὸν σκότον ἡγούμενοι φανότερον οὐκ αἰσχύνεσθε;*
(Λιβάνιος: ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΕΠΙ ΤΩι ΙΟΥΛΙΑΝΩι)

στα σε υπερβολικό βαθμό) επιχειρούν να αμαυρώσουν την εικόνα του Ιουλιανού: δεν παραλείπουν να τον στολίσουν με επίθετα όπως "παμμίαρος", "κατάρατος" κ.τ.τ., σχολιάζοντας αρνητικά ή διαβλέποντας ευτελή κίνητρα πίσω από κάθε του πράξη. Διαβάζει κανείς σχόλια όπως:

Ὤετο γὰρ ταύτῃ μᾶλλον Ἑλληνισμὸν κρατύναι, ἀνεξίκακον καὶ πρᾶον ἀδοκήτως τῷ πλήθει τῶν Χριστιανῶν ἑαυτὸν ἐπιδεικνύς.

Ή:

Ἀνῆκε καθειργμένοις Χριστιανοῖς τὴν ἐλευθερίαν ἵνα μᾶλλον ἡ Ἐκκλησία ταράσσοιτο.

("Πίστευε πως αν εμφανιζόταν ανεξίκακος και πράος προς τους χριστιανούς, θα δυνάμωνε τον Ελληνισμό". "Απελευθέρωσε τους φυλακισμένους –σ.τ.μ.: από τον προηγούμενο χριστιανό αρειανιστή αυτοκράτορα– χριστιανούς για να φέρει μεγαλύτερη αναταραχή στην Εκκλησία".)

Το πρόβλημα όμως και με τους τρεις δεν είναι τα σχόλια ή ο τρόπος που χρωματίζουν τα γεγονότα, όσο το ότι διανθίζουν την αφήγησή τους με γεγονότα καταφανώς φανταστικά. Λόγου χάρη, ο Σωζομενός γράφει για ένα θαυματουργό βοτάνι, θεραπευτικό "παντοίων παθών και νοσημάτων" που φύτρωσε στη βάση ενός ανδριάντα του Χριστού που τον έσπασαν οι "Ελληνισταί". Ο Σωκράτης διηγείται ένα περιστατικό όπου ο Ιουλιανός καίει ζωντανούς δύο χριστιανούς που προηγουμένως είχαν σπάσει αγάλματα. Καθώς καίγονται, οι δύο προτείνουν στον Ιουλιανό να τους γυρίσει κι από την άλλη για να μη τους φάει μισοψημένους... Είναι πράγματι δύσκολο σε αρκετά σημεία να διακρίνει κανείς πού σταματά η αλήθεια και πού αρχίζουν οι φημολογίες και τα ψεύδη. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, το συμπέρασμα εναπόκειται στην οξυδέρκεια και στην κρίση του ερευνητή.

Αυτό που προκαλεί ζωηρή εντύπωση στον αναγνώστη, είναι ότι σε μια εποχή θριάμβου του χριστιανισμού (5ος αι.), σε αντιδιαστολή με τους όρους Χριστιανός-Χριστιανισμός οι λέξεις Έλλην -Ελληνισμός χρησιμοποιούνται με βαρύτατα αρνητική σημασία.

Βρίθουν τα κείμενά τους από φράσεις όπως:

«Ὁπόσα καὶ ὁποῖα κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐτόλμησαν οἱ Ἕλληνες, λαβόντες τὴν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ», «ταραχὴν ἥν ἐποίησαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Χριστιανῶν», «Ἑλληνισμὸν συνεκρότησεν», «εἰς σύστασιν Ἑλληνισμοῦ», «ἄγαν Ἑλληνίζουσιν», «εἰς Ἑλληνισμὸν μεταβαλλόντας», «τὸν δὲ τοῦ Χριστοῦ ἀνδριάντα τότε μὲν οἱ Ἑλλησταὶ σύροντες κατέαξαν», «ἀναιδῶς ἑλλήνιζεν», «ἑλληνόφρονες ληρῳδίαι» κ.τ.τ.

(Ας μας επιτραπεί εδώ ένα "ολίσθημα της γραφίδος": Θα νόμιζε κανείς πως ακούει τα μισαλλόδοξα προπαγανδιστικά κηρύγματα του μετεμφυλιακού Ελληνικού κράτους αν στη θέση της λέξης "Ελληνισμός" έμπαινε κάποια άλλη... Πάντως, οι τότε χριστιανοί ήξεραν καλύτερα: αποκαλούσαν τους Έλληνες με το όνομά τους και όχι "ειδωλολάτρες", όπως κάνουν κάποιοι σύγχρονοι σοφοί. Οι ίδιοι οι Ελληνικής καταγωγής χριστιανοί, ήθελαν να ονομάζονται Ρωμαίοι* και όχι Έλληνες· και παρ' ό,τι το όνομα σαφώς διατηρούσε το εθνικό του περιεχόμενο,** για τους χριστιανούς ήταν κόκκινο πανί... Έτσι, μετά την επικράτηση του χριστιανισμού, από όλα τα έθνη της αυτοκρατορίας –Έλληνες, Αιγύπτιοι, Εβραίοι, Σύροι, Ιλλυριοί, Αρμένιοι, Γαλάτες κλπ– μόνο οι Έλληνες υποχρεώθηκαν να απαρνηθούν το εθνικό τους όνομα...)

Έναν αιώνα πριν από τους τρεις εκκλησιαστικούς συγγραφείς, ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός είχε γράψει δύο μακροσκελείς *Λόγους Στηλιτευτικούς κατά του Ιουλιανού*, πυροδοτώντας, πρώτος αυτός, το μένος των κατοπινών συγγραφέων κατά του Ιουλιανού. Ανάμεσα στ' άλλα, εκμεταλλεύτηκε το γεγονός της παλιάς προσωπικής γνωριμίας του με τον Ιουλιανό (από την εποχή που σπούδαζαν μαζί στην Αθήνα) προκειμένου να αποδείξει ότι ο Ιου-

---

* Μερικοί θέλουν να ονομάζονται Ρωμαίοι ακόμα και σήμερα...

** Τέτοια σημασία συχνά προσδίδει στο όνομα και ο Ιουλιανός –βλέπε σελ. 57 και 147.

λιανός ήταν ανισόρροπος, περιγράφοντας φερσίματά του όπως τα «ασυγκράτητα γέλια», νευρικές κινήσεις των ποδιών, ανασήκωμα ώμων, περιφρονητικά ρουθουνίσματα, αγριεμένο βλέμμα, ερωτήσεις «άτακτοι και ασύνετοι» κ.τ.τ.

Ας αγνοήσουμε όμως αυτό το «πταίσμα»: στους κατά τα άλλα αξιόλογους αν και φλύαρους "Στηλιτευτικούς" αναπτύσσεται η καλύτερη επιχειρηματολογία που θα μπορούσε να στηρίξει την προσπάθεια των πρώτων πατέρων της εκκλησίας να συμβιβάσουν, όσο τους ήταν δυνατό, τη χριστιανική σκέψη με την ελληνική παιδεία· προπαντός να προβάλουν τις εκφάνσεις εκείνες του Ελληνισμού που βοηθούσαν στην καλλιέργεια ενός ψυχολογικού και διανοητικού εδάφους δεκτικού της χριστιανικής ιδεολογίας· να αφομοιώσουν τα στοιχεία εκείνα –γλώσσα και τεχνική της έκφρασης– που θα τους βοηθούσαν στη θεωρητική θεμελίωση και διατύπωση της κοσμοθεωρίας τους· και, εννοείται, να καταδείξουν ότι ήσαν νόμιμοι κληρονόμοι της κλασικής παιδείας. Ο Γρηγόριος και ο Βασίλειος δεν ανήκαν στα "γεράκια" του χριστιανισμού, στους προδρόμους του Μεσαίωνα που εκείνη την εποχή εκπροσωπούνταν από τον ανθέλληνα Αθανάσιο, και λίγο αργότερα από κοινούς εγκληματίες όπως οι πατριάρχες Αλεξανδρείας Θεόφιλος και Κύριλλος.*

Γεώργιος Κεδρηνός: Βυζαντινός χρονικογράφος του 11ου αιώνα. Έγραφε την *Σύνοψιν Ἱστοριῶν, Ἀπὸ Κτίσεως Κόσμου καὶ Μέχρι τῆς Βασιλείας Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ* (Πατρολογία τ. 121). Φυλλομετρώντας κανείς αυτήν την "από κτίσεως κόσμου" ιστορία του Κεδρηνού, μένει με την εντύπωση ότι μοναδική αξιομνημόνευτη ιστορία είναι εκείνη των Εβραίων και κατόπιν των

* Ο (Άγιος) Κύριλλος, πατριάρχης της Αλεξάνδρειας από το 412, έμεινε στην ιστορία ως ο υποκινητής της βάρβαρης δολοφονίας της Υπατίας (της τελευταίας Ελληνίδας φιλοσόφου). Ο ίδιος ανέλαβε επίσης να ανασκευάσει το *Κατά Χριστιανών* του Ιουλιανού.

Βυζαντινών. Τίποτα από τα όσα έγραφε κατά του Ιουλιανού δεν θεωρήθηκε αξιόπιστο από τους μεταγενέστερους ιστορικούς. Ο Παπαρρηγόπουλος γράφει:

Δὲν θέλομεν βεβαίως πιστεύσει τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν οἱ Χριστιανοὶ ἐν ταῖς κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ κατηγορίαις, ὧν δεῖγμα ἓν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα τὸ παρὰ Κεδρηνοῦ λεγόμενον· «καὶ γὰρ μυρίας μὲν γυναῖκας ἐν γαστρὶ ἐχούσας ἀνατεμὼν καὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις ἡπατοσκοπούμενος, καὶ πολλὰ παιδία κατασφάξας ὑπὸ τὰ εἴδωλα κατώρυξεν ὁ φιλείδωλος Ἰουλιανός.»

Μαθαίνουμε δηλαδή από τον Κεδρηνό ότι «ξεκοιλιάζοντας μυριάδες έγκυες γυναίκες ο Ιουλιανός εξέταζε τα σπλάχνα των εμβρύων», αλλά και ότι «πολλά παιδιά τα έσφαξε και τα έθαψε κάτω από τα είδωλα.» Διαβάζουμε επίσης:

«Πολλὰ κιβώτια κεφαλῶν ἀνθρώπων πεπληρωμένα, πολλὰ δὲ φρέατα νεκρῶν σωμάτων εὑρέθησαν πεπλησμένα».

Κι όμως, από αυτήν την τόσο αναξιόπιστη «πηγή» έχουν ξεπηδήσει οι δύο μεγάλοι μύθοι που εξακολουθούν και σήμερα να στοιχειώνουν την ιστοριογραφία. Πρώτος και μόνος ο Κεδρηνός, επτά αιώνες μετά τον Ιουλιανό εξασφάλισε, άγνωστο πώς, την αποκλειστικότητα για τον χρησμό που έλαβε ο αυτοκράτορας στο μαντείο των Δελφών· και έγραφε:

Ἀπελθὼν οὖν αὐτὸς λαμβάνει χρησμὸν παρὰ τοῦ δαίμονος·
Εἴπατε τῷ βασιλεῖ· Χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά.
Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
*Οὐ παγὰν λαλέουσαν. Ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.**

Επίσης στιγμιότυπα από τις τελευταίες στιγμές του Ιουλιανού (2ος μύθος):

Καὶ τῇ χειρὶ τοῦ αἵματος λαβόμενος ἔρραινεν εἰς τὸν ἀέρα, λέγων· Νενίκηκας, Χριστέ· κορέσθητι, Ναζωραῖε. Καὶ οὕτως τὴν μι-

* Πείτε στον βασιλιά: κατέρρευσε το περίτεχνο οίκημα.
Δεν έχει πια καλύβα ο Απόλλωνας, ούτε δάφνη μαντική,
Ούτε πηγή που μιλάει. Στέρεψε και το νερό που τραγουδούσε.

ἀρὰν αὐτοῦ ψυχὴν ἀπέρρηξε, πολλὰ δυσφημήσας εἰς τοὺς ἑαυτοῦ θεοὺς, ἀπατεῶνας καὶ πλάνους καὶ ψεύστας ἀποκαλῶν.

Ας σημειωθεί ότι όσοι άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αναφέρθηκαν στα τελευταία λόγια του αυτοκράτορα, είχαν την τιμιότητα να προειδοποιούν τον αναγνώστη με ένα «λένε ότι»...

Ιωάννης Ζωναράς: Βυζαντινός λόγιος και αξιόλογος χρονικογράφος του 12ου αιώνα. Η **Επιτομή Ιστοριών** του αφηγείται τα γεγονότα από κτίσεως κόσμου μέχρι το θάνατο του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού. Σε ό,τι αφορά στον Ιουλιανό, μένει πιστός στα γεγονότα όπως αυτά περιγράφονται από τον Αμμιανό Μαρκελίνο. Δεν παραλείπει βέβαια να τον χαρακτηρίσει "βέβηλο" και "αλητήριο"· συγκριτικά όμως με τους προηγούμενους, ο Ζωναράς είναι υπόδειγμα φιλαλήθειας. Προσθέτει δυο τρία περιστατικά παρμένα από τους προαναφερθέντες εκκλησιαστικούς συγγραφείς, χωρίς όμως να εκτρέπεται σε χυδαιότητες τύπου Κεδρηνού.

Υπάρχουν και άλλοι δύο συγγραφείς, οι οποίοι όμως δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μιας και απλώς επαναλαμβάνουν πράγματα που έγραψαν οι προγενέστεροί τους ή αφηγούνται ήσσονος σημασίας γεγονότα:

Φιλοστόργιος (;–425). Υπάρχει μια επιτομή του έργου του που έγινε από τον πατριάρχη Φώτιο* στην *Μυριόβιβλο.* (Ο Φώτιος δεν τον πολυχωνεύει, προφανώς επειδή ο Φιλοστόργιος ήταν

* **Φώτιος (810–893):** Πατριάρχης επί 17 –όχι συναπτά– έτη και πρωτεργάτης του Σχίσματος των εκκλησιών. Η πολύτιμη *Μυριόβιβλος* ή *Βιβλιοθήκη* του αποτελείται από 280 βιβλιοπαρουσιάσεις (ή αλλιώς, "επιτομές") θεολογικών, κλασικών και πρώιμων βυζαντινών βιβλίων. Την έγραψε προτού γίνει πατριάρχης. Οι περισσότεροι ιστορικοί πιστεύουν ότι ο Φώτιος "άναψε το πρώτο κερί που τρύπησε το σκοτάδι του Βυζαντινού Μεσαίωνα"...

αρειανιστής, και τον λέει «φιλοψευδή Κακοστόργιο»... Ωστόσο, με υποδειγματική φιλοτιμία, καταπιάνεται διεξοδικά με τον Φιλοστόργιο και συγγράφει περιλήψεις όλων των κεφαλαίων του έργου του).

Ιωάννης Μαλάλας: Βυζαντινός χρονικογράφος του 7ου αιώνα. Αν για την εποχή που μας ενδιαφέρει ο Μαλάλας δεν έχει να προσθέσει πολλά, ωστόσο για τους επόμενους δύο αιώνες (μέχρι τον Ιουστινιανό) αποτελεί την πιο πολύτιμη ιστορική πηγή.

Ο ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ

Είναι ευτύχημα για τους ιστορικούς, τ' ότι ο Ιουλιανός δεν περιοριζόταν στο να *μιλάει* πολύ (ένα από τα ελαττώματα που του καταλογίζει ο Αμμιανός Μαρκελίνος –βλ. σελ. 255) αλλά και υ*παγόρευε* πολύ· κι όταν δεν υπαγόρευε, έγραφε ο ίδιος, νύχτα πάντα. Ο Ιουλιανός ήταν ένας μανιακός της επικοινωνίας· κι αφότου ανέβηκε στο θρόνο, η νέα του ιδιότητα του επέτρεπε, όταν δεν του επέβαλλε, να επικοινωνεί γραπτώς με τους πάντες: είτε με το σύνολο των κατοίκων μιας πόλης είτε με τον διοικητή μιας μακρινής επαρχίας είτε με μέλη της συγκλήτου· κυρίως όμως τον ενδιέφερε η επικοινωνία με ανθρώπους των γραμμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις πήρε την εξουσία έστειλε επιστολές σε αναρίθμητους διανοούμενους όλων των θρησκευμάτων και όλων των αποχρώσεων, καλώντας τους κοντά του. Όπως επίσης το ότι τις ίδιες εκείνες μέρες, τα έβαλε μ' έναν νεαρό κυνικό φιλόσοφο που τον είχε αγανακτήσει, γράφοντας έναν μακροσκελή Λόγο με τίτλο "Κατά του κυνικού Ηράκλειου, σχετικά με το πώς πρέπει να εφαρμόζεται ο Κυνισμός και το αν ταιριάζει να πλάθει μύθους ο Κυνικός". (Γεμάτος σεβασμό για τον πρώτο Κυνικό, τον Διογένη, και δυσφορώντας με την ελαφρότητα των επιγόνων του, ο Ι-

ΧΑΡΤΗΣ
των Περιοχών Δράσης
του Ιουλιανού
ΣΑΞΟΝΕΣ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΦΥΛΛΑ:
ΦΡΑΓΚΟΙ
ΑΛΑΜΑΝΟΙ
ΒΟΥΡΓΟΥΝΔΟΙ
ΒΕΛΓΙΚΗ
Κολωνία
ΛΟΥΓΔΟΥΝΗΣΙΑ
Λουτετία (Παρίσι)
Μάχες με Γερμανούς
Αργεντόρατον (Στρασβούργο)
Βασιλεία
ΓΑΛΑΤΙΑ
Βίεννα
Μεδιόλανον
Προς Κων/πολη
ΙΛΛΥΡΙΚΟΝ
Σίρμιον
ΙΤΑΛΙΑ
Ρώμη
ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΟΙ
ΕΡΟΥΛΟΙ
ΑΛΑΝΟΙ
ΣΚΥΘΙΑ
ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ
Κωνσταντινούπολις
ΜΥΣΙΑ
Ηράκλεια
ΠΟΝΤΟΣ
ΑΡΜΕΝΙΑ
ΘΡΑΚΗ
Νικομήδεια
Νίκαια
ΓΑΛΑΤΙΑ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
Κύζικος
ΒΙΘΥΝΙΑ
Άγκυρα
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
Καισάρεια
Πεσσινούς
Πορεία προς Αντιόχεια
Νύσσα
Πέργαμος
ΦΡΥΓΙΑ
Ναζιανζός
Τύανα
Σάρδεις
Σμύρνη
Έφεσος
ΚΙΛΙΚΙΑ
Ταρσός
Έδεσσα
ΟΡΣΟΗΝΗ
Τίγρης
Εκβάτανα
Τόπος θανάτου του Ιουλιανού
ΑΧΑΪΑ
Αντιόχεια
ΚΟΙΛΗ ΣΥΡΙΑ
ΠΕΡΣΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
Έμεσα
Παλμύρα
Λαοδίκεια
Κτησιφών
Σούσα
ΚΡΗΤΗ
ΚΥΠΡΟΣ
Βηρυτός
Σιδών
ΦΟΙΝΙΚΗ
Βαβυλών
Τύρος
Βόστρα
Ευφράτης
Γάζα
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ
ΠΕΤΡΑΙΑ ΑΡΑΒΙΑ
Αλεξάνδρεια
Ναύκρατις
ΤΟΠΟΙ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΥΤ. ΕΥΡΩΠΗ
ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ
ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ

ουλιανός συνέχισε την πολεμική του με ένα δεύτερο φιλοσοφικού χαρακτήρα έργο με τίτλο "Προς τα απαίδευτα σκυλιά" (δηλ. τους αμόρφωτους κυνικούς).

Δεν χρειάζεται να είναι κανείς φιλόλογος για να παρατηρήσει ότι η *παρρησία* του (ένα σπάνιο γνώρισμα που λείπει από όλους ανεξαιρέτως τους πολιτικούς και που το διαθέτουν είτε οι πολύ αφελείς είτε όσοι αισθάνονται ότι η τιμιότητά τους κι οι υψηλές ιδέες τούς κάνουν απρόσβλητους) κι η επιθυμία του να εκφράζει την άποψή του επί παντός επιστητού, έβρισκε διέξοδο σ' ένα αυθόρμητο, συχνά άτακτο γράψιμο. Ως προς αυτό, από το σύνολο των έργων του Ιουλιανού *εξαιρούνται* τρεις Λόγοι που είχε γράψει προτού πάρει την εξουσία: "Εγκώμιον εις τον αυτοκράτορα Κωνστάντιο", "Εγκώμιον εις Ευσεβίαν", "Περί των του αυτοκράτορος πράξεων". Στην πραγματικότητα, οι τρεις αυτοί Λόγοι είναι δηλώσεις νομιμοφροσύνης στον εξάδελφό του αυτοκράτορα Κωνστάντιο. Ήταν απολύτως αναγκαίες για την ίδια του την επιβίωση, καθώς ο Κωνστάντιος, έχοντας ήδη δολοφονήσει όλα τα μέλη της οικογένειας του Ιουλιανού, διατηρούσε απέναντί του μια μόνιμη έχθρα και καχυποψία.

Άλλα σωζώμενα έργα του Ιουλιανού:

Ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλουστίου παραμυθητικὸς εἰς ἑαυτόν

("Λόγος αυτοπαρηγοριάς για την αποδημία του αγαθώτατου Σαλούστιου"). Έργο γραμμένο στη Γαλατία, την εποχή που ο εικοσιεπταετής Ιουλιανός, πριν ακόμα γίνει αυτοκράτορας, υπηρετούσε εκεί ως καίσαρ. Ο Σαλούστιος, ένας Γαλάτης με πλατειά ελληνική μόρφωση, ήταν σύμβουλος του Ιουλιανού και φίλος του. Έπεσε όμως θύμα σκευωρίας άλλων αξιωματούχων και ο αυτοκράτορας Κωνστάντιος τον ανακάλεσε από τη Γαλατία. Ο αποχωρισμός κόστισε πολύ στον Ιουλιανό, που για παρηγοριά κάθισε κι έγραψε αυτό το συγκινητικό εγκώμιο, φέρνοντας στο νου του ιστορικά παραδείγματα άλλων ανδρών του παρελθόντος που αντιμετώπισαν παρόμοιες καταστάσεις.

Ἀθηναίων τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ

Μόλις ανακηρύσσεται αυτοκράτορας, και πριν ακόμα διασφαλίσει τη θέση του απέναντι στον αντίπαλό του Κωνστάντιο, ο Ιουλιανός αισθάνεται την ανάγκη να δώσει λογαριασμό «σε όλους τους Έλληνες», όπως γράφει. Στη μακροσκελή αυτή επιστολή του προς το λαό της Αθήνας εξηγεί τα πάντα· σχεδόν με αφέλεια, μιλάει εξομολογητικά για το περιπετειώδες παρελθόν του, για τους αγώνες του κατά των βαρβάρων και το πώς ήρθαν τα πράγματα και στέφθηκε από το στρατό αυτοκράτορας. Από όλες τις επιστολές που έστειλε στις ελληνικές πόλεις –και στη Ρώμη– αυτή είναι η μόνη που σώζεται.

Συμπόσιον ἢ Κρόνια (βλέπε σημ. σελ.152).

Εἰς τὴν μητέρα τῶν θεῶν και *Εἰς τὸν βασιλέα Ἥλιον*

Δυο έργα κατάφορτα με μυθικά –αλληγορικά και μυστικιστικά– στολίδια. Σ' αυτά αναπτύσσεται η νεοπλατωνική θεολογία του Δ' μ.Χ. αιώνα –που συγκριτικά με την πλατωνική, είναι εξαιρετικά πολυσύνθετη. Τις χωρίζουν, άλλωστε, 7 ολόκληροι αιώνες. Στη διάρκειά τους, χάρη στον συγκρητισμό των θρησκειών, δηλ. στο πάρε-δώσε ανάμεσα στους λαούς της επικράτειας του Αλέξανδρου, νέοι θεοί έχουν καθιερωθεί (όπως ο Ήλιος-Μίθρας, ο Σέραπις, η Τύχη) αλλά και παλιοί θεοί, όπως η "Μητέρα των Θεών" Κυβέλη, αποκτούν την πλέον εξέχουσα θέση.

Κατὰ Γαλιλαίων (βλ. σελ. 159)

Μισοπώγων ἢ Αντιοχικός (βλ. σελ. 33)

Ἐπιστολές (βλ. σελ.103)

ΜΙΚΡΟ ΧΡΟΝΙΚΟ

332 -Μάιος: Γεννιέται στην Κωνσταντινούπολη ο Ιουλιανός.

337 -22 Μαΐου: Πεθαίνει ο Μέγας (και Άγιος) Κωνσταντίνος, θείος του Ιουλιανού, αφήνοντας την αυτοκρατορία στους τρεις γιους του, Κώνστα, Κωνσταντίνο και Κωνστάντιο.

337 -Σεπτέμβριος: Δολοφονούνται από τον Κωνστάντιο (που στο μεταξύ έχει ανακηρυχτεί αυτοκράτορας), τα μέλη της οικογένειας του Ιουλιανού. Γλιτώνει μόνο ο ίδιος (χάρη στο ότι είναι μικρός) και ο ετεροθαλής αδελφός του Γάλλος.

338-340: Στη Νικομήδεια, ο χριστιανός επίσκοπος Ευσέβιος (αρειανικής απόκλισης) διδάσκει στον Ιουλιανό χριστιανική θεολογία. Ο γέρων ευνούχος Μαρδόνιος (ένας σκυθικής καταγωγής ελληνολάτρης) τον μυεί στα κλασικά γράμματα.

341-349: Με τον αδελφό του Γάλλο, ο Ιουλιανός ζει έγκλειστος σε ένα φρούριο στην Καππαδοκία, κατά διαταγή του Κωνστάντιου.

350: Επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη.

351: Ο Γάλλος ανακηρύσσεται Καίσαρας (μελλοντικός κληρονόμος του θρόνου).

352-354: Ο Ιουλιανός σπουδάζει στην Πέργαμο και στην Έφεσο.

354: Καλείται από τον αυτοκράτορα στο Μιλάνο και τίθεται υπό περιορισμό. Την ίδια χρονιά εκτελείται στο Μιλάνο ο αδελφός του Γάλλος. Χάρη στην αυτοκράτειρα Ευσεβία που τον θεωρεί ακίνδυνο διανοούμενο, ο Ιουλιανός γλιτώνει.

355 -Καλοκαίρι: Πηγαίνει στην Αθήνα για σπουδές. Γνωρίζεται με τους Μ. Βασίλειο και Γρήγοριο Ναζιανζηνό. Μένει εκεί έξι μήνες –τους ευτυχέστερους της ζωής του, όπως έγραφε. **Νοέμβριος:** Καλείται ξανά στο Μιλάνο, όπου ο αυτοκράτορας Κωνστάντιος του απονέμει τον τίτλο του Καίσαρα και του δίνει σε γάμο την αδελφή του Ελένη. Του αναθέτει την άμυνα της Δυτικής Αυτοκρατορίας ενάντια στους Γερμανούς βαρβάρους (Αλαμανούς και Φράγκους) που εισέβαλαν στη Γαλατία.

355-359: Εντελώς απροσδόκητα, ο Ιουλιανός προκαλεί απανωτές πανωλεθρίες στους Γερμανούς. Το στράτευμα και οι Γαλάτες τον λατρεύουν και εκδηλώνουν ανοιχτά την επιθυμία να τον δουν αυτοκράτορα.

360: Ο καχύποπτος Κωνστάντιος διατάζει τον Ιουλιανό να του στείλει τα καλύτερα τμήματα του στρατού του στην Ανατολή, με το πρόσχημα της εκστρατείας κατά των Περσών. Έξαλλοι οι στρατιώτες ανακηρύσσουν αυτοκράτορα τον Ιουλιανό. Απρόθυμος ως την τελευταία στιγμή, μάταια προσπαθεί να τους μεταπείσει. Τελικά δέχεται, καθώς οι αξιωματικοί τον απειλούν ότι αν δεν συγκατατεθεί θα επιλέξουν άλλον στη θέση του.

361: Κυριεύει την Ιλλυρία (σημερινή Κροατία, Βοσνία και Σερβία) και εγκαθίσταται στη Ναϊσσό (Νίσσα). Στο Σίρμιο (κοντά στο σημερινό Βελιγράδι), διακηρύσσει ανοιχτά την πίστη του στον Ελληνισμό. Στέλνει επιστολές στους Αθηναίους, τους Κορίνθιους, τους Σπαρτιάτες (που την εποχή αυτή, η πόλη τους είναι ασήμαντη...) και στους Ρωμαίους, για να τους εξηγήσει την εξέλιξη των γεγονότων. Οι Ρωμαίοι τον αντιμετωπίζουν με δυσμένεια.

Νοέμβριος: Ο Κωνστάντιος, ενώ βαδίζει κατά του Ιουλιανού, πεθαίνει από αρρώστια στην Ταρσό της Κιλικίας. Πριν ξεψυχήσει, αναγνωρίζει ως διάδοχό του τον Ιουλιανό, αποτρέποντας έτσι πιθανό εμφύλιο πόλεμο.

Δεκέμβριος: Θριαμβευτική είσοδος του Ιουλιανού στην Κωνσταντινούπολη. Ο λαός τον επευφημεί ως τον πρώτο αυτοκράτορα που γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη.

362 -**Φεβρουάριος:** Εκδίδει διατάγματα περί ανεξιθρησκείας. Επιστρέφει τις περιουσίες και ανακαλεί από την εξορία τους διωχθέντες από τον -αρειανιστή- Κωνστάντιο ορθόδοξους χριστιανούς. Καταργεί τις κρατικές χορηγήσεις στην χριστιανική εκκλησία.

13 Μαρτίου: Εκδίδει πέντε διατάγματα για την ενίσχυση της εξουσίας των τοπικών βουλών. Απαγορεύει να τον προσαγορεύουν "Δεσπότη" και διακηρύσσει ότι θεωρεί τον εαυτό του μέλος της συγκλητικής τάξης. Στις επιστολές του απευθύνεται προς τις βουλές των πόλεων ως ίσος προς ίσο.

• Προσπαθεί να συμφιλιώσει τις αντιμαχόμενες μερίδες των χριστιανών και να αποτρέψει συγκρούσεις ανάμεσα σε εθνικούς και χριστιανούς. Σκληραίνει την στάση του κατά των τελευταίων: εκδίδει διάταγμα αποκλεισμού των χριστιανών δασκάλων από την παιδεία· απαγορεύει τα κληροδοτήματα προς τις εκκλησίες· υποχρεώνει τους χριστιανούς να επανορθώσουν τις ζημιές που είχαν προξενήσει στα ιερά των εθνικών.

• Αγωνίζεται για την ιδεολογική και οργανωτική ανασυγκρότηση της εθνικής θρησκείας.

• Προωθεί μέτρα (φοροαπαλλαγές, παραγραφή χρεών κ.α.) για την ενίσχυση της αυτονομίας των πόλεων.

Ιούλιος: Εγκαθίσταται στην Αντιόχεια για να προετοιμάσει εκστρατεία κατά των Περσών. Οι σχέσεις του με τους Αντιοχείς πηγαίνουν από το κακό στο χειρότερο.

Οκτώβριος: Πυρπολείται από χριστιανούς ο ναός του Απόλλωνα στο προάστιο της Αντιόχειας Δάφνη.

Χειμώνας: Γράφει το *Κατά Γαλιλαίων*.

363 -**αρχές:** Γράφει τον *Μισοπώγωνα*.

Άνοιξη: Εισβολή στην Περσία. Διαβαίνει τον Ευφράτη και τον Τίγρη και φθάνει μέχρι την Κτησιφώντα.

26 Ιουνίου: Πολεμώντας στην πρώτη γραμμή, τραυματίζεται θανάσιμα σε μάχη με τους Πέρσες.

* * *

Ο διάδοχός του Ιοβιανός τον έθαψε στην Ταρσό της Κιλικίας. Πάνω στον τάφο του έγραψε: *στάθηκε καλός βασιλιάς και ικανός πολεμιστής** Αργότερα, έγινε η ανακομιδή του στην Κωνσταντινούπολη.

Κύμα τρομοκρατίας ξέσπασε στην Ανατολική Αυτοκρατορία μετά το θάνατο του Ιουλιανού. Σχεδόν αμέσως πυρπολήθηκε από χριστιανούς η Βιβλιοθήκη της Αντιόχειας. Ακολούθησαν ομαδικοί διωγμοί και βίαιοι θάνατοι φιλοσόφων, καταδίκες για μαγεία των πιστών του αρχαίου Πανθέου, καταστροφές αρχαίων ναών αλλά και εστιακών σημείων του Ελληνισμού που δεν είχαν λατρευτικό χαρακτήρα, όπως τα γυμνάσια και τα μουσεία· με τελική κατάληξη την απαγόρευση της αρχαίας θρησκείας από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο (Νοέμβρ. 392) και την σχεδόν ταυτόχρονη απαγόρευση των Ολυμπιακών αγώνων... Το Ελληνικό Πνεύμα, καταδιωγμένο, θα βρει πλέον καταφύγιο στις φιλοσοφικές σχολές, στις περισσότερες από τις οποίες δεν απομένουν παρά μερικές δεκαετίες ζωής. Ως και το εθνικό όνομα των Ελλήνων τέθηκε υπό απαγόρευση.

*Αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ διατηρήσῃ τὸ πάτριον ὄνομα, καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αἵτινες ἀνέκαθεν ἀπετέλουν τὴν μητρόπολιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατήντησαν νὰ ὀνομάσωσιν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους.***

---

* *«ἀμφότερον βασιλεύς τ᾽ ἀγαθὸς κρατερός τ᾽ αἰχμητής.»*
Βλ. Ζωναράς: Επιτομή Ιστοριών XIII, 13 (εκδ. Κανάκη).

** Κ. Παπαρρηγόπουλος *Προλεγόμενα. Ιστορία των ονομάτων Έλληνες, Ελληνικόν Έθνος, Ελληνισμός*, εκδ. Ερμής.

ΜΙΚΡΟ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ

Για την Ελληνικότητα των Θεσσαλονικέων:*

Τοσοῦτον δὲ ἴσως οὔτε εἰπεῖν οὔτε ἐπακοῦσαι πολὺ καὶ ἐργῶδες, ὅτι δὴ γένος μὲν αὐτῇ σφόδρα Ἑλληνικόν, Ἑλλήνων τῶν πάνυ, καὶ πόλις ἡ μητρόπολις τῆς Μακεδονίας...

Τόσα μπορώ ίσως να πω χωρίς πολυλογίες και χωρίς να γίνω κουραστικός: ότι είναι από γενιά καθεαυτού Ελληνική, από τους πιο γνήσιους Έλληνες, και πόλη της είναι η μητρόπολη της Μακεδονίας.

Ἀρ᾽ οὖν ἔτι χρὴ διὰ μειζόνων τεκμηρίων δηλοῦν ὡς ἔνδοξος μὲν ἡ Μακεδονία καὶ μεγάλη τὸ πρόσθεν γένοιτο; ταύτης δὲ αὐτῆς τὸ κράτιστον ἡ πόλις ἐκείνη, ἥν ἀνέστησαν, πεσσόντων οἶμαι Θετταλῶν, τῆς κατ᾽ ἐκείνων ἐπώνυμον νίκης.

Μήπως χρειάζονται μεγαλύτερες αποδείξεις της παλιάς δόξας και του μεγαλείου της Μακεδονίας; Κι ο πιο σπουδαίος τόπος της Μακεδονίας είναι εκείνη η πόλη που έχτισαν, μετά την συντριβή των Θεσσαλών, νομίζω, και που πήρε τ᾽ όνομά της από τη νίκη εναντίον τους.

* Από το *"Εγκώμιο στην Αυτοκράτειρα Ευσεβία"* (γυναίκα του Κωνστάντιου). Τα δύο αποσπάσματα αναφέρονται στην Μακεδονική καταγωγή της. Στο αμέσως επόμενο, ο Ιουλιανός αναφέρεται στη δική του καταγωγή.

Για τους Θράκες και Ίωνες:

Έσμὲν γὰρ τῆς Ἑλλάδος οἱ περὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰωνίαν οἰκοῦντες ἔγγονοι, καὶ ὅστις ἡμῶν μὴ λίαν ἀγνώμων, ποθεῖ προειπεῖν τοὺς πατέρας καὶ τὴν χώραν αὐτὴν ἀσπάσασθαι.

Εμείς οι κάτοικοι της Θράκης και της Ιωνίας είμαστε γιοί της Ελλάδας, και όποιοι από μας δεν είναι αγνώμονες, λαχταρούν να χαιρετήσουν τους πατεράδες τους και να φιλήσουν τα χώματά της.

Για την Ελλάδα:*

Ἀπιὼν δὲ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα πάλιν, ὅτε με φεύγειν ἐνόμιζον πάντες, οὐχ' ὡς ἐν ἑορτῇ τῇ μεγίστῃ τὴν τύχην ἐπαινῶν ἡδίστην ἔφην εἶναι τὴν ἀμοιβὴν ἐμοὶ καὶ τὸ δὴ λεγόμενον

«Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων»

ἔφην ἀντηλλάχθαι; Οὕτως ἀντὶ τῆς ἐμαυτοῦ ἑστίας τὴν Ἑλλάδα λαχὼν ἐγαννύμην, οὐκ ἀγρόν, οὐ κῆπον, οὐ δωμάτιον ἐκεῖ κεκτημένος.

Και μετά, φεύγοντας για την Ελλάδα, τότε που όλοι νόμιζαν πως με στέλναν εξορία, τάχα δε δόξασα την τύχη μου σα να γιόρταζα τη μεγαλύτερη γιορτή, λέγοντας πως εκείνη η αλλαγή ήταν για μένα ό,τι καλύτερο και πως είχα ανταλλάξει, όπως λένε,

«Χαλκό με χρυσάφι
και εννιά βόδια με εκατό»;

Τέτοια αγαλλίαση ένιωθα που μού 'λαχε να πάω στην Ελλάδα αντί να μείνω σπίτι μου· κι ας μην είχα εκεί ούτε χωράφι ούτε κήπο ούτε ένα σπιτάκι δικό μου.

* Από την επιστολή στον φιλόσοφο Θεμίστιο.

Για την παιδεία στην Ελλάδα:*

Παιδείας δὲ ἕνεκα καὶ φιλοσοφίας πέπονθεν οἶμαι νῦν τὰ τῆς Ἑλλάδος παραπλήσιόν τι τοῖς Αἰγυπτίοις μυθολογήμασι καὶ λόγοις. λέγουσι γὰρ δὴ καὶ Αἰγύπτιοι τὸν Νεῖλον παρ' αὐτοῖς εἶναι τά τ' ἄλλα σωτῆρα καὶ εὐεργέτην τῆς χώρας καὶ ἀπείργειν αὐτοῖς τὴν ὑπὸ τοῦ πυρὸς φθοράν, ὁπόταν ἥλιος διὰ μακρῶν τινων περιόδων ἄστροις γενναίοις συνελθὼν ἤ συγγενόμενος ἐμπλήσῃ τὸν ἀέρα πυρὸς καὶ ἐπιφλέγῃ τὰ σύμπαντα. οὐ γὰρ ἰσχύει, φασίν, ἀφανίσαι οὐδὲ ἐξαναλῶσαι τοῦ Νείλου τὰς πηγάς. οὔκουν οὐδὲ ἐξ Ἑλλήνων παντελῶς οἴχεται φιλοσοφία, οὐδὲ ἐξέλιπε τὰς Ἀθήνας οὐδὲ τὴν Σπάρτην οὐδὲ τὴν Κόρινθον· ἥκιστα δέ ἐστι τούτων τῶν πηγῶν ἕκητι τὸ Ἄργος πολυδίψιον... τῶν

Νομίζω πως χάρη στην παιδεία και τη φιλοσοφία, στη σημερινή Ελλάδα έχει συμβεί κάτι παρόμοιο με κείνο που βρίσκουμε στους μύθους και τις διηγήσεις των Αιγυπτίων: λένε λοιπόν πως κι οι Αιγύπτιοι θεωρούν ότι ο Νείλος γενικά είναι σωτήρας και ευεργέτης της χώρας τους και, κυρίως, αποτρέπει την καταστροφή από τη φωτιά, κάθε φορά που ο ήλιος μετά από μεγάλο κύκλο και σε συζυγία με εξέχοντες αστερισμούς γεμίζει τον αέρα φωτιά και κατακαίει τα πάντα· γιατί ο καύσωνας, λένε, δεν έχει τη δύναμη να εξαντλήσει και να στερέψει τις πηγές του Νείλου. Έτσι και στην Ελλάδα δεν χάνεται η φιλοσοφία· δεν εγκατέλειψε ούτε την Αθήνα ούτε τη Σπάρτη ούτε την Κόρινθο· χάρη σ' αυτές τις πηγές "δεν μένει το Άργος διψασμένο"... Κι η Αθήνα έχει πολλά και καθάρια

---

* Από το *"Εγκώμιο στην Αυτοκράτειρα Ευσεβία"*.

Ἀθηνῶν δὲ πολλὰ μὲν καὶ καθαρὰ καὶ ἐπιχώρια τὰ νάματα, πολλὰ δὲ ἔξωθεν ἐπιρρεῖ καὶ ἐπιφέρεται τίμια τῶν ἔνδον οὐ μεῖον· οἱ δὲ ἀγαπῶσι καὶ στέργουσι, πλουτεῖν ἐθέλοντες οὗ μόνου σχεδὸν ὁ πλοῦτος ζηλωτόν.

Ἡμεῖς δὲ τί πεπόνθαμεν; καὶ τίνα νῦν περαίνειν διανοούμεθα λόγον, εἰ μὴ τῆς φίλης Ἑλλάδος ἔπαινον, ἧς οὐκ ἔστι μνησθέντα μὴ πάντα θαυμάζειν;

τρεχούμενα νερά που αναβλύζουν από το έδαφός της, αλλά και πολλά που συρρέουν απ' έξω, όχι λιγότερο πολύτιμα από τα ντόπια· κι οι άνθρωποι εκεί τα αγαπούν και τα προσέχουν, επιθυμώντας να αποκτήσουν τον μοναδικό πλούτο που αξίζει να φθονεί κανείς.

Μα τι μ' έχει πιάσει; Και τι είδους ομιλία είχα σκοπό να ολοκληρώσω αν όχι τον έπαινο της αγαπημένης μου Ελλάδας, που δεν μπορώ να τη φέρω στο νου χωρίς να μένω έκθαμβος με κάθε τι δικό της;

Για τον Μ. Αλέξανδρο:*

Ὁμήρου τοί φασι δεῖσθαι τὸν Ἀλέξανδρον, οὐ δήπου συνόντος, ἀλλὰ κηρύττοντος ὥσπερ Ἀχιλλέα καὶ Πάτροκλον καὶ Αἴαντες ἄμφω καὶ τὸν Ἀντίλοχον. Ἀλλ' ὁ μὲν ὑπερορῶν ἀεὶ τῶν παρόντων,

Λένε πως ο Αλέξανδρος ένιωθε την ανάγκη ενός Ομήρου· όχι βέβαια για να του κάνει παρέα ο Όμηρος αλλά για να τον υμνήσει, όπως τον Αχιλλέα, τον Πάτροκλο, τους δυο Αίαντες και τον Αντίλοχο. Μόνο που ο Αλέ-

* Από το έργο "Λόγος αυτοπαρηγοριάς για την αποδημία του αγαθώτατου Σαλούστιου".

ἐφιέμενος δὲ τῶν ἀπόντων, οὐκ ἠγάπα τοῖς καθ' ἑαυτὸν οὐδὲ ἠρκεῖτο τοῖς δοθεῖσι... Ἀλλὰ τῷ μὲν εἴτε μέγεθος ἀρετῆς ὑπάρχον καὶ τῶν προσόντων ἀγαθῶν οὐδαμῶς ἐλάττων σύνεσις εἰς τοσαύτην ἐπιθυμίαν τὴν ψυχὴν ἐξῆγεν, ὥστε μειζόνων ἤ κατὰ τοὺς ἄλλους ἐφίεσθαι, εἴθ' ὑπερβολή τις ἀνδρείας καὶ θάρσους εἰς ἀλαζονείαν νεύουσα καὶ πρὸς αὐθάδειαν βλέπουσα, ἀφείσθω σκοπεῖν ἐν κοινῷ τοῖς βουλομένοις ἐπαινεῖν ἤ ψέγειν αὐτόν, εἴ τις ἄρα καὶ ταύτης ὑπολαμβάνει τῆς μερίδος προσήκειν ἐκείνῳ.

ξανδρος, επειδή μια ζωή περιφρονούσε τα όσα είχε στη διάθεσή του και απέβλεπε σε κείνα που δεν είχε, δεν ευχαριστιόταν και δεν αρκούνταν στα όσα του είχαν δοθεί...

Κατά πόσο όμως, αυτό που προκάλεσε στην ψυχή του τόσο μεγάλο πόθο ώστε να αποβλέπει στα μεγαλύτερα και να στραφεί κατά των άλλων, ήταν είτε η μεγάλη του αρετή και μια ευφυία που διόλου δεν υπολείπονταν από τα αγαθά που ήδη είχε στη διάθεσή του είτε ένα υπερβολικό θάρρος και θράσος που έκλινε προς την αλαζονεία και την αυθαιρεσία: αυτό ας αφήσουμε να το εξετάσουν όσοι θελήσουν να τον επαινέσουν ή να τον ψέξουν -αν δεχτούμε ότι ταιριάζει ο ψόγος στον Αλέξανδρο.

Ένας φανταστικός διάλογος του Αλέξανδρου με τους θεούς Ερμή και Σειληνό*

...Οἱ δὲ θεοὶ ᾤοντο δεῖν τὰς προαιρέσεις εἰς τοὐμφανὲς τῶν ἀνδρῶν προάγειν καὶ οὐκ ἐκ τῶν πεπραγμένων αὐτοῖς, ὧν ἡ Τύχη μετεποιεῖτο τὸ πλεῖστον (...) Ἔδοξεν οὖν τοῖς θεοῖς ἐπιτρέψαι καὶ τοῦτο τῷ Ἑρμῇ, καὶ ἔδοσαν αὐτῷ πρῶτον Ἀλέξανδρον πυθέσθαι τί νομίσειε κάλλιστον καὶ πρὸς τί βλέπων ἐργάσαιτο καὶ πάθοι πάντα ὅσαπερ δεδράκοι τε καὶ πεπόνθοι. Ὁ δὲ ἔφη· "Τὸ πάντα νικᾶν".
-"Εἶτα," εἶπεν ὁ Ἑρμῆς, "οἴει σοι τοῦτο πεποιῆσθαι;"
-"Καὶ μάλα," ἔφη ὁ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ Σειληνὸς τωθαστικῶς μάλα γελάσας· " Ἀλλὰ ἐκράτουν γέ σου

...Οι θεοί όμως θεώρησαν ότι έπρεπε να φέρουν στο φως τις σκοπιμότητες των ανδρών αυτών και να μη τους κρίνουν μόνο από τις πράξεις τους, στις οποίες το μεγαλύτερο ρόλο είχε παίξει η Τύχη (...) Αποφάσισαν να επιτρέψουν στον Ερμή να τις εξετάσει και του 'φεραν πρώτο τον Αλέξανδρο, να τον ρωτήσει τι θεωρούσε καλύτερο απ' όλα και τι σκοπό εξυπηρετούσαν τα όσα έκανε και έπαθε. Εκείνος είπε: «Το να υπερισχύσω πάνω σ' όλους.»
«Λοιπόν», είπε ο Ερμής, «πιστεύεις πως τα κατάφερες;»
«Και με το παραπάνω», είπε ο Αλέξανδρος. Όμως ο Σειληνός ξέσπασε σε κοροϊδευτικά γέλια:
«Μα εσένα σε κατακτήσαν οι

* Απόσπασμα από το σατιρικό έργο του Ιουλιανού "Συμπόσιον ή Κρόνια": Οι θεοί κάνουν διαγωνισμό για τη βράβευση του καλύτερου ηγέτη στην ιστορία. Στο "Συμπόσιο" παρουσιάζονται και αυτοδιαφημίζονται οι Ιούλιος Καίσαρ, Μέγας Κωνσταντίνος, Τραϊανός, Αδριανός, Μέγας Αλέξανδρος, Μάρκος Αυρήλιος κ.α., διεκδικώντας την πρώτη θέση. (Εννοείται ότι στο τέλος οι θεοί ψηφίζουν υπέρ του στωικού φιλόσοφου-αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου).

πολλάκις αἱ ἡμέτεραι θυγατέρες," αἰνιττόμενος τὰς ἀμπέλους, τὸν Ἀλέξανδρον οἷα δή τινα μέθυσον καὶ φίλοινον σκώπτων. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἅτε δὴ γέμων Περιπατητικῶν παρακουσμάτων· "Οὐ τὰ ἄψυχα," ἔφη, "νικᾶν (οὐδὲ γὰρ ἀγὼν ἡμῖν ἐστι πρὸς ταῦτα), ἀλλὰ πᾶν μὲν ἀνθρώπων, πᾶν δὲ θηρίων γένος". Καὶ ὁ Σειληνὸς ὥσπερ οἱ θαυμάζοντες εἰρωνικῶς μάλα· "Ἰού, ἰού," ἔφη, "τῶν διαλεκτικῶν κιγκλίδων. Αὐτὸς δὲ ἡμῖν ἐν ποτέρῳ σαυτὸν θήσεις γένει, τῶν ἀψύχων ἤ τῶν ἐμψύχων τε καὶ ζώντων;" καὶ ὅς ὥσπερ ἀγανακτήσας· "Εὐφήμει," ἔφη, "ὑπὸ γὰρ μεγαλοψυχίας, ὅτι δὴ καὶ θεὸς γενοίμην, μᾶλλον δὲ εἴην, ἐπεπείσμην". -"Αὐτὸς οὖν," εἶπεν, "ἡττήθης σεαυτοῦ πολλάκις, ὀργῆς ἤ λύπης ἤ τινος τοιούτου τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας ἥττω καὶ χείρω ποιήσας". -" Ἀλλ' αὐτὸν ἑαυτοῦ," εἶπεν ὁ Ἀλέξανδρος, "κρατεῖν καὶ ἡττᾶσθαι ὁμωνύμως λέγεται· ἐμοὶ δὲ ἦν ὑπὲρ τῶν πρὸς ἄλλους ὁ λόγος."

θυγατέρες μου τόσες και τόσες φορές», είπε εννοώντας τα αμπέλια και περιπαίζοντας τον Αλέξανδρο ως μέθυσο. Και ο Αλέξανδρος, που το κεφάλι του ήταν γεμάτο παρακούσματα της Αριστοτελικής φιλοσοφίας: «Δεν εννοούσα», είπε «το να νικήσω τα άψυχα (άλλωστε, με τα άψυχα δεν τα βάζουμε ποτέ), αλλά όλα τα γένη των ανθρώπων και των θηρίων.» Και ο Σειληνός, δήθεν εντυπωσιασμένος, τον ειρωνεύτηκε: «Πω, πω, κάτι διαλεκτικές περικοκλάδες! Εσύ τον εαυτό σου πού τον κατατάσσεις; Στα άψυχα ή στα ζωντανά;»

Και ο Αλέξανδρος με αγανάκτηση: «Για μίλα καλύτερα! Εγώ από μεγαλοφυχία είχα πειστεί πως ακόμα και θεός θα γινόμουνα –ή μάλλον πως είχα ήδη γίνει.»

«Λοιπόν, εσύ ο ίδιος», είπε ο Σειληνός, «νικήθηκες πολλές φορές από τον ίδιο σου τον εαυτό, αφήνοντας τον θυμό ή τη λύπη ή κάτι παρόμοιο να σου χαλάνε το νου και την καρδιά.»

«Μα το να 'σαι κύριος του εαυτού σου ή να κυριεύεσαι απ' αυτόν, είναι το ίδιο πράγμα. Το θέμα για μένα ήταν να κυριέψω τους άλλους.»

-"Βαβαὶ τῆς διαλεκτικῆς," εἶπεν, "ὅπως ἡμῶν τὰ σοφίσματα διελέγχεις. Ἀλλ' ἡνίκα, ἐν Ἰνδοῖς ἐτρώθης καὶ ὁ Πευκέστης ἔκειτο παρὰ σέ, σὺ δὲ ἐξήγου ψυχορραγῶν τῆς πόλεως, ἆρα ἥττων ἦσθα τοῦ τρώσαντος, ἤ καὶ ἐκεῖνον ἐνίκας;" -"Οὐκ εκεῖνον," ἔφη, "μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἐξεπόρθησα τὴν πόλιν". -"Οὐ σύ γε," εἶπεν, "ὦ μακάριε· σὺ μὲν γὰρ ἔκεισο κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν Ἕκτορα, ὀλιγοδρανέων καὶ ψυχορραγῶν· οἱ δὲ ἠγωνίζοντο καὶ ἐνίκων".
-" Ἡγουμένων ἡμῶν," εἶπεν ὁ Ἀλέξανδρος. Καὶ ὁ Σειληνός· "Πῶς; οἵ γε ἐφέρεσθε μικροῦ νεκροί;" εἶτα ᾖδε τῶν ἐξ Εὐριπίδου·

"Οἴμοι, καθ' Ἑλλάδα ὡς
κακῶς νομίζεται,
Ὅταν τρόπαιον πολεμίων
στήσῃ στρατός".

Καὶ ὁ Διόνυσος· "Παῦσαι," εἶπεν, "ὦ παππίδιον, τοιαῦτα λέγων, μή σε οὗτος ὁποῖα Κλεῖτον ἔδρασεν ἐργάσηται." Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐρυθριάσας τε ἅμα καὶ ὥσπερ συγχυθεὶς ὑπὸ τῶν δακρύων τὰ ὄμματα ἐσιώπα.

«Πω, πω, διαλεκτική!», είπε ο Σειληνός, «πώς τα ανασκευάζεις έτσι τα σοφίσματά μου! Αλλά τότε που τραυματίστηκες στην Ινδία κι είχες πλάι σου τον Πευκέστη και σε κουβαλούσαν έξω από την πόλη ενώ ψυχορραγούσες, μήπως ήσουν κατώτερος από κείνον που σε πλήγωσε ή μήπως και κείνον τον νικούσες;»

«Όχι μόνο εκείνον», απάντησε, «αλλά και την ίδια την πόλη εκπόρθησα.»

«Όχι εσύ, βρε μακαρίτη. Εσύ ήσουνα πεσμένος κάτω και ψυχορραγούσες, αδύναμος σαν τον Ομηρικό Έκτορα. Οι άλλοι πολεμούσαν και νικούσαν.»

«Υπό την αρχηγία μου!», είπε ο Αλέξανδρος. Και ο Σειληνός:

«Πώς; Ενώ σε κουβαλούσαν μισοπεθαμένο;», κι άρχισε να τραγουδά τους στίχους του Ευριπίδη:

«Αλίμονο, τι κακιά συνήθεια
στην Ελλάδα
Όταν ο στρατός νικήσει εχθρό».

Και ο Διόνυσος: «Σταμάτα, ρε μπαμπά, να μιλάς έτσι, μη σου κάνει ό,τι έκανε στον Κλείτο.»

Κι ο Αλέξανδρος κοκκίνησε κι έμεινε αμίλητος με μάτια δακρυσμένα.

Για τα Είδωλα:*

Ἀφορῶντες οὖν εἰς τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα, μήτοι νομίζωμεν αὐτὰ λίθους εἶναι μήτε ξύλα, μηδὲ μέντοι τοὺς θεοὺς αὐτοὺς εἶναι ταῦτα. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὰς βασιλικὰς εἰκόνας ξύλα καὶ λίθον καὶ χαλκὸν λέγομεν, οὐ μὴν οὐδὲ αὐτοὺς τοὺς βασιλέας, ἀλλὰ εἰκόνας βασιλέων. Ὅστις οὖν ἐστι φιλοβασιλεύς, ἡδέως ὁρᾷ τὴν τοῦ βασιλέως εἰκόνα, καὶ ὅστις ἐστὶ φιλόπαις, ἡδέως ὁρᾷ τὴν τοῦ παιδός, καὶ ὅστις ἐστὶ φιλοπάτωρ, τὴν τοῦ πατρός· οὐκοῦν καὶ ὅστις φιλόθεος, ἡδέως εἰς τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα καὶ τὰς εἰκόνας ἀποβλέπει, σεβόμενος ἅμα καὶ φρίττων ἐξ ἀφανοῦς ὁρῶντας εἰς αὐτὸν τοὺς θεούς. Εἴ τις οὖν οἴεται δεῖν αὐτὰ μηδὲ

Όταν λοιπόν αντικρίζουμε τα αγάλματα των θεών, ας μην τα βλέπουμε σαν σκέτες πέτρες ή ξύλα, αλλά ούτε να θεωρούμε πως είναι οι ίδιοι οι θεοί. Βέβαια, και τις εικόνες των βασιλιάδων δεν τις λέμε ξύλο και πέτρα και χαλκό αλλά ούτε και βασιλιάδες –εικόνες των βασιλέων τις λέμε. Όποιος λοιπόν αγαπά το βασιλιά, βλέπει με ευχαρίστηση την εικόνα του, όπως και όποιος αγαπά το παιδί του βλέπει μ' ευχαρίστηση την εικόνα του παιδιού και όποιος αγαπά τον πατέρα του, την εικόνα του πατέρα· όποιος λοιπόν αγαπάει τους θεούς αντικρίζει με ευχαρίστηση τα αγάλματα και τις εικόνες των θεών, νιώθοντας την ίδια στιγμή σεβασμό και ρίγος καθώς τον βλέπουν, αόρατοι, οι θεοί. Αν τώρα κάποιος νομίζει πως αυτά τα αγάλματα

* Από την "Επιστολή προς τον Αρχιερέα Θεόδωρο". Ο Ιουλιανός, με την ιδιότητα του Μεγάλου Αρχιερέα, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να ανασυγκροτήσει την Εθνική θρησκεία, είχε απονείμει στο Θεόδωρο τον τίτλο του Αρχιερέα ολόκληρης της Ασίας.

φθείρεσθαι διὰ τὸ θεῶν ἅπαξ εἰκόνας κληθῆναι, παντελῶς ἄφρων εἶναί μοι φαίνεται· χρῆν γὰρ δήπουθεν αὐτὰ μηδὲ ὑπὸ ἀνθρώπων γενέσθαι. Τὸ δὲ ὑπ' ἀνδρὸς σοφοῦ καὶ ἀγαθοῦ γενόμενον ὑπὸ ἀνθρώπου πονηροῦ καὶ ἀμαθοῦς φθαρῆναι δύναται· τὰ δὲ ὑπὸ τῶν θεῶν ζῶντα ἀγάλματα κατασκευασθέντα τῆς ἀφανοῦς αὐτῶν οὐσίας, οἱ περὶ τὸν οὐρανὸν κύκλῳ φερόμενοι θεοί, μένει τὸν ἀεὶ χρόνον ἀΐδια. Μηδεὶς οὖν ἀπιστείτω θεοῖς, ὁρῶν καὶ ἀκούων ὡς ἐνύβρισάν τινες εἰς τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς ναοὺς ... Μηδεὶς οὖν ἀπατάτω λόγοις μηδὲ ταραττέτω περὶ τῆς προνοίας ἡμᾶς· οἱ γὰρ ἡμῖν ὀνειδίζοντες τὰ τοιαῦτα, τῶν Ἰουδαίων οἱ προφῆται, τί περὶ τοῦ νεὼ φήσουσι τοῦ παρ' αὐτοῖς τρίτον ἀνατραπέντος, ἐγειρομένου δὲ οὐδὲ νῦν; Ἐγὼ δὲ εἶπον οὐκ ὀνειδίζων ἐκείνοις, ὅς γε

δεν μπορούν να καταστραφούν επειδή κάποτε ονομάστηκαν εικόνες των θεών, θα τον θεωρήσω τελείως άμυαλο· γιατί θα 'πρεπε τότε να μην είχαν φτιαχτεί από ανθρώπινα χέρια. Είναι άλλωστε δυνατό, ένας άθλιος και αμαθής άνθρωπος να καταστρέφει το έργο ενός καλού και σοφού· όμως τα ζωντανά αγάλματα που έφτιαξαν οι θεοί από την αόρατη ουσία τους, εκείνες δηλαδή οι θεότητες* που περιφέρονται κυκλικά στον ουρανό, μένουν στον αιώνα τον άπαντα.

Ας μην χάνει λοιπόν κανείς την πίστη του στους θεούς, επειδή βλέπει και ακούει ότι κάποιοι φέρθηκαν υβριστικά προς τα αγάλματα και τους ναούς...

Να μη σας ξεγελάει λοιπόν κανείς με τα λόγια ούτε να σας κλονίζει την πίστη στην πρόνοια. Κι εκείνοι που σας χλευάζουν γι' αυτά, δηλαδή οι Ιουδαίοι προφήτες, τι έχουν να πούνε για το ναό τους που τρεις φορές γκρεμίστηκε κι ακόμα δεν έχει ανεγερθεί; Δεν το 'πα αυτό χλευ-

* (σ.τ.μ.:) Εννοεί τα ουράνια σώματα –κυρίως τον ήλιο.

τοσούτοις ὕστερον χρόνοις ἀναστήσασθαι διενοήθην αὐτὸν εἰς τιμὴν τοῦ κληθέντος θεοῦ· νυνὶ δὲ ἐχρησάμην αὐτῷ δεῖξαι βουλόμενος ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων οὐδὲν ἄφθαρτον εἶναι δύναται, καὶ οἱ τὰ τοιαῦτα γράφοντες ἐλήρουν προφῆται, γραϊδίοις ψυχροῖς ὁμιλοῦντες.

αστικά, εγώ που πρώτος ύστερα από τόσα χρόνια σκέφτηκα να τον ανοικοδομήσω προς τιμήν του θεού που λατρευόταν σ' αυτόν· χρησιμοποίησα το παράδειγμα θέλοντας να δείξω ότι κανένα ανθρώπινο έργο δεν είναι άφθαρτο και ότι οι προφήτες που έγραφαν τέτοια πράγματα παραληρούσαν, συντροφιά με ξεκουτιασμένες γριούλες.

Ο Ιουλιανός σε εγχάρακτη πέτρα

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Δυο Έλληνες λόγιοι έχουν συνδέσει τα ονόματά τους με την περιπέτεια της διάσωσης, μέσω της τυπογραφίας, ογδόντα περίπου επιστολών του Ιουλιανού: η ιστορία αρχίζει το 1499 με τον Μάρκο Μουσούρο και τελειώνει το 1885 με τον Αθανάσιο Παπαδόπουλο-Κεραμέα.

Ο πρώτος, σκαπανέας των ελληνικών εκδόσεων, φεύγει σε μικρή ηλικία από την Κρήτη (είχε γεννηθεί εκεί το 1467), πηγαίνει στη Βενετία και καταγίνεται με τις εκδόσεις βιβλίων και με την πανεπιστημιακή διδασκαλία των Ελληνικών. Σε συνεργασία, πότε με τον τυπογράφο Ζαχαρία Καλλιέργη (επίσης Κρητικό) και πότε με τον περιβόητο Άλδο Μανούτιο, κοντά στα άλλα έργα* εκδίδει το 1499 τις επιστολές του Ιουλιανού, του Λιβάνιου, του Μ. Βασίλειου και άλλων, που τις συγκεντρώνει από χειρόγραφους κώδικες παπύρων.

---

* Ο Μουσούρος εξέδωσε τις κωμωδίες του Αριστοφάνη, ένα δικό του Ετυμολογικό Λεξικό, Πλάτωνα, μία δική του Γραμματική, την Περιήγηση του Παυσανία κ.α. Έχει μείνει στην ιστορία το εξής περιστατικό: ένας Λατίνος συνάδελφός του, ο γνωστός Μαρσίλιος Φικίνος, του έφερε προς έγκριση μια μετάφραση του Πλάτωνα στα Λατινικά. Ο Μουσούρος τη διάβασε και την βρήκε απαράδεχτη. Όταν ύστερα από μέρες ο Φικίνος ξαναπήγε να τον βρει, ο Μουσούρος αντί για απάντηση άδειασε το μελανοδοχείο του πάνω στην πρώτη σελίδα του χειρογράφου –κάνοντας μια ευλογημένη πράξη που στις μέρες μας θα 'πρεπε να επαναλαμβάνεται συχνά...

Ο Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Πετρούπολης, το 1885 ανακάλυψε στη Χάλκη της Κωνσταντινούπολης έξι άγνωστες επιστολές του Ιουλιανού –τις τελευταίες που ήρθαν στο φως και που αμέσως αναγνωρίστηκαν διεθνώς ως γνήσιες.

Οι επιστολές που ακολουθούν αποτελούν ένα μικρό απάνθισμα από το σύνολο της επιστολογραφίας του Ιουλιανού:

Στον ρήτορα Ευάγριο: Δεν είναι γνωστό αν την έγραφε ενόσω βρισκόταν στην Γαλατία ή μετά, αφού πήρε την εξουσία. Για τον Ευάγριο δεν γνωρίζουμε τίποτα.

Στον φιλόσοφο Θεμίστιο: Η απροθυμία του Ιουλιανού να ασκήσει την ανώτατη εξουσία, οι ειλικρινείς προβληματισμοί και δισταγμοί του μπροστά στο νέο του αξίωμα. Για τον Θεμίστιο, που ήταν Αριστοτελικός φιλόσοφος, κατά καιρούς έχουν γραφεί σχόλια όχι κολακευτικά: ήταν, λένε, καιροσκόπος, αυλοκόλακας κλπ.

Στον Μέγα Βασίλειο: Από τα βυζαντινά ακόμα χρόνια, θεωρούνται ολωσδιόλου πλαστές δύο απειλητικές επιστολές του Ιουλιανού προς τον Μ. Βασίλειο καθώς και μια απαντητική τού τελευταίου προς τον Ιουλιανό. Σ' αυτές μάλιστα περιέχονται και οι γνωστές φράσεις-λογοπαίγνια: "*Ἀνέγνων, ἔγνων, κατέγνων*"(Ιουλιανός) και: "*Ἀνέγνως ἀλλὰ οὐκ ἔγνως· εἰ γὰρ ἔγνως, οὐκ ἄν κατέγνως*" (Βασίλειος). Αντίθετα, η συγκεκριμένη επιστολή είναι γνήσια. Ο Ιουλιανός όντως εκτιμούσε τον Μ. Βασίλειο με τον οποίο είχε φιλική σχέση την εποχή που σπούδαζαν μαζί στην Αθήνα. Η επιστολή γράφτηκε το 362, την εποχή που ο Ιουλιανός, μετά την ανάρρησή του στο θρόνο, έμενε στην Κωνσταντινούπολη. Ένα από τα στοιχεία που πείθουν ότι αποδέκτης ήταν ο Μ. Βασίλειος και όχι κάποιος άλλος, είναι η προτροπή του Ιουλιανού να χρησιμοποιήσει τη "δημόσια συγκοινωνία". Οι χριστιανοί επίσκοποι την χρησιμοποιούσαν καταχρηστικά (δωρεάν, εννοείται) για τις ατέλειωτες μετακινήσεις τους, σε σημείο να "σμπαραλιάσουν τα νεύρα της αυτοκρατορίας", όπως γράφει ο Αμμιανός Μαρκελίνος (εννοώντας με τη λέξη "νεύρα" τις επικοινωνίες). Ο Ιουλιανός

τούς στέρησε αυτό το προνόμιο που τους είχε παραχωρηθεί από τον Μέγα Κωνσταντίνο.

Επιστολή 42: Ο Ιουλιανός επιχειρεί να δικαιολογήσει το μέτρο που πήρε, να απαγορέψει στους χριστιανούς ρητοροδιδασκάλους και γραμματικούς να διδάσκουν ελληνική φιλολογία. Η όλη στάση του απέναντί τους συνοψίζεται στην φράση του: «Πηγαίνετε στις εκκλησίες σας, να ερμηνεύσετε Ματθαίο και Λουκά»... Οι χριστιανοί θεώρησαν ότι το μέτρο εκείνο κατ᾽ επέκταση απαγόρευε και στα παιδιά τους να σπουδάζουν. Ως προς αυτό όμως ο Ιουλιανός, προς το τέλος της επιστολής, είναι σαφής.

Οι επιστολές **Προς τους κατοίκους της Έδεσσας** και **Προς τους κατοίκους της Βόστρας**, δίνουν μια εικόνα του χάους που επικρατούσε στις πόλεις της Ανατολής: αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ αντιμαχομένων χριστιανικών παρατάξεων καθώς και μεταξύ Ελλήνων και Χριστιανών, τοπικές εξεγέρσεις των τελευταίων ενάντια στον ίδιο τον Ιουλιανό. Οι αντιδράσεις του Ιουλιανού, η προσπάθειά του να βάλει κάποια τάξη· η αμηχανία του μπροστά σε καταστάσεις τις οποίες οι προηγούμενοί του καθώς και οι κατοπινοί αυτοκράτορες αντιμετώπισαν πολύ αποτελεσματικότερα: περνώντας το λαό δια πυρός και σιδήρου.

Η επιστολή προς τον Ατάρβιο, παρ᾽ ό,τι μικρή (πιθανόν όμως να είναι απόσπασμα μιας μεγαλύτερης), είναι αρκούντως διαφωτιστική για όσους ξέρουν να διαβάζουν πίσω από τις γραμμές· ο Ατάρβιος, ένας Έλληνας από την Άγκυρα που διοικούσε την Συριακή επαρχία του Ευφράτη, δέχεται τέσσερις έμμεσες πλην σαφείς εντολές: μη δίνεις αξιώματα σε χριστιανούς· μην τους πειράζεις· να προωθείς δικούς μας σε διοικητικές θέσεις· μην ευνοείς πόλεις με χριστιανική πλειοψηφία...

Επιστολή 78 και Επιστολή προς τον Αρχιερέα Αρσάκιο: Ο ζήλος του Ιουλιανού για την αποτελεσματική αναδιοργάνωση της Εθνικής Θρησκείας· ο αμφίβολης έκβασης αγώνας του να δημιουργήσει έναν πόλο συσπείρωσης που θα αναχαίτιζε την εξάπλωση του χριστιανισμού.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΡΗΤΟΡΑ ΕΥΑΓΡΙΟ

Ένα κτηματάκι που μου 'χει αφήσει η γιαγιά μου –τέσσερα χωράφια μαζί– στη Βιθυνία, σου το χαρίζω· βέβαια ένα τέτοιο μικρό δώρο δεν μεγαλώνει ιδιαίτερα την περιουσία του ανθρώπου ούτε τον κάνει ευτυχισμένο. Αν σου κάνω όμως μια λεπτομερή περιγραφή, θα δεις ότι το δώρο μου αυτό δεν είναι εντελώς άχαρο. Έπειτα, τι θα εμπόδιζε, έτσι σαν παιχνίδι, να μιλήσω γι' αυτό σε σένα που οι Μούσες κι οι Χάριτες σου τα 'χουν δώσει όλα; Από τη θάλασσα δεν απέχει πάνω από τρισήμισι χιλιόμετρα, κι έτσι δεν έχει να σ' ενοχλούνε ναυτικοί και έμποροι πολυλογάδες και αδιάκριτοι. Κι όμως το μέρος δεν στερείται τις χάρες της θάλασσας, κι έχει πάντα φρέσκο ψάρι που σπαρταράει. Κι άμα αφήσεις το σπίτι και βγεις στο λοφάκι, θα 'χεις θέα την Προποντίδα και τα νησιά και την πόλη με τ' όνομα του γενναίου βασιλιά· και χωρίς να πατήσεις πάνω σε φύκια και βρύα, χωρίς να ενοχληθείς από τα δυσάρεστα σκουπίδια που ξεβράζει η θάλασσα στις αμμουδιές και που δεν αξίζει να τ' αναφέρω· μυρωδάτο θυμάρι θα βλέπεις γύρω σου, σμιλάκια και γρασίδι. Και ξαπλώνοντας για να αφοσιωθείς σε κάποιο βιβλίο, θα 'χεις γύρω σου πολλή ησυχία· κι έπειτα, άμα θα θες να ξεκουράσεις το βλέμμα σου, δεν υπάρχει πιο ωραίο πράγμα από το να κοιτάζεις τη θάλασσα και τα καράβια. Όταν ήμουν πιτσιρίκος, τον αγαπούσα πάρα πολύ αυτόν τον τόπο παραθέρισης· γιατί έχει και πηγές με καθαρά νερά και λουτρό αισθησιακό και κήπο και δέντρα. Κι όταν μεγάλωσα, το λαχταρούσα πολύ εκείνο το παλιό σπίτι και ξαναπήγα πολλές φορές, και στην παρέα μας κάθε φορά το 'φερνε η κουβέντα.

Υπάρχει επίσης εκεί και κάτι να θυμίζει τις γεωργικές μου επιδόσεις· ένα μικρό αμπέλι που βγάζει κρασί γλυκό και μυρωδάτο, που δε χρειάζεται να περιμένει τον χρόνο να το προικίσει με το

δώρο του Διόνυσου ή των Χαρίτων: το σταφύλι ακόμα και πάνω στο κλήμα, ακόμα και στο πατητήρι μοσχοβολάει τριαντάφυλλο, κι ο μούστος μες στα πιθάρια είναι κιόλας –αν πιστέψουμε τον Όμηρο– απόσταγμα από νέκταρ. Πώς λοιπόν δεν έφτιαχνα πολύ, πώς και δεν μεγάλωσε ο αμπελώνας να πιάσει σε έκταση πολλά πλέθρα; Μπορεί επειδή δεν ήμουνα πρόθυμος γεωργός· κυρίως όμως επειδή είμαι συγκρατημένος με τον κρατήρα του Διόνυσου, που (για μένα) χρειάζεται οπωσδήποτε το νερό των Νυμφών. Γι' αυτό έφτιαχνα όσο χρειαζόταν για μένα τον ίδιο και τους φίλους (άλλωστε σπανίζει αυτό το είδος ανθρώπων). Αυτό λοιπόν το δώρο σού κάνω αγαπητέ μου· είναι μεν μικρό αλλά έχει τη χάρη του, μιας και πάει από φίλο σε φίλο, "από το 'να σπιτικό στ' άλλο", που λέει κι ο Πίνδαρος.

Το γράμμα αυτό σου το 'χω γράψει στο φως του λυχναριού, οπότε αν έχει πουθενά λάθη μη με κρίνεις αυστηρά, όπως κάνουν μεταξύ τους οι ρήτορες.

Του Αχαιμενίδη ήμουν αγρός, τώρα είμαι του Μενίσκου
απ' αλλουνού το βιός ξανά κάποιου άλλου βιός θα γίνω·
κι όπως εκείνος έλεγε δικό του πως με έχει,
τα ίδια λέει και τούτος·
μα εγώ δεν είμαι κανενός, της Τύχης είμαι κτήμα.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΟ ΘΕΜΙΣΤΙΟ
(α΄ μέρος)

Εύχομαι με όλη μου την καρδιά να μη διαψεύσω τις ελπίδες σου, όπως μου τις εκφράζεις στο γράμμα σου. Φοβάμαι όμως μήπως δεν τα καταφέρω, γιατί είναι πολύ μεγάλα αυτά που προσδοκάτε από μένα όλοι σας, και περισσότερο εσύ. Από παλιά μ' έπιανε δέος και ανατρίχιαζα με την ιδέα πως θα 'πρεπε να συναγωνιστώ τον Αλέξανδρο και το Μάρκο Αυρήλιο και όσους άλλους έχουν ξεχωρίσει για την αρετή τους. Νομίζω πως απέχω πολύ, και από την ανδρεία του πρώτου και από την ώριμη και ακέρια αρετή του δεύτερου. Κι αυτό μ' έκανε τελικά να επιδοκιμάζω την απραξία· κι έφερνα στο νου μου τις γλυκιές αναμνήσεις από την Αττική, κι εσάς τους αγαπημένους μου, που μου 'ρχόταν να σας τραγουδώ, όπως κάνουν οι χαμάληδες για να μη τους φαίνεται βαρύ το φορτίο που κουβαλούν. Έρχεσαι όμως τώρα εσύ με το τελευταίο σου γράμμα να μου ενισχύσεις τους φόβους και να μου δείξεις όλη τη δυσκολία του αγώνα, λέγοντας πως ο θεός με τοποθέτησε στη θέση που πρώτα είχαν ο Ηρακλής κι ο Διόνυσος, που ήσαν και φιλόσοφοι και βασιλιάδες μαζί, και που καθάρισαν γη και θάλασσα από το κακό που 'χε βγει στην επιφάνεια. Και μου ζητάς να βγάλω από το μυαλό μου κάθε σκέψη για καθησιό και βόλεμα και να αγωνιστώ όπως θα άξιζε για ένα τέτοιο σκοπό· και στη συνέχεια θυμάσαι όλους τους νομοθέτες, το Σόλωνα, τον Πιττακό, τον Λυκούργο, και μου λες πως οι άνθρωποι σήμερα έχουν από μένα μεγαλύτερες απαιτήσεις.

Ένιωσα κάποια έκπληξη με τα λόγια σου· πρώτα πρώτα γιατί ξέρω πως θεωρείς άσχημο πράγμα τις κολακείες και τα ψέματα, και δεύτερο, γιατί γνωρίζω βαθιά μέσα μου ότι εγώ ο ίδιος ούτε παλιά είχα κανένα ιδιαίτερο προσόν αλλά ούτε και τώρα έχω· το μόνο που έχω είναι ότι αγαπώ τη φιλοσοφία.

"Τα όσα μου έλαχαν τα αποσιωπώ", όλα κείνα που μέχρι σήμερα δε μ' άφησαν να δοθώ ολοκληρωτικά στον έρωτά μου αυτόν· να λοιπόν που δεν είχα αυτό που χρειάζεται για να μπορέσω ν' ανταποκριθώ στα όσα λες· και μου 'βαλε ο θεός τη σκέψη ότι μπορεί να θέλεις με τους επαίνους σου να μου δώσεις θάρρος και να μου εκθειάσεις το μεγαλείο των αγώνων στους οποίους υποχρεώνεται να ριχτεί όποιος αφιερώνει τη ζωή του στην πολιτεία. Μόνο που τα λόγια σου αυτά περισσότερο αποτρέπουν κάποιον παρά τον σπρώχνουν σε μια τέτοια ζωή. Είναι σα να αρμενίζει κανείς στα νερά τα δικά σας, μες στον πορθμό (του Βόσπορου), και εκεί που του φαίνεται κιόλας δύσκολη η πλεύση, να ακούει από το στόμα επαγγελματία μάντη ότι πρέπει οπωσδήποτε να βγει στο Αιγαίο πέλαγος και στο Ιόνιο και μετά να ξανοιχτεί στον ωκεανό. Και να του λέει ο μάντης, "τώρα βλέπεις τα λιμάνια και τα τείχη της πόλης· εκεί που θα πας όμως δε θα βλέπεις ούτε ένα βράχο ούτε μια σκοπιά· και θα 'σαι πολύ ευχαριστημένος αν δεις καράβι από μακριά και μπορέσεις να συνεννοηθείς με τους ναυτικούς, ή αν αξιωθείς ν' αρμενίσεις κοντά σε στεριά· και θα παρακαλάς το θεό, τουλάχιστο πριν πεθάνεις να μπεις σ' ένα λιμάνι, να παραδώσεις άθικτο το καράβι και σώα τα μέλη του πληρώματος στις οικογένειές τους, και το κορμί σου στη μάνα γη· και μέχρι να ξημερώσει η μέρα κείνη, δε θα ξέρεις αν θα 'ρθουν έτσι τα πράγματα." Ακούγοντας τέτοια λόγια ο άλλος, τι θαρρείς, θα πάει να ζήσει κοντά σε θάλασσα; Θα αποχαιρετήσει τα πλούτη και τα κέρδη του εμπορίου, θα γράφει στα παλιά του τα παπούτσια τις πολλές γνωριμίες και τις φιλίες με ξένους, θα χάσει το ενδιαφέρον του για άλλους λαούς και πόλεις, και θα πει, τι σοφός που είναι ο Επίκουρος του Νεοκλή που μας παραγγέλνει *"να ζούμε στην αφάνεια"*. Εσύ λοιπόν, φαίνεται, πας να με προλάβεις, μήπως πάρω και γω μια τέτοια απόφαση, και κατηγορείς τον Επίκουρο. Σ' εκείνον, λες, ταιριάζει να παινεύει την απραξία και την αποχή από την πολιτική, και μόνο βόλτες να πηγαίνει και να κουβεντιάζει. Εγώ βέβαια από καιρό

έχω πειστεί ότι κακώς τα πίστευε αυτά ο Επίκουρος· από την άλλη όμως, το κυριότερο που θα 'πρεπε να εξετάσουμε, είναι αν αξίζει να σπρώχνεται στην πολιτική ο καθένας, ακόμα και κάποιος που δεν έχει φυσικά προσόντα και δεν είναι ικανός για τίποτα. Γιατί λένε πως κι ο Σωκράτης, πολλούς που δεν είχαν τα κότσια τούς απέτρεπε από το ν' ανεβούν στο βήμα, όπως εκείνον τον Γλαύκωνα που αναφέρει ο Ξενοφώντας· και τον Αλκιβιάδη, που τη νεανική του ορμή ο Σωκράτης προσπάθησε να τη συγκρατήσει μα δεν τα κατάφερε.

Και μεις θα πάμε να τους βάλουμε με το ζόρι, παρά τη θέλησή τους, να αποτολμήσουν τόσο μεγάλα έργα, για τα οποία δεν μετράνε μονάχα η αρετή και η ορθή κρίση, αλλά πολύ περισσότερο μετράει η τύχη, που ορίζει τα πάντα και αναγκάζει τα πράγματα να στρέφονται όπου θέλει αυτή; [...]

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Η παροιμία λέει, "Δεν αναγγέλλεις πόλεμο",[1] εγώ όμως θα πρόσθετα κι εκείνη τη φράση της κωμωδίας[2] που λέει, "με τα λόγια σου χρυσάφι αναγγέλλεις". Άντε λοιπόν, απόδειξέ το έμπρακτα, κι έλα γρήγορα κοντά μου· γιατί σε φίλο θα 'ρθεις, σα φίλος. Μπορεί να φαίνεται κάπως επίμοχθη η συνεχής απασχόληση με την πολιτική για όσους καταγίνονται μ' αυτήν στα σοβαρά. Πείθω όμως τον εαυτό μου ότι έχω τους κατάλληλους συνεργάτες, έξυπνους και ικανούς σε όλα. Κι έτσι μου δίνουν την άνεση ώστε να μπορώ να ξεκουράζομαι χωρίς συγχρόνως να παραμελώ τίποτα. Μεταξύ μας δεν υπάρχει η υποκρισία της αυλής (που απ' ό,τι φαντάζομαι, είναι η μόνη εμπειρία που θα είχες μέχρι τώρα), όπου επαινούσε ο ένας τον άλλον μισώντας τον περισσότερο κι από τον χειρότερο εχθρό του. Εκφραζόμαστε ελεύθερα και με τον τρόπο που αρμόζει, κάνοντας κριτική όταν πρέπει, χωρίς να μειώνεται η αγάπη που 'χουμε μεταξύ μας σα φίλοι. Κι έτσι έχουμε καταφέρει να 'μαστε χαλαροί κι ας είμαστε πολυάσχολοι (μακριά από μας ο φθόνος) και να δουλεύουμε πολύ χωρίς να νιώθουμε ταλαιπωρία· χώρια που κοιμάμαι ήσυχα –και στις περιπτώσεις που έμεινα ξάγρυπνος, δεν έμεινα για προσωπικούς μου λόγους αλλά για χάρη όλων των άλλων, όπως είναι φυσικό.

Θα σ' έπρηξα με την φλυαρία μου και τις αερολογίες, μ' έπιασε μια χαζομάρα και παινεύτηκα σαν τον Αστυδάμαντα.[3] Σου τα 'γραφα όμως για να σε πείσω ότι η παρουσία ενός ανθρώπου τόσο συνετού όπως εσύ, θα ήταν ωφέλιμη και δε θα μας έκανε να χάσουμε τον καιρό μας. Λοιπόν, όπως είπα, κάνε γρήγορα, και χρησιμοποίησε τη δημόσια συγκοινωνία. Μένεις κοντά μου όσο αγαπάς, και μετά θα σε οδηγήσω όπου θέλεις, με το σεβασμό που σου ταιριάζει.

[επ. 42]

Σωστή παιδεία, νομίζω, δεν σημαίνει το να χειρίζεσαι τις λέξεις και τη γλώσσα με ευρυθμία, αλλά το να σε διακρίνει η υγιής νοητική διάθεση να σκέφτεσαι λογικά, να 'χεις σωστές απόψεις για το καλό και το κακό, το ωραίο και το αισχρό. Αυτός, λοιπόν, που άλλα πιστεύει και άλλα διδάσκει σ' όσους μαθητεύουν πλάι του, νομίζω έχει απομακρυνθεί τόσο από την παιδεία όσο και από την τιμιότητα. Και αν η διαφορά ανάμεσα στις σκέψεις και στα λόγια αφορά σε μικροζητήματα, τότε είναι κάπως υποφερτό το κακό. Στα μεγάλα ζητήματα όμως, αν κάποιος διδάσκει τα αντίθετα απ' αυτά που πιστεύει, πώς να μη θεωρηθεί άνθρωπος πανούργος, κάθε άλλο παρά έντιμος και ευσυνείδητος, που μιλάει με πολύ καλά λόγια για πράγματα που τα θεωρεί τιποτένια, εξαπατώντας και δελεάζοντας με επαίνους εκείνους στους οποίους επιδιώκει να μεταδώσει τις δικές του ασχήμιες;

Όσοι λοιπόν θέλουν να επαγγέλονται τον δάσκαλο πρέπει να είναι άνθρωποι δίκαιοι και λογικοί, κι οι ιδέες που έχουν ενστερνιστεί να μην έρχονται σε σύγκρουση με το δημόσιο λειτούργημά τους. Και πολύ περισσότερο απ' όλους, θα 'πρεπε τέτοιας ποιότητας άνθρωποι να είναι όλοι όσοι ασχολούνται με την ερμηνεία των αρχαίων κειμένων στους νέους, είτε ρήτορες είναι αυτοί είτε απλοί δάσκαλοι είτε σοφιστές –και πολύ περισσότερο αυτοί οι τελευταίοι, που φιλοδοξούν να διδάξουν όχι μονάχα τη γλώσσα αλλά και την ηθική, και διατείνονται ότι ειδικότητά τους είναι η πολιτική φιλοσοφία.

Αν τώρα αυτό είναι αλήθεια ή όχι, ας το αφήσουμε για την ώρα· τους επαινώ που έχουν τη φιλοδοξία να ασκούν ένα τόσο ωραίο επάγγελμα, αλλά θα τους επαινούσα ακόμα περισσότερο αν δεν ήταν ψεύτες και αν δεν έδιναν λαβή να θεωρηθεί ότι άλλα πιστεύουν και άλλα διδάσκουν στους μαθητές τους. Τι λέτε λοι-

πόν; Για τον Όμηρο, τον Ησίοδο, το Δημοσθένη, τον Ηρόδοτο, το Θουκυδίδη, τον Ισοκράτη και το Λυσία, δεν ήσαν κεφαλές της παιδείας οι θεοί; Μήπως δεν θεωρούσαν προστάτες τους, άλλοι τον Ερμή και άλλοι τις Μούσες; Είναι λοιπόν παράλογο, έτσι νομίζω, κάποιοι που δουλειά τους είναι να ερμηνεύουν τα έργα όλων αυτών, συγχρόνως να καταφρονούν τους θεούς που εκείνοι τίμησαν. Και παρ' όλο που το θεωρώ παράδοξο αυτό, δεν ισχυρίζομαι ότι πρέπει να αλλάξουν ιδέες οι δάσκαλοι της νεολαίας. Τους αφήνω να επιλέξουν ανάμεσα στο να μη διδάσκουν αυτά που δεν θεωρούν αξιόλογα και σημαντικά ή, αν επιθυμούν να συνεχίσουν τη διδασκαλία, πρώτα απ' όλα να κηρύξουν στους μαθητές ότι ούτε ο Όμηρος ούτε ο Ησίοδος ούτε κανείς από όσους ερμηνεύουν *[λείπουν λέξεις]* αφού μέχρι και για ασέβεια τους έχουν κατηγορήσει και για ανοησία και θεολογικές πλάνες. Κι αφού χάρη στα συγγράμματα εκείνων κερδίζουν χρήματα και ζουν ετούτοι εδώ, είναι σα να το παραδέχονται πως είναι αισχροκερδείς και για λίγες δραχμές είναι ικανοί για όλα.

Μέχρι τώρα, πολλά ήσαν τα αίτια που ο κόσμος δεν επισκεπτόταν τα ιερά, και ο φόβος που επικρεμόταν από παντού συγχωρούσε την απόκρυφη της αληθινής γνώμης για τους θεούς. Τώρα όμως που οι θεοί μάς έδωσαν την ελευθερία, μου φαίνεται παράλογο το να διδάσκει κανείς τους ανθρώπους αυτά που δεν εγκρίνει. Μα αν θεωρούν ότι είναι σοφοί εκείνοι των οποίων τα έργα ερμηνεύουν και τους οποίους αναγνωρίζουν ως προφήτες, ας μιμηθούν πρώτα την ευσέβεια εκείνων προς τους θεούς· αν όμως υποστηρίζουν ότι εκείνοι που αξίζουν τις μεγαλύτερες τιμές είχαν πλανηθεί, τότε ας πάνε στις εκκλησίες των χριστιανών να ερμηνεύσουν Ματθαίο και Λουκά...

Οι δικοί σας νόμοι σας απαγορεύουν να τρώτε από τα ζώα που θυσιάζονται. Εγώ όμως θα προτιμούσα να "ξαναγεννηθεί", όπως θα λέγατε και σεις, και η ακοή και η γλώσσα σας *[λείπουν λέξεις]*.

Ιδού λοιπόν ο νέος νόμος που ισχύει για τους καθηγητές και διδασκάλους. Κανένας νέος που θέλει να φοιτήσει δεν αποκλείε-

ται. Δεν θα ήταν ούτε λογικό ούτε δίκαιο, να κλείσω το δρόμο σε παιδιά που ακόμα δεν ξέρουν τι κατεύθυνση να ακολουθήσουν – από φόβο μήπως τα σπρώξω προς τα πατροπαράδοτα χωρίς να το θέλουν· παρ' όλο που θα ήταν δίκαιο, όπως τους τρελούς, έτσι κι αυτούς να τους θεραπεύσουμε παρά τη θέλησή τους. Πιστεύω όμως πως τους ανόητους πρέπει να τους διδάσκεις κι όχι να τους τιμωρείς.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΚΔΙΚΙΟ, ΕΠΑΡΧΟ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Άλλοι αγαπάνε τ' άλογα, άλλοι τα πουλιά, άλλοι τα θηρία· εμένα όμως από μικρό παιδί με έκαιγε ο πόθος να αποκτώ βιβλία. Μου φαίνεται τελείως παράλογο λοιπόν τώρα να μένω αδιάφορος βλέποντας να τα σφετερίζονται κάποιοι άνθρωποι που δεν τους φτάνει το χρυσάφι για να κορέσουν τη δίψα τους για πλούτη αλλά έχουν κατά νου να τ' αρπάξουν κι αυτά χωρίς δισταγμούς. Κάνε μου λοιπόν μια προσωπική χάρη, φροντίζοντας να βρεθούν όλα τα βιβλία του Γεωργίου.[4] Πολλά απ' αυτά ήταν φιλοσοφικά, πολλά ρητορικά και πολλά περιείχαν τη διδασκαλία των ασεβών χριστιανών· αυτά τα τελευταία θα 'θελα να τα εξαφανίσω τελείως, αλλά επειδή υπάρχει περίπτωση μαζί μ' αυτά να χαθούν κι άλλα πιο χρήσιμα, ψάξτε με πολλή προσοχή να τα βρείτε όλα. Για οδηγό σου στην έρευνα αυτή πάρε το γραμματέα του Γεωργίου, που αν τα ψάξει με φιλοτιμία ας αποκτήσει για αντάλλαγμα την ελευθερία του. Αν όμως κάνει οποιαδήποτε πονηριά, θα υποστεί βασανιστήρια. Εγώ τα έχω υπ' όψη μου τα βιβλία του Γεωργίου. Αν όχι όλα, πάντως πολλά. Μου είχε δανείσει μερικά για να τα αντιγράφω όταν ήμουνα στην Καππαδοκία, και μετά τα ξαναπήρε.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Σε όλους τους χριστιανούς έχω φερθεί με τέτοια πραότητα και φιλανθρωπία, που κανείς απ' αυτούς δεν υφίσταται βία πουθενά ούτε τους σέρνουν με το ζόρι στα ιερά ούτε εξαναγκάζονται να κάνουν οτιδήποτε ενάντια στη θέλησή τους. Κι όμως οι άνθρωποι της εκκλησίας των αρειανιστών,[5] γεμάτοι έπαρση από τα πλούτη τους, επιτέθηκαν ενάντια στους οπαδούς του Ουαλεντίνου στην Έδεσσα και τόλμησαν να κάνουν όσα δεν θα μπορούσαν ποτέ να συμβούν σε ευνομούμενη πόλη. Αφού λοιπόν ο θαυμάσιος νόμος τους τούς προτρέπει να απαρνηθούν τα υπάρχοντά τους για να πορευτούν πιο εύκολα προς τη βασιλεία των ουρανών, γι' αυτό και μεις, συμφωνώντας με τους αγίους τους, δώσαμε διαταγή να κατασχεθούν όλα τα χρήματα της εκκλησίας των Εδεσσηνών και να δοθούν στους στρατιώτες και τα κτήματά τους να προστεθούν στα δικά μας ιδιόκτητα. Κι αυτό για να φτωχύνουν και να βάλουν μυαλό, αλλά και για να μη στερηθούν τη βασιλεία των ουρανών στην οποία ακόμα ελπίζουν. Και τους κατοίκους της Έδεσσας τους προειδοποιώ να μένουν μακριά από καυγάδες και εξεγέρσεις, για να μη μου κεντρίσουν το αίσθημα της φιλανθρωπίας και τους τιμωρήσω με ξίφος, φωτιά και εξορία, για διατάραξη της κοινωνικής γαλήνης.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΒΟΣΤΡΑΣ

Εγώ φανταζόμουν ότι οι αρχηγοί των χριστιανών θα 'νιωθαν για μένα μεγαλύτερη ευγνωμοσύνη απ' ό,τι για τον προκάτοχό μου.[6] Γιατί στις μέρες του συνέβη πολλοί απ' αυτούς να εξοριστούν, να διωχθούν και να φυλακιστούν, και μάλιστα πλήθη των λεγόμενων αιρετικών σφάχτηκαν στα Σαμόσατα, στην Κύζικο, στην Παφλαγονία, τη Βιθυνία, και τη Γαλατία, και σε πολλές άλλες χώρες καταστράφηκαν ολόκληρες κωμοπόλεις. Ενώ αντίθετα, τώρα που βασιλεύω εγώ, έχουν αφεθεί ελεύθεροι οι εξόριστοι, και όσων είχε δημευτεί η περιουσία, χάρη στο νόμο που θεσπίσαμε, την ξαναπήραν στο ακέραιο. Κι όμως τους έχει πιάσει λύσσα, μανία και τρέλα επειδή δεν μπορούν πια να καταπιέζουν τον κόσμο ούτε να συνεχίσουν τις μεταξύ τους συγκρούσεις αλλά και τα όσα έκαναν ενάντια σε μας τους θεοσεβούμενους. Τόσο, που αποθρασυμένοι ερεθίζουν τα πλήθη, δεν αφήνουν πέτρα πάνω σε πέτρα και στασιάζουν, χωρίς ίχνος υπακοής στα φιλάνθρωπα –παρ' όλα αυτά– διατάγματά μας.

Το βέβαιο είναι ότι δεν θα ανεχτώ ποτέ να συρθεί κανείς τους με το ζόρι στους βωμούς, και τους δηλώνω κατηγορηματικά ότι αν κανείς τους θελήσει να συμμετάσχει στις σπονδές μας, πρώτα ας φροντίσει να εξαγνιστεί και να απευθύνει ικεσία στους θεούς που έχουν τη δύναμη να αποτρέπουν το κακό. Μα το Δία, ούτε που θα το ήθελα ποτέ, ούτε που μου περνάει από το μυαλό να τους βάλω να συμμετάσχουν στις λαμπρές τελετές των θυσιών, αν πρώτα οι ίδιοι δεν καθαρίσουν την ψυχή τους με προσευχές στους θεούς και το σώμα τους με τους καθιερωμένους εξαγνισμούς.

Ο κόσμος που έχει εξαπατηθεί από τους λεγόμενους κληρικούς είναι φανερό πως ξεσηκώνεται επειδή του έχει αφαιρεθεί αυτό το δικαίωμα.*

Και αντί να χαίρονται που έμειναν ατιμώρητοι για τις κακές τους πράξεις, ποθούν την παλιά τους εξουσία, κι επειδή δεν μπορούν πια να δικάζουν, να γράφουν διαθήκες, να βάζουν στο χέρι ξένες κληρονομιές και να τα χαρίζουν όλα στον εαυτό τους, κινούν τα νήματα για να προκαλέσουν αταξία, ρίχνουν λάδι στη φωτιά και πάνω στα παλιά δεινά τολμούν να συσσωρεύουν καινούρια, οδηγώντας το λαό σε διχόνοια. Σκέφτηκα λοιπόν πως έπρεπε να αναγγείλω στους κατοίκους όλων των πόλεων με το διάταγμα αυτό ότι απαγορεύεται να ξεσηκώνονται μαζί με τους κληρικούς, να παρασύρονται απ' αυτούς και να σηκώνουν πέτρες δείχνοντας απείθεια στους άρχοντες. Έχουν το ελεύθερο να συγκεντρώνονται όποτε θέλουν και να προσεύχονται για τον εαυτό τους όπως επιθυμούν. Αν όμως κάποιοι προσπαθούν να τους πείσουν να ξεσηκωθούν –δήθεν– για τα συμφέροντά τους, ας μη συμμετέχουν σε ταραχές για να μη τιμωρηθούν.

Αποφάσισα αυτά να τα γνωστοποιήσω ιδιαίτερα στους Βοστρηνούς, επειδή στην αναφορά που μου επέδωσαν ο επίσκοπος Τίτος και οι κληρικοί, κατηγορούν τους οπαδούς τους ότι, ενώ αυτοί τους έκαναν παραινέσεις να μην εξεγείρονται, εκείνοι παρ' όλα αυτά ήσαν έτοιμοι να προκαλέσουν ταραχές. Σ' αυτό το διάταγμά μου συμπεριέλαβα αυτούσια τη φράση που τόλμησε ο Τίτος να μου γράφει στην αναφορά του: «*Παρ' όλο που οι Χριστιανοί είναι αριθμητικά ίσοι με τους Έλληνες, οι παραινέσεις μας έπιασαν τόπο και κανείς δεν ατάκτησε πουθενά*». Αυτά μου γράφει για σας ο επίσκοπος. Βλέπετε πώς δεν αποδίδει την καλή συμπεριφορά σας στη δική σας κρίση, λέγοντας πως μόνο οι παραινέσεις του σας συγκρατούν με το ζόρι. Σαν διαβολέα λοιπόν διώξτε

* (σ.τ.μ.:) Η εκκλησία απαγόρευε στους χριστιανούς να τρώνε το κρέας θυσιασμένων ζώων.

τον από την πόλη με τη θέλησή σας και μονοιάσετε εσείς ο λαός μεταξύ σας. Όλοι ας αποφύγουν τις αντιπαλότητες και ας μη παρανομεί κανείς· και οι παραστρατημένοι να μην παρανομούν σε βάρος όσων ορθά και δίκαια λατρεύουν τους θεούς σύμφωνα με την παράδοση αιώνων, και όσοι λατρεύουν τους θεούς να μην καταστρέφουν και λεηλατούν τα σπίτια εκείνων που –περισσότερο λόγω άγνοιας παρά από πεποίθηση– έχουν παραστρατήσει.

Με την λογική πρέπει να πείθονται και να διδάσκονται οι άνθρωποι κι όχι με χτυπήματα και βρισιές και βασανιστήρια. Και τώρα όπως και πολλές φορές στο παρελθόν, παρακινώ αυτούς που διακατέχονται από αληθινό σεβασμό στους θεούς να μην αδικούν τα πλήθη των χριστιανών, ούτε να τους επιτίθενται και να τους προσβάλλουν. Περισσότερο πρέπει να λυπόμαστε παρά να μισούμε όσους σφάλλουν πάνω στα πιο σημαντικά ζητήματα· γιατί το μεγαλύτερο καλό είναι η θεοσέβεια ενώ αντίθετα το μεγαλύτερο κακό είναι η ασέβεια. Κι είναι επόμενο, αυτοί που 'χουν γυρίσει την πλάτη στους θεούς κι έχουν στραφεί στη λατρεία των λειψάνων και των πεθαμένων, να τιμωρούνται γι' αυτό καθώς... *[λείπουν λέξεις]* συμμερίζομαι την δυστυχία αυτών που έχουν εμπλακεί, αλλά και την ευτυχία όσων έχουν απελευθερωθεί και θεραπευτεί από τους θεούς.

Εξεδόθη στις αρχές του Αυγούστου στην Αντιόχεια.

[Επ. 78]

Τον Πηγάσιο δεν θα τον αποδεχόμουν έτσι εύκολα σε καμιά περίπτωση, αν δεν είχα πειστεί ότι και πιο παλιά, ενώ φερόταν ως επίσκοπος των χριστιανών, ήξερε να σέβεται και να τιμάει τους θεούς. Δεν σου μεταφέρω εδώ φήμες που κυκλοφορούν άνθρωποι συνηθισμένοι να μιλάνε έτσι από έχθρα ή φιλία· γιατί και σε μένα είχαν φτάσει πολλές φήμες γι' αυτόν και, μα τους θεούς, νόμιζα πως θα 'πρεπε να τον μισώ όσο κανένα άλλο κάθαρμα.

Όμως τότε που με κάλεσε ο μακαρίτης ο Κωνστάντιος να πάω στη λεγεώνα,[7] πήρα το δρόμο που περνούσε από την Τρωάδα· αφού σηκώθηκα χαράματα, έφτασα στο Ίλιον σε ώρα που 'ταν η αγορά γεμάτη κόσμο. Ο Πηγάσιος ήρθε και με συνάντησε, και επειδή ήθελα να τριγυρίσω και να δω την πόλη με προσοχή (πρόσχημα ήταν αυτό, για να πηγαίνω στους ναούς) αυτός προσφέρθηκε να γίνει οδηγός μου και με ξενάγησε παντού. Άκου λοιπόν τώρα, τι έκανε και τι είπε· απ' αυτά ο καθένας θα μπορούσε να συμπεράνει ότι ο Πηγάσιος δεν υπήρξε αγνώμων απέναντι στους θεούς.

Υπάρχει εκεί ένα ηρώο του Έκτορα, όπου μέσα σε μικρό ναό έχει στηθεί ο χάλκινος ανδριάντας του. Κι αντικρυστά, σε εξωτερικό χώρο, έχουν τοποθετήσει τον μεγάλο Αχιλλέα. Αν το 'χεις δει το μέρος, φαντάζομαι να καταλαβαίνεις για ποιο πράγμα σου μιλάω. Το πώς και το γιατί τοποθετήθηκε ο μεγάλος Αχιλλέας απέναντι στον Έκτορα, έτσι που να πιάνει όλον τον υπαίθριο χώρο, το πληροφορείσαι από τους ξεναγούς. Εγώ όμως, που αντιλήφθηκα ότι οι βωμοί διατηρούσαν αναμμένη τη φωτιά –για να μη πω ότι διατηρούσαν τη λαμπρότητά τους– και ότι το άγαλμα του Έκτορα ήταν στιλβωμένο, γύρισα κι είπα στον Πηγάσιο: "Τι 'ναι αυτά; Κάνουν θυσίες οι Ιλιείς;" –προσπαθώντας με τρόπο να μάθω τι γνώμη είχε. Και κείνος: "Γιατί", είπε, "είναι

παράδοξο να λατρεύουν έναν καλό συμπολίτη τους, με τον ίδιο τρόπο που εμείς λατρεύουμε τους μάρτυρές μας;" Βέβαια, η παρομοίωση δεν ήταν σωστή, το σκεπτικό της όμως –για την εποχή εκείνη– ήταν ευφυές. Τι έγινε ύστερα απ' αυτό; "Ας βαδίσουμε μέχρι το ιερό της Ιλιάδος Αθηνάς", είπα. Και κείνος γεμάτος προθυμία με πήγε στο ναό και τον άνοιξε και –θαρρείς και μ' έβαζε μάρτυρα– μου 'δειξε με λεπτομέρειες όλα τα αγάλματα που διατηρούνταν άθικτα· και δεν έκανε τίποτα από τα όσα συνηθίζουν οι ασεβείς, που σχεδιάζουν στο μέτωπο το σημείο (του σταυρού), ούτε βάλθηκε να σφυρίζει σιγανά όπως κάνουν εκείνοι· γιατί γι' αυτούς το ανώτατο στάδιο της θεολογίας είναι αυτά τα δυο πράγματα: το να σφυρίζουν μπροστά στ' αγάλματα των θεών και το να κάνουν το σταυρό τους πάνω στο μέτωπο.

Αυτά τα δυο πράγματα είχα υποσχεθεί να σου πω· αλλά μου 'ρθε στο μυαλό κι ένα τρίτο που νομίζω δεν πρέπει να το αποσιωπήσω. Με ακολούθησε μέχρι το Αχίλλειον και μου έδειξε τον τάφο απείραχτο· κι εγώ είχα την πεποίθηση ότι αυτός ο ίδιος τον είχε χαλάσει. Όμως εκείνος πλησίασε τον τάφο με μεγάλο σεβασμό· το είδα με τα μάτια μου. Κι έχω ακούσει από τους τωρινούς εχθρούς του ότι προσευχόταν κρυφά και λάτρευε τον Ήλιο. Λοιπόν, δεν θα δεχόσουν την μαρτυρία μου, ακόμα κι αν ήμουνα ένας απλός ιδιώτης; Για το πώς διάκειται ο καθένας απέναντι στους θεούς, ποιοί θα μπορούσαν να είναι πιο αξιόπιστοι μάρτυρες από τους ίδιους τους θεούς; Εγώ πάλι, αν παραδεχόμουν ότι ο Πηγάσιος είναι ασεβής απέναντι στους θεούς, θα τον έκανα ιερέα; Κι αν, τα χρόνια εκείνα, ντύθηκε με κείνα τα ράκη είτε γιατί επιθυμούσε το αξίωμα είτε για να σώσει τα ιερά των θεών –όπως πολλές φορές μου επανέλαβε– και προσποιήθηκε ασέβεια μόνο στα λόγια (γιατί ποτέ δεν τον είδαν να βλάπτει τα ιερά· εκτός από μερικούς λίθους, κι αυτό για να μπορέσει να σώσει τα υπόλοιπα), θα το κάνουμε ζήτημα; Και δεν ντρεπόμαστε να του κάνουμε τα όσα του 'κανε ο Αφόβιος κι αυτά που οι χριστιανοί εύχονται να τον δουν να παθαίνει;

Αν δώσεις λίγη προσοχή σ' αυτά που σου λέω, τότε θα εκτιμήσεις όχι μόνο τον Πηγάσιο αλλά και τους άλλους που έχουν περάσει με το μέρος μας· έτσι ώστε οι μεν δικοί μας να ανταποκρίνονται ευκολότερα όταν τους προτρέπουμε στο καλό, οι δε αντίπαλοι να χαίρονται λιγότερο. Αν ξαποστέλνουμε αυτούς που με τη θέλησή τους έρχονται με το μέρος μας, τότε κανείς δεν πρόκειται να ανταποκριθεί στην πρόσκλησή μας.

ΙΔΙΟΧΕΙΡΗ* ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΤΑΡΒΙΟ

Εγώ, μα τους θεούς, δε θέλω ούτε να σκοτώνονται οι χριστιανοί ούτε να δέρνονται άδικα ούτε άλλο κακό να παθαίνουν. Εν τούτοις ισχυρίζομαι ότι αντί γι' αυτούς θα πρέπει οπωσδήποτε να προτιμούμε τους θεοσεβείς· γιατί εξ αιτίας της ανοησίας των χριστιανών λίγο έλλειψε να ανατραπούν τα πάντα, όμως σωθήκαμε όλοι χάρη στην εύνοια των θεών. Γιαυτό θα πρέπει κοντά στους θεούς να τιμούμε και τους θεοσεβείς· και τους ανθρώπους και τις πόλεις.

* (σ.τ.μ.:) μη υπαγορευμένη σε γραμματέα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΣΤΟΝ ΑΡΣΑΚΙΟ, ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΤΗΣ ΓΑΛΑΤΙΑΣ

Ο Ελληνισμός μέχρι τώρα δεν προοδεύει σύμφωνα με τις δυνατότητές του και φταίμε γι' αυτό εμείς οι ίδιοι που τον ακολουθούμε. Βέβαια η λάμψη και το μεγαλείο των θεών ξεπερνά κάθε προσδοκία και ελπίδα (και μακάρι η Αδράστεια* ν' ακούσει τα λόγια μου με ευμένεια). Μια τόσο μεγάλη μεταβολή σε τόσο λίγο χρονικό διάστημα, μέχρι πριν λίγο δεν τολμούσε κανείς ούτε να την ευχηθεί. Λοιπόν; Φανταζόμαστε ότι αρκούν αυτά; Δεν βλέπουμε ότι η φιλανθρωπία προς τους ξένους, η φροντίδα για την ταφή των νεκρών και η προσποιητή αξιοπρέπεια είναι αυτά που συνέβαλαν πάρα πολύ στην πρόοδο της αθεΐας; Στο καθένα απ' αυτά, πιστεύω, εμείς θα πρέπει να επιδοθούμε με ειλικρίνεια. Και δεν αρκεί να είσαι μόνο εσύ τέτοιος, μα όλοι δίχως εξαίρεση οι ιερείς της Γαλατίας· φερ' τους στο φιλότιμο ή πείσε τους να σοβαρευτούν ή απομάκρυνέ τους από το ιερατικό αξίωμα, αν δεν προσέρχονται στους ναούς με τις γυναίκες και τα παιδιά και τους υπηρέτες τους και αντ' αυτού ανέχονται να βλέπουν τους δούλους, τα παιδιά ή τις χριστιανές συζύγους τους να περιφρονούν τους θεούς προτιμώντας την αθεΐα από την ευσέβεια. Έπειτα, συμβούλεψε τους ιερείς να μην εκτίθενται στα θέατρα μήτε να πίνουν στα καπηλειά μήτε να προτιμούν επαγγέλματα και εργασίες αισχρές και ντροπιαστικές· κι όσους υπακούσουν, τίμησέ τους· τους άλλους διώξ' τους.

Σε κάθε πόλη ίδρυσε πολλούς ξενώνες, για να απολαμβάνουν

---

* (σ.τ.μ.:) βλ. σημείωση σελ. 98.

οι ξένοι τη φιλανθρωπία μας –κι όχι μόνο οι δικοί μας μα κι από τους άλλους όποιος έχει ανάγκη. Τι σκέφτηκα μέχρι τώρα για να μην έχεις οικονομικό πρόβλημα: διέταξα να δίνονται κάθε χρόνο τετρακόσιοι τόννοι σιτάρι και τριανταπέντε τόννοι κρασί για ολόκληρη τη Γαλατία· από αυτά είπα να δίνουν το ένα πέμπτο στους φτωχούς που ανήκουν στην υπηρεσία των ιερέων και τα υπόλοιπα να μοιράζονται από σας στους ξένους και στους επαίτες. Γιατί είναι ντροπή να μη βρίσκουν από μας βοήθεια οι δικοί μας άνθρωποι, τη στιγμή που ούτε ένας Ιουδαίος δεν ζητιανεύει, τη στιγμή που οι ασεβείς χριστιανοί κοντά στους δικούς τους ταΐζουν και τους δικούς μας.

Μάθε στους Ελληνιστές να συνεισφέρουν σε τέτοιες υπηρεσίες· και στις Ελληνικές πόλεις να προσφέρουν τους πρώτους καρπούς τους στους θεούς. Κάνε τους Έλληνες να συνηθίσουν σε τέτοιες καλές πράξεις, διδάσκοντάς τους πως από τα παλιά χρόνια η αγαθοεργία είναι δικό μας έργο. Κι ο Όμηρος ακόμα βάζει τον Εύμαιο να λέει:

Ξένε, θα 'μαι ασυγχώρητος, ακόμα κι αν μου 'ρθει κάποιος
χειρότερος από σένα,
να μη τον τιμήσω· γιατί απ' το Δία μάς έρχονται όλοι,
κι οι ξένοι κι οι φτωχοί·
η προσφορά μου είναι μικρή αλλά τερπνή συνάμα.

Τα δικά μας καλά ας μην αφήνουμε να τα μιμούνται με ζήλο οι άλλοι ενώ εμείς τα ντροπιάζουμε με την αδιαφορία μας και, κυρίως, εγκαταλείπουμε την ευλάβεια προς τους θεούς. Αν μάθω πως εφαρμόζεις τα λόγια μου, αυτό θα με γεμίσει χαρά.

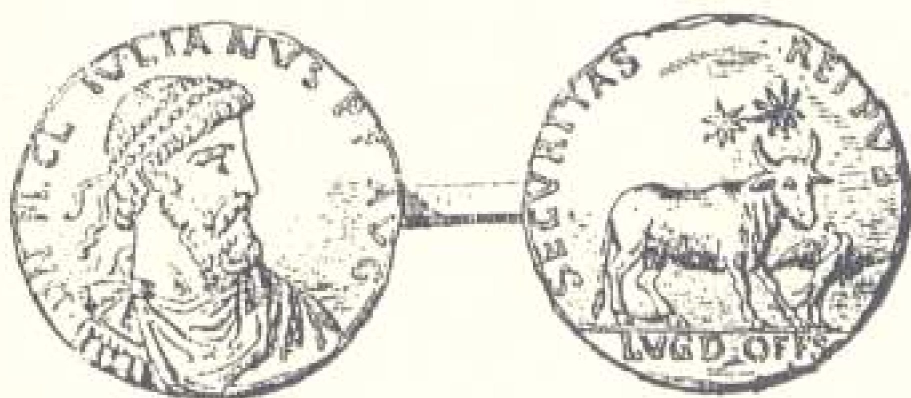
Μη κάνεις πολλές επισκέψεις στα σπίτια των αρχόντων· γράφε τους επιστολές ως επί το πλείστον. Κι όταν μπαίνουν στην πόλη, κανένας ιερέας να μη πηγαίνει να τους προϋπαντήσει· αλλά και όταν έρχονται στους ναούς των θεών να τους υποδέχονται οι ιερείς από το μέσα μέρος της εισόδου. Κανένας στρατιώτης δεν θα προηγείται του ιερέα μες στο ναό· όποιος θέλει να μπει, θα ακολουθεί από πίσω. Απ' τη στιγμή που φτάνει στο κα-

τώφλι του ιερού χώρου, γίνεται ιδιώτης. Όπως ξέρεις, εκεί μέσα διατάζεις εσύ, μιας και έτσι απαιτεί ο θείος νόμος. Όσοι υπακούσουν σ' αυτό είναι αληθινά θεοσεβούμενοι, ενώ όσοι εμμείνουν στην αλαζονεία τους είναι δοξομανείς και κενόδοξοι.

Είμαι πρόθυμος να βοηθήσω την πόλη της Πισσινούντας, αν πρώτα εξευμενήσουν τη Μητέρα των θεών·* αν όμως την παραμελήσουν, όχι μόνο δε θα 'ναι άμωμοι αλλά –για να μη πω καμιά σκληρή κουβέντα– θα γευτούν τη δυσμένειά μου.

Δεν είναι δίκαιο να δέχομαι ούτε και να λυπάμαι
*ανθρώπους που σιχαίνονται οι αθάνατοι θεοί μας.***

Κάνε τους λοιπόν να καταλάβουν ότι αν θέλουν την προστασία μου θα πρέπει σύσσωμοι να γίνουν ικέτες της Μητέρας των θεών.

* (σ.τ.μ.:) Οι χριστιανοί της πόλης είχαν καταστρέψει τους βωμούς της Κυβέλης. Στα γεγονότα αναφέρεται και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός (V 40).

** Ο Ιουλιανός παραφράζει εδώ τα λόγια του Αίολου στον Οδυσσέα (βλ. Οδύσσεια Κ 73).

ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ*

Όπως ο *Αληθής Λόγος* του Κέλσου,** έτσι και το *Κατά Χριστιανών* διασώθηκε μέσα από το έργο κάποιου χριστιανού, που το παρέθεσε κομματιαστά προκειμένου να το ανασκευάσει. Μόνο που, ενώ ο "Αληθής Λόγος" σώθηκε κατά το 80%, από το έργο του Ιουλιανού ζήτημα είναι αν έχουμε το ένα τέταρτο: πρόκειται για εκτενή αποσπάσματα του πρώτου από τα τρία βιβλία που απαρτίζαν το έργο. Όσο για το χριστιανικό έργο που εμπεριείχε το "Κατά Γαλιλαίων", αυτό σώζεται μόνο κατά το ήμισυ... Γράφτηκε από τον επίσκοπο Αλεξανδρείας Κύριλλο ο οποίος και ανακατέταξε (δηλαδή έκοψε και έραψε) το αρχικό κείμενο καταπώς τον διευκόλυνε και επιπλέον απάλειψε, όπως είπε και ο ίδιος, χωρία που τα θεώρησε υβριστικά. Κατόπιν όλων αυτών, βρέθηκε ένας ερευνητής ονόματι K.J.Neumann, που καταπιάστηκε με την ανασύνθεση του έργου και το εξέδωσε στη Λειψία το 1880, με τον τίτλο: IULIANI

---

* Ο πρωτότυπος τίτλος είναι "Κατά Γαλιλαίων". Έχοντας για παράδειγμα τον –κατά δύο αιώνες προγενέστερό του– στωικό φιλόσοφο Επίκτητο, ο Ιουλιανός χρησιμοποιούσε το υποτιμητικό παρωνύμιο "Γαλιλαίοι" για τους χριστιανούς, θεωρώντας πως έτσι περιόριζε το "βεληνεκές" τους σε μια ορισμένη γεωγραφική περιοχή. (Η διατήρηση του παρωνύμιου στη νεοελληνική απόδοση θα ήταν αδόκιμη).

** Κέλσος, *Αληθής Λόγος* (εκδ. θύραθεν Επιλογή). Το πρώτο έργο υπεράσπισης του Ελληνισμού και πολεμικής κατά Ιουδαίων και Χριστιανών. Γράφτηκε το 178 μ.Χ.

IMPERATORIS LIBRORUM CONTRA CHRISTIANOS QUAE SUPERSUNT. Είναι ευνόητο λοιπόν το έργο, όπως έχει σωθεί, να μην έχει ειρμό και συνοχή. Εξακολουθεί όμως, έστω κι έτσι, να παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον: ο Ιουλιανός δεν ήταν ένας απλοϊκός αντίπαλος του χριστιανισμού· από μικρός, γνώριζε άριστα τις Γραφές όπως και την ιουδαϊκή μυθολογία. Όπως γράφει ο Ευνάπιος,* τον ανήλικο Ιουλιανό τον είχαν από κοντά άνθρωποι του παλατιού (ευνούχοι), ώστε να εξασφαλιστεί το ότι θα γινόταν χριστιανός. Όμως εκείνος, «παρ' όλα αυτά, έδειξε την υψηλή του φύση: μάθαινε αμέσως απ' έξω όλα τα χριστιανικά βιβλία, τόσο που οι δάσκαλοί του αγανακτούσαν που το δασκαλίκι τους κρατούσε λίγο, καθώς δεν είχαν τι να διδάξουν στο παιδί. Κι αφού πια δεν είχε τι άλλο να μάθει απ' αυτούς, ζήτησε από τον εξάδελφό του Κωνστάντιο να του επιτρέψει να παρακολουθήσει μαθήματα φιλοσοφίας και ρητορικής. Και κείνος, με τη βοήθεια του θεού, του το επέτρεψε γιατί προτιμούσε να χάνεται μες στα βιβλία ο Ιουλιανός παρά να θυμάται την οικογένειά του και το βασιλικό αξίωμα...»

* * *

[Η αρίθμηση στο περιθώριο του αρχαίου κειμένου που ανασύνθεσε ο Neumann, αντιστοιχεί στις σελίδες του έργου του Κύριλλου ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΕΥΑΓΟΥΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ –5ος αι. μ.Χ., εκδ. Spanheim 1696]

---

*Ευνάπιος *Βίοι Φιλοσόφων*, 473 (εκδ. Θύραθεν, 1997):

«Εὐνοῦχοι δὲ ὅμως ἀμφεπόλευον βασιλικοὶ καὶ παραφυλακαί τινες ἦσαν, ὅπως εἴη χριστιανὸς βέβαιος. ὁ δὲ καὶ πρὸς ταῦτα τὸ μέγεθος τῆς φύσεως ἐπεδείκνυτο. πάντα γοῦν οὕτω διὰ στόματος εἶχε τὰ βιβλία, ὥστε ἠγανάκτουν ἐκεῖνοι πρὸς τὴν βραχύτητα τῆς παιδείας, ὡς οὐκ ἔχοντες ὅ τι διδάξουσι τὸ παιδίον. ὡς δὲ οὔτε ἐκεῖνοι παιδεύειν εἶχον, οὔτε Ἰουλιανὸς μανθάνειν, ἐξῄτησεν τὸν ἀνεψιὸν ἐπιτραπῆναί οἱ καὶ ῥητορικῶν ἀκροάσασθαι καὶ φιλοσόφων λόγων. ὁ δέ, θεοῦ νεύσαντος, ἐπέτρεψε, περὶ τὰ βιβλία πλανᾶσθαι βουλόμενος αὐτὸν καὶ ἀργεῖν μᾶλλον ἢ τοῦ γένους καὶ τῆς βασιλείας ὑπομιμνήσκεσθαι.»

Μου φαίνεται σωστό να εκθέσω σε όλους τους ανθρώπους τους λόγους για τους οποίους πείστηκα ότι η μηχανορραφία των Χριστιανών δεν είναι παρά ένα ανθρώπινο κατασκεύασμα που υπαγορεύτηκε από κακή πρόθεση. Μην έχοντας τίποτα θεόπνευστο, και εκμεταλλευόμενη πέρα για πέρα το κομμάτι εκείνο της ψυχής που αρέσκεται στις φανταστικές ιστορίες και που είναι παιδαριώδες και ανόητο, κατάφερε να κάνει τις τερατώδεις αφηγήσεις να φαίνονται αληθινές.

Καθώς τώρα πρόκειται να μιλήσω για όλα τα λεγόμενα κύρια δόγματα, θέλω πρώτα να πω ότι αν επιθυμούν οι αναγνώστες μου να φέρουν κάποια αντίρρηση, θα πρέπει, όπως ακριβώς και στο δικαστήριο, να μην καταπιαστούν με πολλά και άσχετα με το θέμα, ούτε ν' αρχίσουν να εκτοξεύουν δικές τους κατηγόριες, μέχρι να 'ρθει η ώρα να υπερασπίσουν τις απόψεις τους. Γιατί θα συντάξουν καλύτερα και σαφέστερα το δικό τους αντίλογο αν θελήσουν να με κατακρίνουν για κάτι συγκεκριμένο από αυτά που ισχυρίζομαι, και αν καθώς θα απολογούνται στις δικές μου αιτιάσεις, δεν αρχίσουν να κατηγορούν τον κατήγορο.

2. Αξίζει τώρα να δούμε λίγο από πού μας ήρθε και πώς ήταν η ιδέα του θεού στην αρχή, μετά να παραθέσουμε αυτά που λένε οι Εβραίοι και οι Έλληνες για το θείο, και μετά από αυτό να ξαναρωτήσουμε αυτούς που ούτε Έλληνες είναι ούτε Ιουδαίοι, αλλά ανήκουν στην αίρεση των Χριστιανών, για ποιο λόγο αντί για τη δική μας διδασκαλία διάλεξαν των Εβραίων, και επιπλέον, γιατί επιτέλους δεν είναι πιστοί μήτε σ' εκείνους, αλλά ξέκοψαν κι από κει και τράβηξαν δικό τους δρόμο –χωρίς να 'χουν ενστερνιστεί τίποτα το καλό και σπουδαίο, είτε από τα δικά μας, των Ελλήνων, είτε από των Εβραίων του Μωυσή. Θαρρείς κι ήταν Κήρες,[1] μάζεψαν ό,τι ελαττώματα κουβαλούν και τα δυο έθνη: από τη μια

την αθεΐα της ιουδαϊκής αβελτηρίας, κι από την άλλη τον ανήθικο και νωχελικό βίο της δικής μας ραθυμίας και χυδαιότητας· και αυτό θέλησαν να το ονομάσουν υποδειγματική θεοσέβεια.

3. Το ότι η συνείδηση της ύπαρξης του θεού δεν είναι κάτι που διδάσκεται, αλλά την έχουν οι άνθρωποι από φυσικού τους, το αποδεικνύει πρώτα πρώτα ο κοινός σε όλους τους ανθρώπους ζήλος για το θείο, και στον ιδιωτικό και στο δημόσιο βίο, είτε ατομικά είτε σε εθνικό επίπεδο. Γιατί όλοι, χωρίς να το 'χουμε διδαχτεί, πιστέψαμε σε κάποια θεία δύναμη, την ακριβή φύση της οποίας δεν είναι εύκολο να τη γνωρίζουν όλοι, αλλά ούτε και όσοι τη γνωρίζουν είναι δυνατό να μιλήσουν γι' αυτήν σε όλους [...] Σ' αυτήν λοιπόν την κοινή σε όλους τους ανθρώπους ιδέα, προστίθεται και μια άλλη. Με τον ουρανό και τους ορατούς θεούς του,[2] όλοι δεθήκαμε με τέτοια φυσικότητα, που κι αν ακόμα κάποιος θεωρούσε ότι ο θεός είναι κάτι άλλο από αυτούς, θα τον έβαζε να κατοικήσει στον ουρανό· χωρίς να τον απομακρύνει από τη γη, αλλά θεωρώντας ότι εγκαθιστά το βασιλιά στο πιο σπουδαίο μέρος του σύμπαντος απ' όπου επιβλέπει και αντιλαμβάνεται τα όσα γίνονται στη γη.

4. Είναι ανάγκη να επικαλεστώ εδώ Έλληνες και Εβραίους για μάρτυρες; Δεν υπάρχει κανείς που να μην υψώνει τα χέρια στον ουρανό όταν προσεύχεται· επιπλέον, όταν ορκίζεται σε θεό ή σε θεούς, αν τελοσπάντων έχει κάποια ιδέα για το θείο, προς τον ουρανό στρέφεται. Δεν είναι αφύσικο να συμβαίνει αυτό στους ανθρώπους. Γιατί καθώς βλέπουν ότι από τα ουράνια σώματα κανένα δε μεγαλώνει ούτε μικραίνει ούτε ανατρέπεται ούτε παθαίνει τίποτα από τα όσα υφίστανται τα σώματα που κινούνται άτακτα, αλλά ότι η κίνησή του είναι αρμονική κι η διάταξή του συμμετρική, και ότι οι φάσεις της σελήνης είναι καθορισμένες, κι επίσης ότι η ανατολή κι η δύση του ήλιου είναι καθορισμένες σε συγκεκριμένες πάντα εποχές, εύλογα πίστεψαν ότι ο ουρανός είναι θεός και θρόνος του θεού. Γιατί ένα ουράνιο σώμα, επειδή δεν μεγαλώνει με καμιά προσθήκη ούτε μικραίνει με αφαίρεση, και επειδή δεν το αγγίζει η μεταβολή από την αλλοίωση και την ανατροπή, είναι απρόσβλη-

το από κάθε φθορά και δεν δέχεται καμία επίδραση· επειδή εξάλλου είναι από τη φύση του αθάνατο και αναλλοίωτο, είναι καθαρό από κάθε είδους στίγμα· αιώνιο και αεικίνητο, όπως βλέπουμε, γυρίζει γύρω από το μεγάλο δημιουργό είτε διότι ωθείται από κάποια πιο ισχυρή και θεϊκή ψυχή που κατοικεί μέσα του, όπως ακριβώς, νομίζω, τα σώματά μας από την ψυχή μέσα μας, είτε επειδή προσέλαβε την κίνηση από τον ίδιο το θεό, περιστρέφεται σε έναν απέραντο κύκλο με ακατάπαυστη και αιώνια ορμή [...]

5. Οι Έλληνες τώρα, είναι αλήθεια, έπλασαν τους μύθους για τους θεούς απίστευτους και τερατώδεις. Είπαν δηλαδή ότι ο Κρόνος κατάπιε τα παιδιά του και αμέσως μετά τα ξέρασε. Μίλησαν ακόμα και για άνομους γάμους: δηλαδή ότι ο Δίας κοιμήθηκε με τη μάνα του και, όταν έκανε παιδιά μαζί της, παντρεύτηκε την κόρη του, και μάλλον ούτε την παντρεύτηκε, αλλά, αφού κοιμήθηκε απλώς μαζί της, την έδωσε σε κάποιον άλλο. Έπειτα έρχονται οι μύθοι για τον κατασπαραγμένο Διόνυσο και τη συγκόλληση των μελών του. Τέτοια πράγματα λένε οι μύθοι των Ελλήνων. Σύγκρινέ τους με τη διδασκαλία των Ιουδαίων, και με τον παράδεισο που φύτεψε ο θεός και με τον Αδάμ που έπλασε, και τη γυναίκα που δημιουργήθηκε για χάρη του, διότι είπε ο θεός, "δεν είναι ωραίο ο άνθρωπος να είναι μόνος του· ας του φτιάξουμε ένα βοηθό που να του μοιάζει". Μόνο που αυτή σε τίποτα απολύτως δεν τον βοήθησε, αλλά τον εξαπάτησε και έγινε συναίτιος για να αποκλειστούν και αυτός και αυτή από τις παραδείσιες απολαύσεις.

6. Βέβαια, όλα αυτά είναι εντελώς μυθώδη. Γιατί, πώς είναι δυνατό να αγνοεί ο θεός ότι το πλάσμα που δημιούργησε ως βοηθό, θα του 'βγαινε σε κακό και όχι σε καλό εκεινού που το δέχτηκε; Και το φίδι που μίλησε με την Εύα, ποια γλώσσα θα πούμε ότι χρησιμοποίησε; Μήπως την ανθρώπινη; Και σε τι διαφέρουν όλα αυτά από τους μύθους που έπλασαν οι Έλληνες; Αλλά μήπως και το να μην επιτρέπει ο θεός στους ανθρώπους που έπλασε να μάθουν να διακρίνουν το καλό από το κακό, δεν είναι υπερβολικά παράλογο; Γιατί, τι πιο ηλίθιο από τον άνθρωπο που δεν μπορεί να διακρίνει το καλό από το κακό; Αφού είναι προφανές ότι τα

μεν κακά δεν θα τα αποφύγει, τα δε καλά δεν θα επιδιώξει. Και το πιο σημαντικό: ο θεός δεν επέτρεψε στον άνθρωπο να γευθεί τη φρόνηση, από την οποία δεν υπάρχει τίποτα που να αξίζει γι' αυτόν περισσότερο. Το ότι η διάκριση του καλού και του χειρότερου είναι έργο της φρόνησης, το αντιλαμβάνονται ακόμα και οι ανόητοι· επομένως το φίδι είναι ευεργέτης μάλλον, και όχι καταστροφέας του ανθρώπινου γένους. Με βάση αυτά, πρέπει να πούμε ότι ο θεός είναι φθονερός. Γιατί όταν είδε τον άνθρωπο να μετέχει στη φρόνηση, προκειμένου να μη γευτεί, λέει, από το δέντρο της ζωής, τον ξαπόστειλε από τον παράδεισο λέγοντας ξεκάθαρα: "Να, ο Αδάμ έφτασε, σαν ένας από εμάς, να γνωρίζει το καλό και το κακό. Τώρα λοιπόν, μη τυχόν και απλώσει το χέρι, και πάρει, και φάει από το δέντρο της ζωής, και ζήσει αιώνια." Αν όλα αυτά δεν είναι μύθοι με κάποιο μυστικό νόημα –πράγμα που πιστεύω εγώ–, τότε οι διηγήσεις αυτές για το θεό είναι γεμάτες από βλασφημίες. Γιατί το να μην ξέρει ότι αυτή που πλάστηκε για βοηθός, θα γίνει η αιτία της πτώσης, και το να απαγορεύει τη γνώση του καλού και του κακού, που είναι το μόνο πράγμα που φαίνεται να δίνει συνοχή στον ανθρώπινο νου, και επιπλέον το να φθονεί, μήπως ο άνθρωπος πάρει από το δέντρο της ζωής και από θνητός γίνει αθάνατος, αυτά είναι χαρακτηριστικά υπερβολικά φθονερού και μνησίκακου όντος.

7. Όσο για το τι πραγματικά πιστεύουν οι Εβραίοι και το τι εξ αρχής μάς κληροδότησαν οι δικοί μας πρόγονοι, η δική μας θεωρία για τον άμεσο δημιουργό του κόσμου έχει ως εξής [...]* Για τους θεούς που είναι ανώτεροι από αυτόν το δημιουργό ο Μωυσής δε μίλησε καθόλου ούτε και τόλμησε να πει κάτι για τη φύση των αγγέλων. Ποικιλοτρόπως και πολλές φορές, είπε ότι υπηρετούν το θεό, αλλά πουθενά δεν ξεκαθαρίζεται αν οι άγγελοι είναι δημιουργημένοι ή όχι, αν έχουν δημιουργηθεί από άλλον και άλλον είναι ταγμένοι να υπηρετούν, ή αν έγιναν με κάποιον άλλο τρόπο.

---

* (σ.τ.μ.:) Λείπουν λέξεις.

Ενώ αναλύει διεξοδικά όσα έχουν να κάνουν με τον ουρανό και τη γη, και τον τρόπο που τακτοποιήθηκαν τα όσα υπάρχουν πάνω στη γη. Και για άλλα λέει ότι διέταξε ο θεός να γίνουν μόνα τους, όπως το φως και το στερέωμα, ενώ άλλα τα έκανε ο ίδιος, όπως τον ουρανό και τη γη, τον ήλιο και τη σελήνη· και τα υπόλοιπα που υπήρχαν αλλά ήταν κρυμμένα μέχρι τότε, λέει ότι τα διαχώρισε, όπως το νερό, νομίζω, και τη στεριά. Σ' αυτά όμως δε τόλμησε να προσθέσει τίποτε για γένεση ή δημιουργία του πνεύματος, παρά μόνον ότι "και πνεύμα θεού περιφερόταν πάνω από τα νερά"· το αν αυτό το πνεύμα είναι ή δεν είναι δημιούργημα, δεν το ξεκαθαρίζει.

8. Εδώ ας κάνουμε μια σύγκριση, αν θέλετε, με τα λόγια του Πλάτωνα. Πρόσεξε τι λέει αυτός για το δημιουργό και τι τον βάζει να λέει στην κοσμογονία, για να αντιπαραβάλουμε την κοσμογονία του Πλάτωνα και του Μωυσή. Γιατί έτσι μπορεί να φανεί ποιος είναι καλύτερος και αντάξιος του θεού· μήπως ο Πλάτων που λάτρεψε τα είδωλα, ή αυτός για τον οποίο η Γραφή λέει ότι ο θεός τού μίλησε στόμα με στόμα. «Στην αρχή δημιούργησε ο θεός τον ουρανό και τη γη· η γη ήταν αόρατη και ακατασκεύαστη, και σκοτάδι κάλυπτε την άβυσσο, και το πνεύμα του θεού περιφερόταν πάνω από τα νερά. Και είπε ο θεός: "να γίνει φως", και έγινε φως. Και ο θεός είδε ότι το φως είναι ωραίο. Και διαχώρισε ο θεός το φως από το σκοτάδι. Και ονόμασε ο θεός το φως ημέρα και το σκοτάδι νύχτα. Και την πρώτη ημέρα δημιουργήθηκε το βράδυ και δημιουργήθηκε το πρωί. Και είπε ο θεός: να δημιουργηθεί επιστέγασμα μεταξύ των υδάτων. Και ονόμασε ο θεός το θολωτό επιστέγασμα ουρανό. Και είπε ο θεός· να συγκεντρωθεί σε ένα μέρος όλο μαζί το νερό που βρίσκεται κάτω από τον ουρανό και να φανερωθεί η στεριά. Έτσι και έγινε. Και είπε ο θεός· να φυτρώσουν στη γη χορτάρια και δέντρα καρποφόρα. Και είπε ο θεός· να δημιουργηθούν φωτεινά αστέρια στο στερέωμα του ουρανού, για να φωτίζουν τη γη. Και τα έβαλε ο θεός στο στερέωμα

του ουρανού, ώστε να εξουσιάζουν την ημέρα και τη νύχτα.»

9. Για την άβυσσο ή το σκοτάδι ή το νερό δεν λέει ο Μωυσής ότι τα δημιούργησε ο θεός· παρ' όλο που θα 'πρεπε να πει και γι' αυτά –αφού για το φως κάπου είπε ότι έγινε με διαταγή του θεού. Ο Μωυσής όμως δεν είπε λέξη –θαρρείς και πρόκειται για πράγματα που δεν δημιουργήθηκαν– παρ' ό,τι τα μνημονεύει τόσες φορές. Χώρια που δε λέει τίποτα για τη γέννηση ή τη δημιουργία των αγγέλων ούτε για το πώς εμφανίστηκαν, παρά μιλάει μόνο για τα ουράνια και επίγεια σώματα, λες και ο θεός δεν είναι δημιουργός κανενός άυλου, αλλά κάποιος που έβαλε σε τάξη το υλικό υπόστρωμα. Γιατί εκείνο το "η γη ήταν αόρατη και ακατασκεύαστη" δε σημαίνει παρά το ότι θεωρεί το υγρό και στερεό στοιχείο ύλη, και παρουσιάζει το θεό ως κάποιον που απλώς την έβαλε σε τάξη.

10. Άκου τώρα τι λέει ο Πλάτων για τον κόσμο: "Ολόκληρος ο ουρανός ή ο κόσμος –κι αν ταιριάζει περισσότερο να τον λέμε με κάποιο άλλο όνομα, ας τον ονομάσουμε έτσι– υπήρχε τάχα ανέκαθεν, χωρίς καμιά αρχική στιγμή γέννησης, ή μήπως δημιουργήθηκε, ξεκινώντας από κάποια αρχή; Δημιουργήθηκε· γιατί είναι ορατός και απτός και έχει σώμα. Όλα όμως τα πράγματα αυτού του είδους είναι αισθητά, και όπως δείξαμε, τα αισθητά έχουν κάποτε γεννηθεί και μεταβάλλονται... Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με τον ορθό λόγο, πρέπει να πούμε ότι αυτός ο κόσμος είναι έμβιο ον προικισμένο με ψυχή και νου κι αληθινά γεννήθηκε χάρη στην πρόνοια του θεού.»

11. Ας τα συγκρίνουμε ένα προς ένα· τι και πώς το λέει ο θεός του Μωυσή και πώς ο θεός του Πλάτωνα;

«Και είπε ο θεός· ας φτιάξουμε τον άνθρωπο σύμφωνα με τη δική μας εικόνα και έτσι που να μας μοιάζει. Και ας κυριαρχήσουν στα ψάρια της θάλασσας και στα πετούμενα του ουρανού και στα ζώα και σ' όλη τη γη και σε όλα τα ερπετά που έρπουν πάνω στη γη. Και δημιούργησε ο θεός τον άνθρωπο, και τον έφτιαξε σύμ-

φωνα με την εικόνα του· έκανε τους ανθρώπους αρσενικό και θηλυκό, λέγοντας: να αυξάνεστε και να πληθαίνετε και να γεμίσετε τη γη και να την κατακυριεύσετε. Και κυριαρχήστε στα ψάρια της θάλασσας και στα πετούμενα του ουρανού και σε όλα τα ζώα και σε όλη τη γη.»

12. Άκου λοιπόν τώρα και τον λόγο που αποδίδει ο Πλάτων στον δημιουργό του σύμπαντος.

«Θεοί, παιδιά θεών, τα έργα που δημιούργησα εγώ και στάθηκα πατέρας τους, μπορεί, αν το θελήσω, να είναι αδιάλυτα. Βέβαια, κάθε τι που έχει δεθεί μπορεί και να λυθεί· το να θέλει όμως κανείς να διαλύσει κάτι που ταίριαξε καλά και λειτουργεί καλά είναι έργο κακής βούλησης. Ακριβώς επειδή γεννηθήκατε, δεν είστε ούτε αθάνατοι ούτε άφθαρτοι. Δε θα διαλυθείτε, βέβαια, ούτε και θα σας βρει ο θάνατος, μια που κληρονομήσατε τη βούλησή μου, που είναι δεσμός μεγαλύτερος και δυνατότερος από εκείνους που σας συνέχουν απ' όταν γεννηθήκατε. Τώρα λοιπόν μάθετε αυτό που θα σας αποκαλύψω. Υπολείπονται ακόμα τρία θνητά γένη που δεν έχουν γεννηθεί, και αν δεν γεννηθούν αυτά, ο ουρανός θα είναι ατελής. Γιατί δεν θα εμπεριέχει όλα τα γένη των έμβιων όντων· αν όμως αυτά τα δημιουργούσα εγώ ο ίδιος και τους έδινα ζωή, θα εξισώνονταν με τους θεούς. Για να είναι λοιπόν θνητά, και αφ' ετέρου για να έχει πληρότητα όλο αυτό το σύμπαν, στραφείτε εσείς, όπως είναι στη φύση σας, στη δημιουργία των ζωντανών όντων, μιμούμενοι τη δύναμη που άσκησα εγώ την ώρα της δημιουργίας σας. Και όσα από τα ζωντανά αξίζουν να είναι συνώνυμα με τους αθανάτους και ονομάζονται θεία και καθοδηγούν αυτά που θέλουν να υπακούν στο δίκαιο και σ' εσάς, θα σας τα παραδώσω εγώ αφού κάνω την αρχή και τα σπείρω. Τα υπόλοιπα είναι δική σας ευθύνη· συνυφαίνοντας το θνητό με το αθάνατο, να κατασκευάζετε και να γεννάτε έμβια όντα και δίνοντάς τα τροφή να τα δυναμώνετε και όταν πεθαίνουν, πάλι να τα δέχεστε.»[3]

13. Για να μη σκεφτείτε όμως ότι αυτό είναι ονειροφαντασίες, μάθετε το εξής: Ο Πλάτων ονομάζει θεούς αυτά που φαίνονται, δηλαδή τον ήλιο, τη σελήνη, τα άστρα και τον ουρανό· αυτά ό-

μως δεν είναι παρά το απείκασμα αυτών που δε φαίνονται. Ο ήλιος που βλέπουμε είναι ομοίωμα του νοητού, αυτού που δεν είναι ορατός. Και επίσης η ορατή για τα μάτια μας σελήνη και το καθένα από τα αστέρια, είναι ομοιώματα των νοητών. Ο Πλάτων λοιπόν ξέρει ότι εκείνοι οι νοητοί και αφανείς θεοί ενυπάρχουν και συνυπάρχουν με το δημιουργό και γεννήθηκαν και προήλθαν από τον ίδιο. Εύλογα λοιπόν ο δημιουργός στον Πλάτωνα λέει "θεοί", όταν μιλάει για τους αόρατους, και "παιδιά θεών", όταν φυσικά μιλάει για τους ορατούς. Όμως κοινός δημιουργός και των δύο είναι αυτός που κατασκεύασε τον ουρανό και τη γη και τη θάλασσα και τα αστέρια, και δημιούργησε στη σφαίρα των νοητών τα αρχέτυπά τους.

Πρόσεξε πόσο καλά τα λέει παρακάτω. "Υπολείπονται τρία θνητά γένη", λέει, εννοώντας προφανώς το γένος των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών, μιας και το καθένα από αυτά ορίζεται με τους δικούς του όρους. "Αν λοιπόν", λέει, "καθένα από αυτά επίσης, το δημιουργούσα εγώ, θα ήταν απολύτως αναγκαίο να γίνει αθάνατο." Γιατί, τόσο για τους νοητούς θεούς, όσο και για τον ορατό κόσμο, καμιά άλλη αιτία δεν υπάρχει για την αθανασία, εκτός από το ότι είναι έργα του δημιουργού. Και λέγοντας ο Πλάτων, "ό,τι από αυτά είναι αθάνατο, αναγκαστικά τους έχει χαριστεί από τον δημιουργό", εννοεί την λογική ψυχή. "Όσο για τα υπόλοιπα", λέει, "εσείς να συνυφαίνετε το θνητό με το αθάνατο". Είναι λοιπόν φανερό ότι οι δημιουργικοί θεοί πήραν από τον πατέρα τους τη δημιουργική δύναμη και παρήγαγαν πάνω στη γη τα θνητά ζώα. Γιατί, αν ήταν να μη διαφέρει σε τίποτα ο ουρανός από τον άνθρωπο και ναι, μα το Δία, από το θηρίο και, τελικά, από αυτά τα ίδια τα ερπετά και από τα μικρά ψάρια που κολυμπούν στη θάλασσα, έπρεπε ο δημιουργός να είναι ένας και ο αυτός για όλα. Αν όμως είναι μεγάλο το χάσμα ανάμεσα στα αθάνατα και τα θνητά, και με καμιά προσθήκη δεν μπορεί να γίνει μεγαλύτερο ούτε με αφαίρεση να μειωθεί, ούτε να υπάρξει ανάμειξη με τα θνητά και φθαρτά, ταιριάζει αιτία για τα θνητά να είναι άλλοι θεοί και για τα αθάνατα άλλοι.

14. Επειδή λοιπόν, όπως φαίνεται, ο Μωυσής δεν μπόρεσε να πραγματευθεί όλα όσα έχουν να κάνουν με τον άμεσο δημιουργό αυτού του κόσμου, ας συγκρίνουμε μεταξύ τους τις ιδέες που έχουν οι Εβραίοι και οι πρόγονοί μας για τα έθνη.

Ο Μωυσής ισχυρίζεται ότι ο δημιουργός του κόσμου διάλεξε το έθνος των Εβραίων, ότι αφοσιώθηκε και φροντίζει εκείνο μόνο, και ότι σ' αυτόν τον ίδιο ανέθεσε την αποκλειστική μέριμνα. Όμως για τα άλλα έθνη, πώς ή από ποιους θεούς διοικούνται, δεν λέει κουβέντα· εκτός κι αν συμφωνήσει κανείς, ότι σ' αυτά παραχώρησε τον ήλιο και τη σελήνη. Γι' αυτά όμως θα μιλήσω και λίγο αργότερα. Περιορίζομαι τώρα να αναφέρω ενδεικτικά ότι ο ίδιος ο Μωυσής κι οι προφήτες μετά απ' αυτόν και ο Ιησούς ο Ναζωραίος, αλλά ακόμα κι ο Παύλος, που ξεπερνά διεθνώς όλους τους αγύρτες και μάγους όλων των εποχών, ισχυρίζονται ότι μόνο του Ισραήλ και της Ιουδαίας είναι ο θεός και ότι οι Εβραίοι είναι ο εκλεκτός του λαός. Ακούστε λοιπόν αυτά τα λόγια, και πρώτα πρώτα του Μωυσή: «Κι εσύ θα πεις στον Φαραώ· το Ισραήλ είναι ο πρωτότοκος γιος μου. Και πρόσταξα: άφησε ελεύθερο το λαό μου για να με λατρέψει. Εσύ όμως δεν ήθελες να τον αφήσεις ελεύθερο.» Και λίγο παρακάτω: «Και του λένε: ο θεός των Εβραίων μάς έχει καλέσει. Θα βαδίσουμε λοιπόν μέσα στην έρημο τρεις ημέρες για να θυσιάσουμε στον κύριο το θεό μας.» Και μετά από λίγο πάλι τα ίδια: «Ο κύριος και θεός των Εβραίων μ' έστειλε να σου πω: ελευθέρωσε το λαό μου για να με λατρέψει στην έρημο.»

15. Όμως το ότι ο θεός ενδιαφέρθηκε απ' την αρχή μόνο για τους Ιουδαίους, και ότι αυτοί ήταν ο εκλεκτός του κλήρος, δε φαίνεται να το 'παν μόνο ο Μωυσής και ο Ιησούς, αλλά και ο Παύλος· μάλιστα εδώ είναι να απορείς με τον Παύλο. Γιατί, όπως τα χταπόδια αλλάζουν χρώμα ανάλογα με τα βράχια, αυτός αλλάζει τα δόγματα για το θεό ανάλογα με τις περιστάσεις. Και άλλοτε διατείνεται ότι οι Ιουδαίοι μόνο είναι η κληρονομιά του θεού, άλλοτε πάλι, όταν θέλει να πείσει τους Έλληνες να πάνε με το

μέρος του, λέει: "Ο θεός δεν είναι μόνο των Ιουδαίων αλλά και των εθνών· ναι και των εθνών." Δίκιο θα έχουμε λοιπόν να ρωτήσουμε τον Παύλο: αν ο θεός δεν ήταν μόνο των Ιουδαίων αλλά και των εθνών, γιατί να χαρίσει μόνο στους Ιουδαίους τόσο μεγάλες προφητικές ικανότητες και τον ίδιο το Μωυσή και το χρίσμα και τους προφήτες και το νόμο και τα απίστευτα και τερατώδη που διαβάζουμε στους μύθους; Και τους ακούς να κραυγάζουν, "Ο άνθρωπος έφαγε ψωμί αγγέλων". Και τελικά τους έστειλε και τον Ιησού, ενώ σ' εμάς ούτε προφήτη ούτε χρίσμα ούτε δάσκαλο ούτε έναν κήρυκα να μας αναγγείλει ότι κάποτε, στο μέλλον, έστω και καθυστερημένα, θα φτάσει και σ' εμάς η φιλανθρωπία του. Και επιπλέον, για μυριάδες ή, αν θέλετε, για χιλιάδες χρόνια, έβλεπε αδιάφορος τους ανθρώπους από εκεί που ανατέλλει μέχρι εκεί που δύει ο ήλιος και από το νότο μέχρι το βορρά, βυθισμένους στην άγνοια και να λατρεύουν, όπως λέτε, τα είδωλα –όλοι εκτός από ένα μικρό γένος που, για λιγότερο από δύο χιλιάδες χρόνια, είχε εγκατασταθεί σε ένα μέρος της Παλαιστίνης. Αν πράγματι είναι θεός όλων μας, και εξίσου δημιουργός όλων, γιατί αδιαφόρησε για εμάς; Επόμενο λοιπόν είναι να θεωρούμε ότι ο θεός των Εβραίων δεν είναι δημιουργός όλου του κόσμου και δεν εξουσιάζει τα πάντα, αλλά ότι, όπως είπα, είναι περιορισμένος και, καθώς η εξουσία του είναι πεπερασμένη, φανταζόμαστε ότι είναι ένας ανάμεσα στους άλλους θεούς. Πρέπει μήπως να σας δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή, επειδή εσείς ή κάποιος από τη φάρα σας έφτασε σε μιαν ασαφή ιδέα περί ύψιστου θεού; Δεν είναι μερικότητες όλα αυτά; Ένας θεός που ζηλεύει· γιατί δηλαδή να ζηλεύει και να εκδικείται τα παιδιά για αμαρτίες των γονιών τους;

16. Πλάι σ' αυτά, εξετάστε τώρα τα δικά μας. Οι δικοί μας φιλόσοφοι λένε ότι ο δημιουργός είναι πατέρας όλων και κοινός βασιλιάς, και ότι ανέθεσε όλα τα υπόλοιπα σε θεούς εθνάρχες και πολιούχους, καθένας από τους οποίους κηδεμονεύει το δικό του κλήρο με το δικό του τρόπο. Έτσι λοιπόν, επειδή για τον πατέρα τα πάντα είναι τέλεια και τα πάντα είναι ένα, ενώ στον κάθε θεό χωριστά υπερτερεί μια διαφορετική ικανότητα, ο Άρης κηδεμο-

νεύει τα πολεμικά έθνη, η Αθηνά τα πολεμικά που διαθέτουν και φρόνηση, ο Ερμής τα συνετότερα κυρίως παρά τα τολμηρότερα, και την εκάστοτε ιδιοσυγκρασία των αρμοδίων θεών ακολουθούν τα έθνη που κηδεμονεύονται απ' αυτούς. Αν τώρα η εμπειρία δεν επιβεβαιώνει τα λόγια μας, τότε θα δεχτούμε ότι οι παραδόσεις μας είναι φαντασιοπληξίες και η προσπάθειά μας να πείσουμε μάταιη, και θα πρέπει να επαινέσουμε τις δικές σας ιδέες· αν όμως συμβαίνει εντελώς το αντίθετο, και η εμπειρία αιώνων επιβεβαιώνει αυτά που λέμε εμείς, ενώ με τις δικές σας θεωρίες δε φαίνεται να συμφωνεί σε τίποτα και πουθενά, γιατί εξακολουθείτε να ερίζετε σε τέτοιο βαθμό;

Ας μου πει λοιπόν κάποιος: ποια η αιτία που οι Κέλτες και οι Γερμανοί είναι ριψοκίνδυνοι, ενώ οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι καταγίνονται κυρίως με την πολιτική και με τη φροντίδα για τα ανθρώπινα, δίχως να παύουν να είναι σταθεροί και ικανοί στον πόλεμο, ενώ οι Αιγύπτιοι είναι πιο συνετοί και επιδίδονται περισσότερο στις τέχνες, και οι Σύριοι είναι φιλήσυχοι, καλοπερασάκηδες και συνάμα συνετοί, θερμοί, ματαιόδοξοι και καπάτσοι. Αν κάποιος δε διαβλέπει καμιά αιτία γι' αυτές τις διαφορές ανάμεσα στα έθνη αλλά υποστηρίζει ότι μάλλον αυτόματα έγιναν έτσι τα πράγματα, πώς πιστεύει ακόμα ότι ο κόσμος διοικείται με πρόνοια; Αν όμως θεωρεί ότι υπάρχουν αιτίες γι' αυτά, ας μου πει ποιες είναι, στο όνομα του ίδιου του δημιουργού, και ας με διδάξει. Όσο τώρα για τους νόμους, είναι προφανές ότι η ανθρώπινη φύση τούς θέσπισε έτσι που να της ταιριάζουν· πολιτικούς και φιλάνθρωπους σε όσους περισσότερο καλλιεργήθηκε η αγάπη για τον άνθρωπο, ενώ αγρίους και απάνθρωπους σε όσους ενυπήρχε ο αντίθετος χαρακτήρας των ηθών. Η νομοθετική αγωγή, δηλαδή, ελάχιστα πρόσθεσε στη φύση και στην κλίση των ανθρώπων. Έτσι λοιπόν οι Σκύθες δεν αποδέχθηκαν τον Ανάχαρση που λάτρευε το Διόνυσο· και στα δυτικά έθνη δύσκολα θα βρεις κάποιους, ελάχιστους, που να 'χουν κλίση στη φιλοσοφία ή τη γεωμετρία ή σε κάτι παρεμφερές, παρ' όλο που η ηγεμονία των Ρωμαίων εκεί βαστάει ήδη τόσον καιρό. Μόνο οι πολύ ευφυείς απ' αυτούς απολαμβάνουν τις δι-

αλέξεις και τη ρητορεία, ενώ δεν συμμετέχουν σε κανένα άλλο μάθημα. Τόσο ισχυρό πράγμα φαίνεται πως είναι η φύση. Τι πράγμα είναι λοιπόν η μεταξύ των εθνών διαφορά στα ήθη και τους νόμους;

17. Για την ανομοιότητα των γλωσσών ο Μωυσής έδωσε μιαν ολωσδιόλου μυθική εξήγηση. Είπε δηλαδή ότι οι άνθρωποι συγκεντρώθηκαν θέλοντας να οικοδομήσουν μια πόλη κι ένα μεγάλο πύργο μέσα σ' αυτή, και ότι ο θεός είπε ότι έπρεπε να κατεβεί και να μπερδέψει τις γλώσσες τους. Και για να μη θεωρηθεί ότι λέω συκοφαντίες, ας διαβάσουμε τα παρακάτω λόγια του Μωυσή: «Και είπαν: ελάτε, να χτίσουμε για μας μια πόλη κι ένα πύργο, που η κορυφή του θα φτάνει μέχρι τον ουρανό, να αφήσουμε πίσω μας ένα όνομα προτού διασκορπιστούμε πάνω στο πρόσωπο της γης. Και κατέβηκε ο κύριος για να δει την πόλη και τον πύργο που οικοδόμησαν οι άνθρωποι. Και είπε ο κύριος: "Ιδού, ένα γένος και μια κοινή γλώσσα για όλους, και άρχισαν να φτιάχνουν αυτό το πράγμα, και τώρα δε θα τους λείπει τίποτα απ' όσα σκοπεύουν να κάνουν. Εμπρός, ελάτε, να κατεβούμε εκεί κάτω να τους μπερδέψουμε τη γλώσσα, να μην καταλαβαίνουν ο ένας τη γλώσσα του άλλου." Και τους σκόρπισε ο κύριος ο θεός σ' όλη τη γη, και έπαψαν να χτίζουν την πόλη και τον πύργο.» Κι έχετε την αξίωση να πιστέψουμε αυτή την ιστορία σας, τη στιγμή που εσείς δεν πιστεύετε την ιστορία του Ομήρου για τους Αλωάδες, ότι δηλαδή σκέφτονταν να βάλουν τρία βουνά το ένα πάνω στο άλλο, "για να έχουν πρόσβαση στον ουρανό". Εγώ λέω πως και οι δυο ιστορίες είναι εξίσου παραμύθια. Εσείς όμως, μιας και αποδέχεστε τον πρώτο μύθο, για ποιο λόγο απορρίπτετε το μύθο του Ομήρου; Βέβαια, σε αμαθείς ανθρώπους δεν ωφελεί να λες ότι ακόμα κι αν σε όλη την οικουμένη οι άνθρωποι χρησιμοποιήσουν μια γλώσσα, δεν θα καταφέρουν να χτίσουν πύργο που να φθάνει στον ουρανό, κι ας μετατρέψουν σε τούβλα ολόκληρη τη γη· γιατί για να μπορέσουν να φτάσουν μέχρι τους κύκλους της σελήνης, θα χρειαστούν άπειρα τούβλα, όμοια σε μέγεθος με ολάκερη τη γη. Αν υποθέσουμε δηλαδή ότι όλοι οι άνθρωποι συγκεντρώνονταν και

χρησιμοποιούσαν μια γλώσσα, και ότι λιθοτομούσαν ολάκαιρη τη γη, ακόμα κι αν έφτιαχναν τον πύργο λεπτότερο από χορδή τόξου, πότε θα κατάφερναν να φτάσουν ως τον ουρανό; Εσείς λοιπόν που αυτόν τον ολοφάνερο μύθο τον πήρατε για αληθινό και που νομίσατε πως ο θεός φοβήθηκε τους μιασμένους από τα φονικά ανθρώπους, και πως για τον ίδιο λόγο κατέβηκε στη γη να μπερδέψει τις λαλιές τους, τολμάτε ακόμα να καυχιέστε ότι έχετε γνώση του θεού;

18. Επανέρχομαι όμως αμέσως στο πώς ο θεός μπέρδεψε τις γλώσσες. Ο Μωυσής είπε την αιτία· ότι φοβήθηκε μήπως οι άνθρωποι, αποκτώντας πρόσβαση στον ουρανό, κάνουν τίποτα εναντίον του, έτσι όπως είχαν την ίδια γλώσσα και σύμπνοια αναμεταξύ τους· για το πώς όμως το κατάφερε αυτό, το μόνο που λέει είναι ότι το 'κανε αφού πρώτα κατέβηκε από τον ουρανό –προφανώς επειδή δεν μπορούσε να το κάνει αν δεν κατέβαινε στη γη. Για τις διαφορές στα ήθη και στα έθιμα, ούτε ο Μωυσής ούτε άλλος κανείς έχει να μας διαφωτίσει. Πόσο μάλλον που οι διαφορές στα έθιμα και τα πολιτικά ήθη των εθνών, είναι οπωσδήποτε μεγαλύτερες από τη διαφορά στις γλώσσες. Γιατί, ποιος Έλληνας λέει ότι πρέπει κανείς να ζευγαρώνει με την αδελφή, την κόρη, τη μητέρα του; Αυτό όμως στους Πέρσες θεωρείται καλό. Είναι ανάγκη τώρα να καταπιαστώ με το καθένα ξεχωριστά, να εξετάσω λεπτομερώς τον φιλελεύθερο και ανυπότακτο χαρακτήρα των Γερμανών,* την υποτακτικότητα και την ευπείθεια των Σύρων και των Περσών και των Πάρθων, κοντολογίς όλων των βαρβάρων της ανατολής και του νότου, και όσων άλλων επιθυμούν και έχουν αποκτήσει ακόμα πιο αυταρχικά πολιτεύματα; Αν λοιπόν όλα αυτά τα μεγαλύτερα και τα σημαντικότερα συνέβησαν χωρίς την παρέμβαση κάποιας ακόμα πιο μεγάλης και θείας πρόνοιας, γιατί ασχολούμαστε μάταια και λατρεύουμε κάποιον που δεν προ-

* (σ.τ.μ.:) Έχουν περάσει 16 αιώνες από την εποχή που γράφτηκε το *Κατά Χριστιανών*...

νοεί για τίποτα; Αξίζει να τιμούμε κάποιον που δε νοιάστηκε ούτε για τις ζωές μας ούτε για τα ήθη μας ούτε για τον τρόπο ούτε για την ευνομία ούτε για την πολιτική κατάσταση; Καθόλου. Κοιτάξτε, πόσο άτοπη καταλήγει να είναι η θεωρία σας. Από τα αγαθά που βλέπουμε να υπάρχουν στην ανθρώπινη ζωή, προηγούνται τα αγαθά της ψυχής και ακολουθούν αυτά του σώματος. Αν, λοιπόν, αδιαφόρησε για τα ψυχικά μας αγαθά, και δεν προνόησε ούτε για τη φυσική μας κατάσταση, ούτε μας έστειλε δασκάλους ή νομοθέτες όπως έστειλε στους Εβραίους σύμφωνα με το Μωυσή και τους προφήτες μετά απ' αυτόν, για ποιο πράγμα πρέπει να τον ευγνωμονούμε;

19. Εξετάστε όμως μήπως ο θεός χάρισε και σ' εμάς θεούς και καλούς προστάτες που εσείς δεν γνωρίζετε, και που δεν είναι κατώτεροι από το θεό που ανέκαθεν λατρεύουν οι Εβραίοι της Ιουδαίας –μιας χώρας που της έλαχε η αποκλειστικότητα των φροντίδων του, όπως είπε ο Μωυσής κι όπως λένε οι επίγονοί του ακόμα και σήμερα. Αλλά ακόμα κι αν ο άμεσος δημιουργός του κόσμου ήταν αυτός που τιμούν οι Εβραίοι, οι σκέψεις μας γι' αυτόν είναι κατά πολύ ανώτερες από τις δικές τους και τα αγαθά που μας χάρισε σπουδαιότερα από τα δικά τους – και της ψυχής και τα άλλα για τα οποία θα μιλήσω παρακάτω. Και μας έστειλε νομοθέτες καθόλου χειρότερους από το Μωυσή, για να μην πω ότι οι περισσότεροί τους είναι και καλύτεροι απ' αυτόν.

20. Όπως έλεγα λοιπόν, αν την ιδιαιτερότητα κάθε έθνους ως προς τους νόμους και τα ήθη, δεν την έχει καθορίσει κάποιος εθνάρχης θεός που επιτηρεί και κάποιος άγγελος που δέχεται τις διαταγές του ή κάποιος δαίμονας ή ήρωας ή κάποιο ξεχωριστό γένος ψυχών που υπηρετεί τις ανώτερες δυνάμεις, θα πρέπει να μας αποδείξουν από ποια άλλη δύναμη και με ποιο τρόπο δημιουργήθηκαν αυτές οι διαφορές. Δε φτάνει δηλαδή να λέμε: "Είπε ο θεός και έγινε". Γιατί πρέπει η φύση των δημιουργημάτων να συμφωνεί με τα προστάγματα του θεού. Και για να γίνω πιο σαφής: μήπως πρόσταξε ο θεός η φωτιά να κατευθύνεται προς τα πάνω κι η γη να βαραίνει προς τα κάτω έτσι στην τύχη; Για να

πραγματοποιηθεί η προσταγή του θεού, δεν έπρεπε το πρώτο να είναι ελαφρύ και το δεύτερο να έχει βάρος; Έτσι συμβαίνει και με τα άλλα πράγματα [...] το ίδιο και με τα θεία. Και ο λόγος είναι ότι το γένος των ανθρώπων υπόκειται στο θάνατο και τη φθορά. Είναι φυσικό λοιπόν τα έργα του να είναι φθαρτά και ασταθή και να αλλάζουν με κάθε τρόπο· καθώς όμως ο θεός είναι αιώνιος, αρμόζει και τα προστάγματά του να είναι τέτοια. Και ως τέτοια, είτε ονομάζονται φύσεις των όντων είτε συμφωνούν με τη φύση των όντων. Γιατί πώς θα ήταν δυνατό η φύση να αντιμάχεται το πρόσταγμα του θεού; Πώς θα μπορούσε να μην εναρμονίζεται μ' αυτό; Επομένως, ακόμα και αν όρισε να μην είναι όμοιες οι πολιτικές συγκροτήσεις των εθνών –ακριβώς όπως όρισε να μην είναι όμοιες και οι γλώσσες–, αυτό δεν το 'κανε με μιαν απλή προσταγή ούτε και μας έφτιαξε έτσι ώστε να τείνουμε προς τη διαφοροποίηση μεταξύ μας. Θα 'πρεπε εξ αρχής να υπάρχουν διαφορές στη φύση των εθνών που έμελλε να διαφοροποιηθούν. Αυτό τουλάχιστον είναι κάτι που φαίνεται· αρκεί να προσέξει κανείς πόσο διαφέρουν σωματικά οι Γερμανοί κι οι Σκύθες από τους Λίβυους και τους Αιθίοπες. Άραγε είναι κι αυτό αποτέλεσμα ενός απλού προστάγματος, και για το χρώμα των ανθρώπων, εκτός από τους θεούς δεν παίζει κανένα ρόλο ούτε το κλίμα ούτε η περιοχή;

21. Ο Μωυσής κοντά στ' άλλα αποσιωπούσε συνειδητά τέτοιου είδους απορίες, χώρια που δεν απέδωσε τη σύγχυση των γλωσσών μόνο στο θεό. Γιατί λέει ότι ο θεός δεν κατέβηκε μόνος, και ούτε κατέβηκε ένας μόνο μαζί του, αλλά περισσότεροι, χωρίς να πει ποιοι ήταν αυτοί· είναι φανερό όμως ότι θεωρούσε αυτούς που κατέβηκαν μαζί όμοιους με το θεό. Αν λοιπόν για τη σύγχυση των γλωσσών δεν κατεβαίνει μόνος ο κύριος αλλά κι άλλοι μαζί του, δε χωρά αμφιβολία πως υπεύθυνοι και για τη σύγχυση των ηθών μπορούν εύλογα να θεωρηθούν κι αυτοί που μπέρδεψαν τις διαλέκτους, συντροφιά με τον κύριο.

22. Γιατί όμως, ενώ δεν είχα πρόθεση να μακρηγορήσω, είπα τόσα πράγματα; Ο λόγος είναι ότι, ακόμα κι αν ο άμεσος δημιουργός του κόσμου είναι αυτός που κηρύττει ο Μωυσής, εμείς έ-

χουμε ανώτερη γνώμη γι' αυτόν, καθώς θεωρούμε ότι είναι κοινός αφέντης όλων, και ότι υπάρχουν άλλοι, εθνικοί θεοί που 'ναι κατώτεροί του κι ο καθένας τους καταγίνεται με τις δικές του φροντίδες, ακριβώς όπως οι ύπαρχοι του βασιλιά· εμείς το θεό δεν τον καθιστούμε τοπικό ανταγωνιστή των κατώτερών του θεών. Αν όμως ο Μωυσής τιμά κάποιον τοπικό θεό και κατόπιν τον αντιτάσσει στην ηγεμονία του σύμπαντος, τότε το καλύτερο για μας είναι να πειστούμε και να αναγνωρίσουμε το θεό των πάντων, χωρίς βέβαια να αγνοήσουμε το θεό του Μωυσή. Καλύτερα να τιμάμε τον δημιουργό των πάντων, παρά κάποιον που ανέλαβε την ηγεμονία ενός ελάχιστου τμήματος.

23. Ο νόμος του Μωυσή, εκείνος ο δεκάλογος, είναι αξιοθαύμαστος: «Να μη κλέψεις, να μη φονεύσεις, να μην ψευδομαρτυρήσεις.» Ας γράψω όμως επί λέξει κάθε μια από τις εντολές, που ο Μωυσής ισχυρίζεται ότι γράφτηκαν από τον ίδιο το θεό.

«Εγώ είμαι ο κύριος ο θεός σου, που σε οδήγησε έξω από την Αίγυπτο.» Και ακολουθεί η δεύτερη: «Δε θα έχεις άλλους θεούς εκτός από εμένα. Να μη φτιάξεις είδωλα που να σου μοιάζουν.» Και προσθέτει την αιτία: «Γιατί εγώ είμαι ο κύριος ο θεός σου, θεός ζηλότυπος, που φορτώνει τις αμαρτίες των γονιών στα παιδιά μέχρι και της τρίτης γενιάς.» «Μην αναφέρεις χωρίς λόγο το όνομα του κυρίου του θεού σου.» «Να θυμάσαι την ημέρα των σαββάτων.» «Τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα.» «Μη κάνεις μοιχεία.» «Μη σκοτώσεις.» «Μη κλέψεις.» «Μη ψευδομαρτυρήσεις.» «Να μην επιθυμήσεις αυτά που ανήκουν στον διπλανό σου.»

Μα για όνομα των θεών, ποιο έθνος δεν πιστεύει ότι πρέπει να τηρεί όλες αυτές τις εντολές, εκτός από το "να μην λατρεύσεις άλλους θεούς" και το "να θυμάσαι την ημέρα των σαββάτων"; Δεν έχουν θεσπιστεί ακόμα και τιμωρίες γι' αυτούς που τις παραβαίνουν, κάποτε μάλιστα αυστηρότερες και άλλοτε παρόμοιες με αυτές που θεσμοθέτησε ο Μωυσής, και μερικές φορές μάλιστα πιο φιλάνθρωπες;

24. Με κείνο το "να μην λατρεύσεις άλλους θεούς" όμως, συκοφαντεί σοβαρά το θεό. «Γιατί ο θεός είναι ζηλότυπος», λέει· και σε

άλλο σημείο πάλι: «Ο θεός μας είναι φωτιά που τρώει τα πάντα.»

Δηλαδή, όταν ένας άνθρωπος είναι ζηλότυπος και φθονερός, σου φαίνεται αξιόμεμπτος, ενώ όταν ο θεός ονομάζεται ζηλότυπος τον εκθειάζεις; Κι όμως· με ποια λογική ψεύδεται, όταν πρόκειται για μια ιδιότητα του θεού τόσο φανερή; Γιατί αν είναι ζηλότυπος, τότε όλοι οι θεοί λατρεύονται και όλα τα υπόλοιπα έθνη προσκυνούν τους θεούς παρά τη θελησή του. Πώς λοιπόν δεν τους εμπόδισε, αφού ζηλεύει τόσο πολύ και δε θέλει να προσκυνούν οι άνθρωποι άλλους εκτός από τον ίδιο; Άραγε δεν μπορούσε ή δεν ήθελε από την αρχή να εμποδίσει να λατρεύονται και οι άλλοι θεοί; Το πρώτο όμως, το να πούμε ότι δεν μπορούσε, είναι ασέβεια· ενώ το δεύτερο συμφωνεί με αυτό που κάνουμε εμείς. Αφήστε λοιπόν αυτές τις ανοησίες και μην παίρνετε πάνω σας τέτοια βλασφημία. Κι αν είναι θέλημά του να μη λατρεύεται κανένας άλλος θεός, για ποιο λόγο εσείς λατρεύετε το νόθο γιο του, τον οποίο ποτέ δεν παραδέχτηκε ούτε θεώρησε δικό του; Και θα σας το αποδείξω αυτό, εύκολα. Εσείς όμως, δεν ξέρω γιατί, του αποδίδετε τη γέννηση ενός νόθου γιου [...]*

25. Πουθενά** ο θεός δε φαίνεται ούτε να δυσανασχετεί ούτε να αγανακτεί ούτε να οργίζεται ούτε να ορκίζεται ούτε να αμφιταλαντεύεται ούτε να αλλάζει γνώμη, όπως κάνει στην περίπτωση του Φινεές, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Μωυσή. Αν κάποιος από εσάς διάβασε τους "Αριθμούς", ξέρει για ποιο πράγμα μιλώ. Όταν ο Φινεές έπιασε και σκότωσε με τα ίδια του τα χέρια τον άνθρωπο που είχε αφιερωθεί στη λατρεία του Βεελφεγώρ, καθώς σκότωσε και τη γυναίκα που τον είχε πείσει, καταφέροντάς της με τρόπο αισχρό ένα οδυνηρότατο τραύμα στη μήτρα, παρουσιάζεται τότε ο θεός να λέει: «Ο Φινεές, γιος του Ελεάζαρ, γιου του Ααρών του αρχιερέα, καταλάγιασε το θυμό μου για τους Ισραηλίτες

* (σ.τ.μ.:) Ο Κύριλλος περικόπτει το χωρίο που ακολουθεί.
** (σ.τ.μ.:) Εννοεί, στην ελληνική φιλοσοφία.

επειδή οργίστηκε με τους ενόχους και τους τιμώρησε αυτός στη θέση μου. Και δεν κατέστρεφα τους Ισραηλίτες επάνω στην οργή μου.» Υπάρχει πιο τιποτένια αιτία απ' αυτήν για την οποία –σύμφωνα με τα ψευδολογήματα του συγγραφέα– εξοργίστηκε ο θεός; Τι πιο παράλογο: αν δέκα ή δεκαπέντε ή έστω εκατό– γιατί δεν θα πουν, βέβαια, ότι ήσαν χίλιοι, αλλά ας υποθέσουμε και τόσους– τόλμησαν να παραβούν κάποιον νόμο που έθεσε ο θεός, θα πρέπει για τους χίλιους να εξολοθρευτούν εξακόσιες χιλιάδες άνθρωποι; Εγώ τουλάχιστον νομίζω ότι είναι καλύτερο μαζί με χίλιους ενάρετους άντρες να σώσεις κι έναν κακό, από το να καταστρέφεις τους χίλιους μαζί με τον ένα [...]

Γιατί αν, ακόμα και ενός από τους ήρωες, ακόμα και ενός κατώτερου θεού η οργή είναι δυσβάσταχτη για χώρες και πόλεις ολόκληρες, ποιος θα άντεχε αν η οργή ενός τόσο μεγάλου και ισχυρού θεού έπεφτε πάνω σε μικρούς θεούς ή αγγέλους ή και ανθρώπους; Αξίζει βέβαια να συγκρίνουμε αυτό το θεό με την πραότητα του Λυκούργου και την ανεκτικότητα του Σόλωνα, ή και με την επιείκεια και την καλοσύνη που δείχνουν οι Ρωμαίοι στους παραβάτες των νόμων.

Κατά πόσο μάλιστα η δική μας διδασκαλία είναι ανώτερη από τη δική τους, μπορείτε να το διαπιστώσετε από το εξής: Οι φιλόσοφοι μάς προτρέπουν να μιμηθούμε όσο μπορούμε τους θεούς, και μας λένε ότι αυτή η μίμηση έγκειται στη θέαση του υπαρκτού κόσμου. Το ότι εδώ δεν παρεμβαίνει το πάθος και το ότι η μίμηση προϋποθέτει την απάθεια, είναι προφανές και χωρίς να το πω· συνεπώς, όσο απαλλασσόμαστε από τα πάθη μας, καθώς είμαστε αφιερωμένοι στη θέαση των όντων, τόσο εξομοιωνόμαστε με το θεό. Τι είδους μίμηση του θεού επαινούν οι Εβραίοι; Την οργή, το θυμό και τον άγριο φθόνο. Γιατί ο θεός λέει, "ο Φινεές καταλάγιασε το θυμό μου για τους Ισραηλίτες, επειδή οργίστηκε και τους αντιμετώπισε ο ίδιος στη θέση μου". Όταν δηλαδή ο θεός βρήκε κάποιον να μοιραστεί την αγανάκτηση και τη θλίψη του, φαίνεται πως άφησε κατά μέρος την αγανάκτηση. Αυτά και άλλα παρό-

μοια επινόησε για το θεό ο Μωυσής, σε αρκετά σημεία μέσα στη Γραφή.

26. Το ότι ο θεός δεν ενδιαφέρθηκε μόνο για τους Εβραίους, αλλά, φροντίζοντας για όλα τα έθνη, σ' εκείνους μεν δεν έδωσε τίποτα σπουδαίο ή μεγάλο, ενώ σε εμάς έδωσε χαρίσματα πολύ καλύτερα και ανώτερα από τα δικά τους, εξακριβώστε το από αυτά που ακολουθούν. Έχουν βέβαια και οι Αιγύπτιοι να λένε, καθώς ανάμεσά τους απαριθμούν ονόματα όχι λίγων σοφών, ότι από αυτούς κατάγονται πολλοί διάδοχοι του Ερμή –του Ερμή, λέω, που στην τρίτη του εμφάνιση επισκέφτηκε την Αίγυπτο. Κι οι Χαλδαίοι όμως και οι Ασσύριοι μπορούν να υπερηφανεύονται για τους απογόνους του Ωάννου και του Βήλου, αλλά και οι Έλληνες για τους αναρίθμητους απογόνους του Χείρωνα. Γιατί, από αυτόν και μετά, όλοι τους είχαν έμφυτη κλίση προς τα μυστήρια και τη θεολογία, πράγματα με τα οποία μεγαλοπιάνονται οι Εβραίοι και εγκωμιάζουν μόνο τα δικά τους [...]

Μήπως σας έδωσε ο θεός τις βάσεις της επιστήμης ή κάποιο φιλοσοφικό μάθημα; Και ποιο; Γιατί τη μελέτη των ουράνιων φαινομένων οι Έλληνες την τελειοποίησαν, ενώ οι πρώτες παρατηρήσεις είχαν γίνει από τους βαρβάρους στη Βαβυλώνα· κι η μελέτη της γεωμετρίας, αφού ξεκίνησε με την καταμέτρηση της γης που γινόταν στην Αίγυπτο, έφτασε να έχει τέτοια ανάπτυξη. Κι η αριθμητική, ενώ άρχισε παλιά με τους Φοίνικες εμπόρους, για τους Έλληνες έγινε αφορμή για επιστημονική γνώση. Οι Έλληνες λοιπόν, αυτά τα τρία μαζί με τη μουσική, τα συνδύασαν σε ένα· αφού συνύφαναν την αστρονομία με τη γεωμετρία, προσάρμοσαν και στις δύο την αριθμητική και κατανόησαν την εσωτερική τους αρμονία. Από εκεί και πέρα έθεσαν κανόνες και μέτρα στη μουσική τους, έχοντας ανακαλύφει μιαν αψεγάδιαστη συμφωνία ανάμεσα στις αρμονικές αναλογίες και στην αίσθηση της ακοής – ή κάτι που πλησίαζε πολύ σ' αυτό.

Τώρα τι πρέπει να κάνω από τα δύο, να αναφέρω το όνομα κάθε άνδρα χωριστά ή να τους αναφέρω κατά επάγγελμα; Να αναφερθώ σε συγκεκριμένους ανθρώπους, όπως τον Πλάτωνα, το

Σωκράτη, τον Αριστείδη, τον Κίμωνα, το Θαλή, το Λυκούργο, τον Αγησίλαο, τον Αρχίδαμο – ή στο γένος των φιλοσόφων, των στρατηγών, των δημιουργών, των νομοθετών; Γιατί θα αποδειχτεί ότι ακόμα κι οι πιο μοχθηροί και βδελυροί στρατηγοί στάθηκαν πιο δίκαιοι απέναντι σε ανθρώπους που διέπραξαν τα μεγαλύτερα αδικήματα, απ' ό,τι ο Μωυσής απέναντι σ' αυτούς που δεν έσφαλαν σε τίποτα. Για ποια λοιπόν βασιλεία να σας μιλήσω; Για τη βασιλεία του Περσέα ή του Αιακού ή του Μίνωα της Κρήτης, ο οποίος καθάρισε τη θάλασσα από τους πειρατές και, αφού εκδίωξε τους βαρβάρους μέχρι τη Συρία και τη Σικελία, προελαύνοντας σταδιακά από το ένα μέχρι το άλλο άκρο της επικράτειας, κυριαρχούσε όχι μόνο στα νησιά αλλά και στα παράλια των ηπειρωτικών χωρών; Και αφού μοίρασε με τον αδελφό του Ραδάμανθυ, όχι τη γη, αλλά τη φροντίδα για τους ανθρώπους, ο ίδιος αφ' ενός έθεσε τους νόμους παραλαμβάνοντάς τους από το Δία, και σε εκείνον άφησε τη δικαστική δικαιοδοσία [...]

Αλλά μόλις ιδρύθηκε εκείνη,* την περικύκλωσαν πολλοί πόλεμοι, που σε όλους επικρατούσε και νικούσε. Και όταν χρειάστηκε μεγαλύτερη ασφάλεια, επειδή παρ' όλα τα δεινά αυξανόταν σε μέγεθος, τότε ο Δίας έβαλε να βασιλεύσει ο μεγάλος φιλόσοφος Νουμάς. Τέτοιος άνθρωπος ήταν ο καλός και αγαθός Νουμάς, που σύχναζε στα έρημα άλση και μέσα από τους ακέραιους συλλογισμούς του επικοινωνούσε πάντα με τους θεούς... Αυτός έθεσε τους περισσότερους ιερατικούς νόμους. Αυτούς λοιπόν τους νόμους, που προήλθαν από θεία έμπνευση τόσο της Σίβυλλας όσο και των άλλων, που εκείνον τον καιρό αναδείχτηκαν σε μάντεις και έδιναν χρησμούς στην πατρογονική τους γλώσσα, είναι φανερό ότι τους έδωσε στην πόλη ο Δίας. Όσο για την ασπίδα που έπεσε από τον ουρανό, καθώς και την κεφαλή που ανακαλύφθηκε στο λόφο,[4] από το οποίο, νομίζω, πήρε και το όνομά της η κατοικία του μεγάλου Δία: θα τα κατατάξουμε στα πρωτεύοντα ή στα δευτερεύοντα

---

* (σ.τ.μ.:) Ο Ιουλιανός μιλά τώρα για τη Ρώμη.

δώρα; Και σεις, ω δύστυχοι, παρ' όλο που σώζεται μέχρι σήμερα το όπλο που έπεσε από τον ουρανό, και που το έστειλε ο μεγάλος Δίας ή ο πατέρας Άρης, δίνοντας έτσι εγγύηση, έμπρακτα κι όχι με λόγια, ότι θα προασπίζει την πόλη μας για πάντα, σταματήσατε να το λατρεύετε και να το τιμάτε, κι αντί γι' αυτό λατρεύετε το ξύλο του σταυρού, ιχνογραφώντας το ομοίωμά του πάνω στο μέτωπο και χαράζοντάς τον στην πρόσοψη των σπιτιών σας.

27. Συνεπώς, δίκιο δε θα είχε κάποιος να μισήσει τους πιο συνετούς ανάμεσά σας ή να λυπηθεί τους περισσότερο άμυαλους, που, ακολουθώντας σας κατά βήμα, έφτασαν σε τέτοιο σημείο εκφυλισμού, ώστε να ξεχάσουν τους αιώνιους θεούς και να στραφούν στον πεθαμένο Ιουδαίο; [...] Γιατί αφήνω κατά μέρος τα μυστήρια της μητέρας των θεών και μακαρίζω το Μάριο [...] Γιατί το πνεύμα που φθάνει από τους θεούς στους ανθρώπους εμφανίζεται σπάνια και σε λίγους, και δεν είναι εύκολο στον καθένα να μετέχει σε αυτό ανά πάσα στιγμή. Έτσι περίπου χάθηκε και από τους Εβραίους το προφητικό πνεύμα, και ούτε στους Αιγυπτίους διασώζεται. Βλέπουμε όμως ότι σίγησαν και τα αυθύπαρκτα μαντεία, υποκύπτοντας στο πέρασμα του χρόνου. Και διαπιστώνοντάς το αυτό ο Δίας, ο φιλάνθρωπος πατέρας και αφέντης μας, προκειμένου να μη στερηθούμε τελείως την επικοινωνία με τους θεούς, μας έδωσε τη δυνατότητα να ερευνούμε με τη βοήθεια των ιερών τεχνών, και με την έρευνα να εξασφαλίσουμε την απαραίτητη βοήθεια σύμφωνα με τις ανάγκες μας.

Παραλίγο να παραλείψω το σπουδαιότερο από τα δώρα του Ήλιου και του Δία. Ήταν λογικό όμως να το φυλάξω για το τέλος. Γιατί επιπλέον δε χαρακτηρίζει εμάς μόνο, αλλά, νομίζω, το μοιραζόμαστε από κοινού με τους συγγενείς μας τους Έλληνες. Δηλαδή το ότι ο Δίας, ενώ γέννησε ο ίδιος τον Ασκληπιό μεταξύ των νοητών θεών, στη γη τον φανέρωσε με τη ζωογόνο δύναμη του Ήλιου. Κατεβαίνοντας ο Ασκληπιός από τον ουρανό στη γη, εμφανίστηκε με ανθρώπινη μορφή στην Επίδαυρο, κατά τρόπο μοναδικό. Και πληθαίνοντας από τότε τις επισκέψεις του, άπλωσε πάνω σ' ολόκληρη τη γη το σωτήριο δεξί του χέρι. Ήρθε στην

Πέργαμο, στην Ιωνία, μετά στον Τάραντα, και κατόπιν έφτασε στη Ρώμη. Ταξίδεψε και στην Κω και από εκεί στις Αιγές. Και τώρα βρίσκεται παντού, σε στεριά και θάλασσα. Δεν επισκέπτεται τον καθένα μας ξεχωριστά, κι όμως θεραπεύει ψυχές που έχουν ελαττώματα και τα σώματα που είναι άρρωστα.

28. Έχουν να καυχηθούν οι Εβραίοι, που τους υπακούτε αφότου λιποτακτήσατε από μας, ότι τους έδωσε ο θεός κάτι τόσο σημαντικό; Αν τουλάχιστον προσέχατε τη διδασκαλία τους δεν θα δυστυχούσατε εντελώς (πάλι βέβαια θα περνούσατε χειρότερα απ' ό,τι πριν, που 'σασταν μαζί μας) και θα ήταν η κατάστασή σας υποφερτή και ανεκτή. Γιατί αντί για πολλούς θα λατρεύατε ένα θεό κι όχι έναν άνθρωπο, ή μάλλον πολλούς ανθρώπους συφοριασμένους. Και παρ' όλο που θα χρησιμοποιούσατε νόμο σκληρό και τραχύ και πολύ άγριο και βάρβαρο, αντί για τους δικούς μας δίκαιους και φιλανθρώπους, ως προς τα άλλα μπορεί μεν να ήσασταν κατώτεροι από εμάς, όμως οι τελετές σας θα ήσαν αγνότερες και καθαρότερες. Εσείς όμως, όπως οι βδέλλες, ρουφάτε από εκεί το πιο βρώμικο αίμα και αφήνετε το καθαρότερο. Κι ο Ιησούς που πήρε με το μέρος του τους πιο άχρηστους από τους Εβραίους, είναι ονομαστός πάνω από τριακόσια χρόνια τώρα, χωρίς να έχει κάνει τίποτα το αξιόλογο στην εποχή του· εκτός και αν θεωρήσουμε σπουδαιότατο έργο το ότι γιάτρεψε τους χωλούς και τυφλούς, και το ότι έκανε ξόρκια σε δαιμονισμένους στα χωριά Βησθαϊδά και Βηθανία. Γιατί δεν ξέρετε καν αν μνημονεύει την αγνότητα, κι ωστόσο μιμείστε την οργή και την δριμύτητα των Ιουδαίων καταστρέφοντας ιερά και βωμούς· και κατασφάξατε όχι μόνο τους δικούς μας που δεν εγκατέλειψαν την πατρογονική λατρεία, αλλά και κείνους από εσάς που είναι παραπλανημένοι όπως εσείς, τους αιρετικούς που δεν θρηνούν τον πεθαμένο με τον ίδιο τρόπο που το κάνετε εσείς. Αυτά όμως είναι μάλλον δικά σας γνωρίσματα· γιατί πουθενά, ούτε ο Ιησούς σάς παρέδωσε τέτοιες εντολές ούτε ο Παύλος· γιατί ποτέ δεν πίστεψαν πως θα φθάσετε να έχετε τόσο μεγάλη δύναμη· τους αρκούσε να εξαπατούν υπηρέ-

τριες και δούλους και, μέσω αυτών, γυναίκες και άνδρες όπως ο Κορνήλιος και ο Σέργιος. Αν δείτε πουθενά να μνημονεύονται ο Ιησούς και ο Παύλος από τους ιστορικούς της εποχής εκείνης* – αφού αυτά συνέβαιναν επί Τιβέριου και βέβαια επί Κλαύδιου– τότε πιστέψτε ότι ψεύδομαι για όλα.

29. Δεν ξέρω τι με παρακίνησε και το είπα αυτό. Το ερώτημά μου όμως αρχικά ήταν το εξής: «Γιατί φερθήκατε αχάριστα στους δικούς μας θεούς και φύγατε με το μέρος των Ιουδαίων;» Μήπως επειδή οι θεοί έδωσαν την ηγεμονία στη Ρώμη, ενώ στους Ιουδαίους επέτρεψαν για λίγο καιρό να είναι ελεύθεροι, όντας επί αιώνες δούλοι και πάροικοι; Δες τον Αβραάμ· δεν ήταν πάροικος σε ξένη χώρα; Τον Ιακώβ· δεν ήταν δούλος, πρώτα στους Σύριους και στη συνέχεια στους ίδιους τους Παλαιστίνιους, ενώ στα γεράματά του στους Αιγυπτίους; Δεν ισχυρίζεται ο Μωυσής ότι τους έβγαλε από έναν οίκο δουλείας, από την Αίγυπτο, με τεντωμένο το χέρι ψηλά; Και αφού κατοίκησαν την Παλαιστίνη, δεν άλλαζαν συχνότερα τις τύχες τους απ' ό,τι ο χαμαιλέοντας αλλάζει χρώμα, όπως λένε οι παρατηρητές, άλλοτε υπακούοντας στους Κριτές και άλλοτε υπόδουλοι στα ξένα φύλα; Όταν τους κυβέρνησε κάποιος βασιλιάς (ας αφήσουμε τώρα το πως· γιατί, όπως λέει η Γραφή, ο θεός δεν τους επέτρεψε με τη θέλησή του να έχουν βασιλιάδες, παρά αφού τον πίεσαν και αφού τους προειδοποίησε ότι θα κυβερνηθούν άσχημα), τότε μόνο κατοίκησαν τη δική τους χώρα και την καλλιέργησαν για κάτι παραπάνω από τριακόσια χρόνια. Μετά από αυτό υποδουλώθηκαν πρώτα στους Ασσυρίους, έπειτα στους Μήδους, ύστερα στους Πέρσες και μετά σε εμάς τους ίδιους. Και ο Ιησούς που τον επικαλείσθε δεν ήταν παρά ένας υπήκοος του Καίσαρα. Και αν δεν το πιστεύετε, θα σας το αποδείξω σε λίγο· όμως ας το πω από τώρα. Και μάλιστα, από ό,τι λέ-

* (σ.τ.μ.) «Οι τηνικαύτα γνωριζόμενοι». Εκείνοι που μας μεταφέρουν τις γνώσεις τους γύρω από την συγκεκριμένη εποχή –δηλ. όσοι ιστορικοί αναφέρονται στην περίοδο 15 μ.Χ. μέχρι 54 μ.Χ.

τε, απογράφηκε μαζί με τον πατέρα και τη μητέρα του την εποχή της διακυβέρνησης του Κυρηνίου [...]

30. Όταν όμως μεγάλωσε, ποια αγαθά απόκτησαν χάρη σ' αυτόν οι ομογενείς του; Γιατί δεν θέλησαν, καταπώς λένε, να συμμορφωθούν σ' αυτά που τους έλεγε ο Ιησούς. Πώς έγινε και υποτάχτηκε στο Μωυσή ο σκληρόκαρδος εκείνος και σκληροτράχηλος λαός; Και ολόκληρος Ιησούς, που πρόσταζε τους ανέμους και βάδιζε πάνω στη θάλασσα και έδιωχνε τα δαιμόνια και δημιούργησε τον ουρανό και τη γη, όπως λέτε εσείς (γιατί κανείς από τους μαθητές του δεν τόλμησε να τα πει αυτά για τον Ιησού, παρά μόνο ο Ιωάννης αλλά κι αυτός χωρίς καμιά σαφήνεια· ας παραδεχτούμε όμως ότι τα είπε), δε μπόρεσε να μεταβάλει τις διαθέσεις των φίλων και των ομογενών του για τη σωτηρία τους;

31. Αυτά βέβαια θα τα πούμε και λίγο αργότερα, όταν αρχίσουμε να εξετάζουμε ιδιαίτερα τις παραδοξολογίες και την πανουργία των ευαγγελίων. Για την ώρα όμως, απαντήστε μου στο εξής: ποιο από τα δύο είναι καλύτερο, να είναι κανείς διαρκώς ελεύθερος, και για δύο χιλιάδες χρόνια να εξουσιάζει το μεγαλύτερο μέρος της γης και της θάλασσας, ή να είναι δούλος και να ζει κάτω από ξένες διαταγές; Κανείς δεν είναι τόσο αδιάντροπος ώστε να προτιμήσει το δεύτερο. Είναι δυνατό να πιστέψει κανείς ότι το να επικρατείς στον πόλεμο, είναι χειρότερο απ' το να χάνεις; Ποιος είναι τόσο αναίσθητος; Αν όμως αυτό που λέω είναι σωστό, δείξτε μου μεταξύ των Εβραίων ένα στρατηγό σαν τον Αλέξανδρο ή σαν τον Καίσαρα. Γιατί ανάμεσά σας τέτοιος δεν υπάρχει. Και μολονότι, μα τους θεούς, το καταλαβαίνω ότι είναι προσβλητικό αυτό για τους δύο άνδρες, τους ανέφερα μιας και τους ξέρουν όλοι. Γιατί οι κατώτεροί τους είναι άγνωστοι στον πολύ τον κόσμο, όμως κι απ' αυτούς ο καθένας ξεχωριστά είναι πιο αξιοθαύμαστος απ' όλους μαζί τους στρατηγούς των Εβραίων.

32. Όμως και οι πολιτειακοί θεσμοί και ο τύπος των δικαστηρίων και η διοίκηση των πόλεων και η αρτιότητα των νόμων και η επίδοση στη μόρφωση και η καλλιέργεια των ελεύθερων τεχνών

δεν ήταν στους Εβραίους άθλια και βαρβαρικά; Και όμως, ο άθλιος Ευσέβιος[5] υποστηρίζει ότι έχουν και αυτοί κάποια ποιήματα με εξάμετρους στίχους, και περηφανεύεται ότι και οι Εβραίοι ασχολούνται φιλοσοφικά με τη λογική, που τ' όνομά της από τους Έλληνες το πρωτάκουσε. Ποιο είδος ιατρικής εμφανίστηκε στους Εβραίους, όπως στους Έλληνες η ιατρική του Ιπποκράτη και η ιατρική κάποιων άλλων σχολών που δημιουργήθηκαν μετά από κείνον; Θα θεωρήσουμε τον "σοφότατο" Σολομώντα ίσο και όμοιο με τον Φωκυλίδη ή τον Θέογνη ή τον Ισοκράτη των Ελλήνων; Από πού και ως πού; Είμαι σίγουρος ότι αν συγκρίνετε τις παραινέσεις του Ισοκράτη με τις παροιμίες του Σολομώντα, θα διαπιστώσετε ότι ο γιος του Θεόδωρου είναι ανώτερος από τον "πάνσοφο" βασιλιά. Μα ο Σολομών, λένε, ασχολούνταν και με τα θεϊκά μυστήρια. Και τι μ' αυτό; Μήπως και ο ίδιος δεν λάτρεψε τους δικούς μας θεούς, αφού εξαπατήθηκε, όπως λένε, από τη γυναίκα του; Τι μεγάλη αρετή! Τι πλούτος σοφίας! Εδώ δεν μπόρεσε να υπερνικήσει την ηδονή και παραπλανήθηκε από τα λόγια μιας γυναίκας. Αν πράγματι, λοιπόν, εξαπατήθηκε από μια γυναίκα, μη τον λέτε σοφό. Αν όμως είστε πεπεισμένοι ότι είναι σοφός, τότε να μην πιστεύετε ότι εξαπατήθηκε από γυναίκα, αλλ' ότι εμπιστεύτηκε τη δική του κρίση, τη φρόνηση και τη διδασκαλία που του φανέρωσε ο θεός, και λάτρεψε και τους άλλους θεούς. Γιατί ο φθόνος και η ζήλια δεν αγγίζουν τους ενάρετους ανθρώπους· κι άλλο τόσο απέχουν από αγγέλους και θεούς. Εσείς στρέφεστε γύρω από κάποιες επιμέρους δυνάμεις, που αν τις ονομάσει κανείς δαιμόνια, δεν θα πέσει έξω. Γιατί σ' αυτές υπάρχουν η φιλοδοξία και η κενοδοξία, ενώ οι θεοί δεν έχουν σχέση με τέτοια πράγματα.

33. Αν σας είναι αρκετή η ανάγνωση των δικών σας γραφών, για ποιο λόγο τρώτε κι από τη διδασκαλία των Ελλήνων; Ενώ θα ήταν καλύτερο να απαγορέψετε στους ανθρώπους αυτή τη διδασκαλία παρά το να τρώνε από τα σφαχτάρια των θυσιών. Διότι, όπως λέει και ο Παύλος, δε βλάπτεται σε τίποτα αυτός που τρώει· αλλά θα μπορούσε να σκανδαλισθεί η συνείδηση του αδελφού που βλέπει, όπως λέτε εσείς, ω πάνσοφοι και υπερήφανοι. Κι

όμως, αυτή η διδασκαλία είναι που συνέβαλε ώστε ό,τι ευγενικό σάς έδωσε η φύση να σταθεί μακριά από την ασέβεια προς το θεό. Όποιος είχε έστω και λίγη ευφυία, μπόρεσε γρήγορα να απομακρυνθεί από την ασέβεια που σας διακρίνει. Καλύτερα λοιπόν να αποκλείετε τους ανθρώπους από την διδασκαλία μας, παρά από τα σφαχτάρια των θυσιών. Αλλά το ξέρετε και σεις, μου φαίνεται, πόση περισσότερη φρόνηση έχουν οι δικές μας γραφές από τις δικές σας και ότι οι δικές σας διδασκαλίες δεν θα μπορούσαν να διαπλάσουν ανθρώπους εξαίρετους, ούτε καν δίκαιους, ενώ με τις δικές μας ο καθένας θα μπορούσε να γίνει καλύτερος, ακόμα κι αν δεν είναι τέτοιος από τη φύση του. Αν όμως είναι ήδη προικισμένος από τη φύση και δεχτεί τη δική μας παιδεία, τότε γίνεται πραγματικά δώρο των θεών στους ανθρώπους, είτε ανάβοντας το φως της γνώσης, είτε δείχνοντας το δρόμο για ένα είδος πολιτικής συγκρότησης, είτε τρέποντας σε φυγή πολλούς εχθρούς, είτε ταξιδεύοντας σε γη και θάλασσα, δείχνοντας και έτσι τον ηρωικό του χαρακτήρα [...]

Η απόδειξη είναι εύκολη: διαλέξτε κάποια από τα παιδιά σας και βάλτε τα να μορφωθούν μόνο με τις Γραφές. Και αν, όταν γίνουν άνδρες, δείξουν ότι μπορούν να κάνουν σπουδαιότερα πράγματα από τους δούλους, τότε πιστέψετε ότι εγώ λέω μπούρδες και ότι πάσχω από μελαγχολία. Έπειτα, τόσο είσαστε δυστυχείς και ανόητοι, που θεωρείτε θεόπνευστα τα κείμενα εκείνα με τα οποία δε θα μπορούσε κανένας να γίνει ούτε πιο ανδρείος ούτε πιο σοφός ούτε καλύτερος από πριν· ενώ εκείνα που βοηθούν να γίνει κανείς ανδρείος, δίκαιος και σοφός, τα αποδίδετε στο σατανά και σ' αυτούς που λατρεύουν το σατανά...

34. Ο Ασκληπιός θεραπεύει το σώμα μας, και οι Μούσες μαζί με τον Ασκληπιό, τον Απόλλωνα και το λόγιο Ερμή εκπαιδεύουν τις ψυχές μας· ο Άρης και η Ενυώ συμμετέχουν μαζί μας στους πολέμους, ενώ ο Ήφαιστος μοιράζει με κλήρο τις τέχνες, και όλων αυτών, με τη βοήθεια του Δία, προΐσταται η Αθηνά, η δίχως μητέρα παρθένος. Εξετάστε, λοιπόν, αν δεν είμαστε ανώτεροι από εσάς στο καθένα από αυτά: στις τέχνες και στη σοφία και στη

φρόνηση. Είτε εξετάσετε τις χρήσιμες τέχνες είτε τις μιμητικές που έχουν σκοπό την ομορφιά, όπως η αγαλματοποιία, η ζωγραφική είτε την οικιακή οικονομία και την ιατρική που καθιέρωσε ο Ασκληπιός, που τα μαντεία του βρίσκονται σ' ολόκληρη τη γη και ο θεός μάς επιτρέπει πάντα να προστρέχουμε σ' αυτά. Εμένα τουλάχιστον, όταν ήμουν άρρωστος, ο Ασκληπιός με γιάτρεψε πολλές φορές υποδεικνύοντάς μου φάρμακα· και μάρτυράς μου γι' αυτά είναι ο Ζευς. Αν λοιπόν εμείς, που δεν παραδοθήκαμε στο πνεύμα της αποστασίας, έχουμε την ψυχή και το σώμα και όσα βρίσκονται γύρω μας σε καλύτερη κατάσταση, για ποιο λόγο τα εγκαταλείψατε αυτά και πηγαίνετε με το μέρος των άλλων;

35. Για ποιο λόγο ούτε στις εβραϊκές παραδόσεις μένετε πιστοί, ούτε αρκείστε στο νόμο που έδωσε ο θεός σ' εκείνους, κι έχοντας εγκαταλείψει τα πάτρια και παραδοθεί στα κηρύγματα των προφητών, απομακρυνθήκατε περισσότερο από εκείνους απ' ό,τι από εμάς; Γιατί, αν κάποιος θελήσει να δει τι αληθινά συμβαίνει με σας, θα βρει ότι η ασέβειά σας είναι το άθροισμα της ιουδαϊκής απερισκεψίας και της αδιαφορίας και χυδαιότητας που υπάρχει στους εθνικούς. Κι από τους δύο δηλαδή, δεν πήρατε το καλύτερο αλλά το χειρότερο, και δημιουργήσατε μια παρυφή κακών. Στους Εβραίους, οι διατάξεις που αφορούν στη θρησκευτική λατρεία είναι ακριβείς, και τα αντικείμενα της λατρείας και οι εντολές είναι αναρίθμητα, και απαιτούν βίο και κλίση ιερατική. Όμως ο νομοθέτης τούς απαγόρευσε να υπηρετούν όλους τους θεούς εκτός από έναν (του οποίου "κομμάτι είναι ο Ιακώβ και μερίδιο κληρονομιάς ο λαός του Ισραήλ", και δεν είπε μόνο αυτό, αλλά νομίζω πρόσθεσε κιόλας, "Μην κακολογήσεις θεούς"). Εντούτοις, η διαφθορά και το θράσος των μεταγενεστέρων, που ήθελε να αφαιρέσει κάθε ευλάβεια από το λαό, πίστεψε ότι την απουσία της λατρείας ακολουθεί η βλασφημία. Αυτό είναι και το μόνο που αντλήσατε από κεί· γιατί κατά τα άλλα τίποτα κοινό δεν έχετε εσείς και οι Εβραίοι. Από την καινοτομία λοιπόν των Εβραίων, αρπάξατε τη βλασφημία των θεών που λατρεύουμε εμείς. Ενώ, από τη δική μας θρησκεία, το μόνο που πήρατε ήταν το να καταβροχθίζετε το κά-

θε τι θαρρείς κι είναι λαχανικό, και εγκαταλείψατε την ευσέβεια προς κάθε ανώτερη φύση, και την αγάπη για τις παραδόσεις των πατεράδων μας. Και για να πω την αλήθεια, προσπαθήσατε τη δική μας χυδαιότητα να την επαυξήσετε· τούτο όμως νομίζω πως συμβαίνει σε όλα τα έθνη κι είναι πολύ φυσικό· έτσι και σεις πιστέψατε ότι πρέπει να προσαρμοστείτε σε τρόπους ζωής ανθρώπων ευτελών, απατεώνων, φοροεισπρακτόρων, χορευτών και νταβατζήδων.

36. Τ' ότι ακόμα κι οι πρώτοι Χριστιανοί που δέχτηκαν το κήρυγμα του Παύλου, κι όχι μόνο οι σημερινοί, υπήρξαν τέτοιοι άνθρωποι, φανερώνεται από τη μαρτυρία του ίδιου του Παύλου, σε μια επιστολή που τους γράφει. Και δε νομίζω να ήταν τόσο αδιάντροπος ώστε χωρίς να το ξέρει ότι κάνουν πράγματα αισχρά, να τους γράφει τόσα και τόσα για τα αίσχη τους. Και μόνο γι' αυτά θα' πρεπε να κοκκινίζει, παρ' όλους τους επαίνους που έγραφε γι' αυτούς, ακόμα κι αν οι έπαινοι ήσαν ειλικρινείς. Ενώ αν ήταν ψεύτικοι και πλαστοί, θα έπρεπε ν' ανοίξει η γη να μπει μέσα ο Παύλος, για να μη φανεί πως τους χαϊδεύει με ηδυπάθεια και τους κολακεύει με δουλοπρέπεια. Να τι γράφει ο Παύλος για κείνους που είχαν ακούσει το κήρυγμά του, απευθυνόμενος στους ίδιους: «Μην πλανάσθε· ούτε ειδωλολάτρες, ούτε μοιχοί, ούτε θηλυπρεπείς, ούτε κίναιδοι, ούτε κλέφτες, ούτε πλεονέκτες, ούτε μέθυσοι, ούτε υβριστές, ούτε άρπαγες θα κληρονομήσουν τη βασιλεία του θεού. Και δεν αγνοείτε, αδελφοί, ότι κι εσείς τέτοιοι ήσασταν. Όμως ξεπλυθήκατε από αυτά, αγιαστήκατε στο όνομα του Ιησού Χριστού.» Βλέπεις που λέει ότι και αυτοί ήταν τέτοιοι, και αγιάστηκαν και ξεπλύθηκαν, επειδή το νερό που βρίσκει τρόπο και φτάνει ως την ψυχή μπορεί να πλένει και να καθαρίζει; Και ενώ το βάπτισμα δεν αφαιρεί τη λέπρα από τον λεπρό, ούτε τις λειχήνες, τα λευκά στίγματα, τις κρεατοελιές, την ποδάγρα, τη δυσεντερία, την υδρωπικία, την παρανυχίδα, ούτε τα μικρά ούτε τα μεγάλα ελαττώματα του σώματος, μπορεί να αφαιρέσει τις μοιχείες και τις αρπαγές και όλες γενικά τις παρανομίες της ψυχής; [...]

37. Αφού ισχυρίζονται ότι διαφέρουν από τους σημερινούς Ιουδαίους και ότι σύμφωνα με τους προφήτες τους είναι γνήσιοι Ισραηλίτες, και ότι υπακούν απόλυτα στο Μωυσή και στους προφήτες που τον διαδέχτηκαν στην Ιουδαία, ας δούμε σε τι κυρίως συμφωνούν μ' αυτούς. Ας αρχίσουμε από αυτά που είπε ο Μωυσής που, όπως ισχυρίζονται, προανήγγειλε τη γέννηση του Ιησού. Ο Μωυσής, λοιπόν, όχι μια, ούτε δυό και τρεις, αλλά πολλές φορές, απαιτεί απ' τους ανθρώπους να τιμούν ένα μόνο θεό, τον οποίο ως γνωστό αποκαλεί ύψιστο, και πουθενά δε λέει ότι πρέπει να τιμούν άλλο θεό. Κάνει λόγο και για αγγέλους και κυρίους και, βέβαια, για περισσότερους θεούς· ξεχωρίζει όμως τον πρώτο, και δε θεωρεί ότι υπάρχει άλλος δεύτερος, ούτε όμοιος ούτε ανόμοιος, όπως σοφιστήκατε εσείς. Κι αν κάπου έχετε υπ' όψη σας μια ρήση του Μωυσή γι' αυτούς, θα ήταν δίκαιο να την αναφέρετε. Γιατί το: «Ο κύριος ο θεός μας θα αναστήσει για σας προφήτη από τους αδελφούς σας όμοιο με μένα· αυτόν να υπακούσετε», δεν ειπώθηκε βέβαια για το γιο της Μαρίας. Και αν κάποιος, για να σας κάνει το χατήρι, συμφωνήσει ότι πρόκειται για τον Ιησού, ο Μωυσής λέει ότι ο προφήτης θα είναι όμοιος μ' αυτόν τον ίδιο και όχι με το θεό, ότι θα είναι προφήτης όπως αυτός και θα γεννηθεί από ανθρώπους, αλλά όχι από το θεό. Και το «Δεν θα λείψει άρχοντας από τη φυλή του Ιούδα ούτε αρχηγός από τους απογόνους του», δεν ειπώθηκε γι' αυτόν αλλά για τη βασιλεία του Δαβίδ, η οποία ως γνωστό κατέληξε στο βασιλιά Σεδεκία. Πράγματι, όμως, η γραφή ερμηνεύεται με δύο τρόπους: το «μέχρι να έλθουν αυτά που προορίζονται γι' αυτόν», εσείς το παραποιήσατε και το κάνατε «μέχρι να έλθει σε αυτό για το οποίο προορίζεται». Και δε χωρά αμφιβολία ότι τίποτα από αυτά δεν ταιριάζει στον Ιησού· δεν κατάγεται εξάλλου ούτε από τη φυλή του Ιούδα. Πώς, λοιπόν, αυτός ο δικός σας δε γεννήθηκε από τον Ιωσήφ αλλά από το άγιο πνεύμα; Αν και στη γενεαλογία σας για τον Ιωσήφ ανατρέχετε στον Ιούδα, ούτε και δω τα καταφέρατε στην πλαστογραφία. Γιατί ο Ματθαίος και ο Λουκάς συλλαμβάνονται να διαφωνούν μεταξύ τους για τη γενεαλογία του. Όμως, επειδή την αλήθεια γι'

αυτό το ζήτημα θα την εξετάσουμε με ακρίβεια στο δεύτερο σύγγραμμα, το αναβάλουμε για τότε. Ας δεχτούμε, όμως, ότι στ' αλήθεια είναι άρχοντας από τη φυλή του Ιούδα, και όχι «θεός εκ θεού» όπως λέτε, και ότι δεν αληθεύει ότι «Τα πάντα έγιναν με αυτόν και χωρίς αυτόν δεν έγινε τίποτα». Και στο *Βιβλίο των Αριθμών*, όμως, αναφέρεται το εξής: «Θα ανατείλει άστρο από τον Ιακώβ και άνθρωπος από τον Ισραήλ». Δε χωρά αμφιβολία ότι αυτό ταιριάζει στον Δαβίδ και στους απογόνους του· γιατί ο Δαβίδ ήταν παιδί του Ιεσσαί. Αν λοιπόν προσπαθείτε να αποδείξετε κάτι από τα προηγούμενα, αντλήστε και παρουσιάστε μία τουλάχιστον ρήση από τη Γραφή, από την οποία πήρα εγώ και παρουσίασα τόσα παραθέματα. Το ότι ο Μωυσής πίστεψε σ' ένα θεό, το θεό του Ισραήλ, το λέει στο *Δευτερονόμιο:* «Όλα έγιναν για να καταλάβεις ότι ο κύριος ο θεός σου είναι ο ένας και μοναδικός θεός, και δεν υπάρχει άλλος θεός εκτός από αυτόν». Και προσθέτει: «Και βάλε καλά στο μυαλό σου, ότι ο κύριος ο θεός σου είναι θεός πάνω στον ουρανό και κάτω στη γη, και δεν υπάρχει άλλος εκτός από αυτόν». Και πάλι: «Άκουσε, λαέ του Ισραήλ, ο κύριος ο θεός μας είναι ο ένας και μοναδικός κύριος». Και πάλι: «Ιδέτε ότι εγώ είμαι ο Θεός και εκτός από μένα κανείς». Αυτά λοιπόν λέει ο Μωυσής, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει ένας μόνο θεός. Οι Χριστιανοί ίσως απαντήσουν: ούτε εμείς λέμε ότι υπάρχουν δύο ή τρεις. Εγώ όμως θα αποδείξω ότι αυτό ακριβώς υποστηρίζουν, επικαλούμενος τη μαρτυρία του Ιωάννη που λέει: «Στην αρχή υπήρχε ο λόγος, και ο λόγος είχε σχέση με το θεό και ο λόγος ήταν θεός». Βλέπεις λοιπόν που αναφέρεται ότι ο λόγος έχει σχέση με το θεό; Είτε αυτός είναι ο γιος της Μαρίας είτε κάποιος άλλος –για να απαντήσω συνάμα και στο Φωτεινό–[6] δεν έχει καμιά σημασία· αφήνω τη διαμάχη σ' εσάς. Αρκεί πάντως να καταθέσω ως μαρτυρία το "σε σχέση με το θεό" και το "στην αρχή". Πώς λοιπόν συμφωνούν αυτά μ' εκείνα που λέει ο Μωυσής;

Συμφωνούν όμως, λένε, με αυτά που λέει ο Ησαΐας. Γιατί ο Ησαΐας λέει: «Ιδού, η παρθένος θα συλλάβει και θα γεννήσει γιο». Έστω ότι και αυτό λέγεται για κάποιο θεό, παρ' όλο που με κανέ-

ναν τρόπο δε δηλώνεται κάτι τέτοιο· άλλωστε μια παντρεμένη που έχει ήδη κοιμηθεί με τον άντρα της προτού γεννήσει, δεν είναι παρθένος. Ας δεχτούμε όμως όσα λέγονται γι' αυτήν. Μήπως λέει πουθενά ο Ησαΐας ότι ο θεός θα γεννηθεί από την παρθένα; Και γιατί τη Μαρία την αποκαλείτε διαρκώς θεοτόκο, αφού ο Ησαΐας δεν λέει πουθενά ότι αυτός που θα γεννηθεί από την παρθένα είναι ο «υιός του θεού ο μονογενής» και ο «πρωτότοκος όλης της κτίσης»; Αλλά κι αυτό που λέει ο Ιωάννης, ότι δηλαδή «Όλα έγιναν από αυτόν, και χωρίς αυτόν δεν έγινε τίποτα», μπορεί κάποιος να μας δείξει πού το λένε οι προφήτες; Αυτά όμως που αποδεικνύω εγώ, ακούστε τα από τους ίδιους: «Κύριε, θεέ μας, κάνε μας δικούς σου, γιατί άλλον από εσένα δεν γνωρίζουμε». Και το βασιλιά Εζεκία τον βάζουν οι Εβραίοι να προσεύχεται και να λέει: «Κύριε, ο θεός του Ισραήλ, που κάθεσαι πάνω στα Χερουβίμ, εσύ είσαι ο μοναδικός θεός». Μήπως αφήνει πουθενά χώρο για δεύτερο θεό; Αν όμως, για εσάς, ο λόγος είναι θεός που προέρχεται από το θεό και γεννήθηκε από την ουσία του πατέρα, γιατί λέτε ότι η παρθένος είναι θεοτόκος; Πώς θα μπορούσε να γεννήσει θεό, τη στιγμή που, όπως λέτε, ήταν άνθρωπος; Και επιπλέον, παρ' όλο που ο θεός λέει καθαρά: «Εγώ υπάρχω μόνο, και δεν υπάρχει κανείς άλλος σωτήρας θεός εκτός από εμένα», εσείς τολμήσατε να ονομάσετε σωτήρα το γιο της;

38. Ακούστε από τα ίδια του τα λόγια, ότι ο Μωυσής ονομάζει τους αγγέλους θεούς: «Και βλέποντας οι γιοι του θεού ότι οι θυγατέρες των ανθρώπων είναι όμορφες, κάποιες τις διάλεξαν για γυναίκες τους.» Και προχωρώντας λίγο: «Και στη συνέχεια, πλησίαζαν οι γιοι του θεού τις θυγατέρες των ανθρώπων και τους έκαναν παιδιά· εκείνα τα παιδιά ήσαν οι γίγαντες, οι ονομαστοί από πολύ καιρό.» Το ότι εννοεί τους αγγέλους είναι ολοφάνερο και δεν προκύπτει από παράλληλη ερμηνεία· το καταλαβαίνει κανείς κι από το ότι λέει πως γίγαντες γέννησαν οι άγγελοι και όχι ανθρώπους. Γιατί αν πίστευε ότι οι πατέρες τους είναι άνθρωποι και όχι όντα κάποιας ανώτερης και ισχυρότερης φύσης, δεν θα έλεγε ότι οι γίγαντες γεννήθηκαν από αυτούς. Γιατί, αν δεν κάνω λά-

θος, αποφάνθηκε ότι το γένος των γιγάντων προέκυψε από τη συνεύρεση θνητών και αθανάτων. Ο Μωυσής λοιπόν που μιλάει για πολλούς υιούς του θεού, όχι ανθρώπους αλλά αγγέλους, αν γνώριζε τον μονογενή λόγο θεό ή τον γιο του θεού, ή όπως τέλος πάντων τον αποκαλείτε, δεν θα τον αποκάλυπτε στους ανθρώπους; Δεν το είχε και σε πολύ· άλλωστε για το λαό του Ισραήλ λέει: "ο πρωτότοκος γιος μου ο Ισραήλ". Γιατί ο Μωυσής δεν είπε τα ίδια και για τον Ιησού; Δίδασκε ότι υπάρχει ένας και μόνο θεός, και ότι οι γιοι του είναι πολλοί και μοιρασμένοι στα έθνη. Από την αρχή, όμως, ούτε ήξερε ούτε δίδασκε τίποτα, τουλάχιστον φανερά, για πρωτότοκο γιο του θεού ή για θεό λόγο ή για κάτι απ᾽ όσα εσείς αργότερα πλάσατε με τη φαντασία σας. Ακούστε λοιπόν προσεκτικά και τον ίδιο το Μωυσή και τους άλλους προφήτες. Ο Μωυσής λέει πολλά παρόμοια και σε πολλά σημεία: «Να φοβάσαι τον κύριο το θεό σου και να λατρεύεις μόνο αυτόν.» Πώς λοιπόν ο Ιησούς φέρεται μέσα στα ευαγγέλια να προστάζει: «Ταξιδέψτε και διδάξτε όλα τα έθνη, βαπτίζοντας τους ανθρώπους στο όνομα του πατρός και του υιού και του αγίου πνεύματος», αν δεν επρόκειτο οι Εβραίοι να λατρέψουν και αυτόν; Και ενώ αυτά που πιστεύετε έρχονται σε συμφωνία με τις εντολές, μαζί με τον πατέρα αποδίδετε θεϊκές τιμές και στο γιο [...]

39. Άκουσε τώρα πάλι, όσα λέει ο Μωυσής για τις θεότητες που αποσοβούν τις συμφορές: «Και θα πάρει δύο τράγους μέσα από τα γίδια να τους θυσιάσει για την αμαρτία, και ένα κριάρι για το ολοκαύτωμα. Και το μοσχάρι θα προσφέρει ο Ααρών θυσία για την αμαρτία, για τον εαυτό του, και θα εξιλεωθεί ο ίδιος και το σπίτι του. Και θα πάρει τους δύο τράγους, θα τους τοποθετήσει ενώπιον του κυρίου, δίπλα στην πόρτα της σκηνής του μαρτυρίου. Και θα βάλει ο Ααρών στους δύο τράγους κλήρο· έναν γι᾽ αυτόν που θα θυσιαστεί στον κύριο, και έναν κλήρο για τον αποδιοπομπαίο», ώστε να τον ξαποστείλει, λέει, και να τον αφήσει στην έρημο. Αυτός λοιπόν που πάει μαζί με τον αποδιοπομπαίο, μ᾽ αυτόν τον τρόπο διώχνεται. Και για τον άλλο τράγο λέει ο Μωυσής: «Και θα σφάξει τον τράγο που θυσιάζεται για την αμαρτία

του λαού ενώπιον του κυρίου, θα φέρει από το αίμα του μέσα στο καταπέτασμα της σκηνής, θα ραντίσει το αίμα στη βάση του θυσιαστηρίου, και θα εξαγνίσει τα άγια από τις ακαθαρσίες των Ισραηλιτών και από τα αδικήματά τους και απ' όλες γενικά τις αμαρτίες τους.» Γίνεται λοιπόν φανερό, με όσα είπαμε, ότι ο Μωυσής γνώριζε τους τρόπους των θυσιών. Ότι όμως δεν πίστεψε, όπως εσείς, ότι οι θυσίες είναι ακάθαρτες, ακούστε το πάλι με προσοχή από τα λόγια του: «Αν κάποιος, που δεν είναι καθαρός, φάει από το κρέας της ευχαριστήριας θυσίας που προσφέρεται στον κύριο, και η ακαθαρσία του το μολύνει, τον άνθρωπο εκείνο ο λαός του θα τον χάσει.» Τόσο προσεκτικός είναι ο Μωυσής με την τροφή των ιερών σφαγίων.

Τώρα, όμως, είναι ώρα να θυμηθούμε αυτό που είπα στην αρχή, εξαιτίας των οποίων γράφτηκαν και τα παραπάνω. Για ποιο λόγο, αφού απομακρυνθήκατε από εμάς, δεν αρκείστε στο νόμο των Ιουδαίων, και δε μένετε πιστοί σε αυτά που λέει ο Μωυσής; Κάποιος παρατηρητικός σίγουρα θα απαντήσει: "αφού ούτε οι Ιουδαίοι κάνουν θυσίες". Εγώ όμως θα του δείξω ότι η όρασή του δεν είναι καθόλου καλή. Κατ' αρχήν, γιατί κανένα από τα άλλα έθιμα που έχουν οι Ιουδαίοι δεν το τηρείτε και εσείς· και, κατά δεύτερο, επειδή οι Ιουδαίοι θυσιάζουν κατ' οίκον και, ακόμα και σήμερα, τρώνε όλα τα ιερά σφάγια των θυσιών, και προσεύχονται πριν τη θυσία, και προσφέρουν πρώτα τη δεξιά ωμοπλάτη στους ιερείς· επειδή, όμως, έχουν στερηθεί το ναό ή, όπως συνηθίζουν να λένε, το αγίασμα, εμποδίζονται να προσφέρουν στο θεό το πρώτο και καλύτερο κομμάτι από τα ιερά σφάγια. Εσείς, όμως, που επινοήσατε την καινούργια θυσία, και δεν έχετε καθόλου ανάγκη από την Ιερουσαλήμ, για ποιο λόγο δε θυσιάζετε; Αν και το ερώτημα είναι περιττό, μιας και το είπα και στην αρχή, όταν ήθελα να δείξω ότι οι Ιουδαίοι, πέραν του ότι πιστεύουν ότι υπάρχει μόνο ένας θεός, κατά τα άλλα συμφωνούν με τα έθνη. Αυτό είναι το ιδιαίτερό τους γνώρισμα που εμάς μας είναι ξένο· τα υπόλοιπα τα έχουμε κοινά: τους ναούς, τα τεμένη, τα θυσιαστήρια, τους εξαγνισμούς, κάποιους ιερούς κανόνες, στα οποία ή δε διαφέρουμε καθό-

λου ή έχουμε μικρές διαφορές μεταξύ μας [...]

40. Για ποιο λόγο, σε ό,τι έχει να κάνει με τη διατροφή δεν είστε το ίδιο αγνοί με τους Ιουδαίους, και λέτε ότι πρέπει να τρώμε τα πάντα, μέχρι και λάχανα, πιστεύοντας στον Πέτρο επειδή, όπως λένε, είπε: «Αυτά που ο θεός καθάρισε, εσύ δεν τα τρώς»; Τι αποδεικνύει ότι τώρα ο θεός εξάγνισε κάποια πράγματα που παλιότερα πίστευε ότι είναι μιαρά; Ο Μωυσής, όταν διακρίνει τα τετράποδα με βάση τα χαρακτηριστικά τους, ισχυρίζεται ότι όλα τα ζώα που έχουν σχιστή οπλή και μηρυκάζουν, είναι καθαρά· ενώ όσα δεν είναι έτσι, είναι ακάθαρτα. Αν τώρα λοιπόν, χάρη στη φαντασία του Πέτρου, ο χοίρος απέκτησε την ιδιότητα να μηρυκάζει, ας τον υπακούσουμε· στ' αλήθεια, θα ήταν θαύμα αν, μετά από τη φαντασίωση του Πέτρου, ο χοίρος αποκτούσε αυτή την ιδιότητα. Αν όμως εκείνος είπε ψέματα, ότι δηλαδή είδε, για να μιλήσω με τους δικούς σας όρους, την αποκάλυψη στο βυρσοδεψείο, γιατί για τόσο σημαντικά θέματα να τον πιστέψουμε αμέσως; Τι λοιπόν τόσο φοβερό σάς επέβαλε ο Μωυσής απαγορεύοντας, εκτός από τα χοιρινά, να τρώτε και τα πουλιά και τα θαλασσινά, και δηλώνοντας ότι μαζί με τα χοιρινά, τα έχει απορρίψει κι αυτά ο θεός, και ότι είναι από τη φύση τους ακάθαρτα;

41. Όμως, γιατί να μακρηγορώ πάνω σ' αυτά που υποστηρίζουν οι Χριστιανοί, όταν εύκολα μπορούμε να δούμε αν έχουν κάποια ισχύ; Ισχυρίζονται, λοιπόν, πως ο θεός, μετά τον πρώτο νόμο, έθεσε και δεύτερο. Γιατί, λένε, ο πρώτος δημιουργήθηκε για κάποια ορισμένη συγκυρία και για περιορισμένο χρόνο, και, κατόπιν, αποκαλύφθηκε ο δεύτερος, γιατί ο νόμος του Μωυσή ήταν περιορισμένος σε χρόνο και σε τόπο. Θα αποδείξω καθαρά ότι λένε ψέματα, παραθέτοντας όχι μόνο δέκα αλλά αναρίθμητες μαρτυρίες από τα βιβλία του Μωυσή, στα οποία ισχυρίζεται ότι ο νόμος είναι αιώνιος. Ακούστε τώρα ένα απόσπασμα από την Έξοδο: «Να θυμάστε την ημέρα αυτή, και όλες οι γενιές σας να τη γιορτάζουν ως τη μεγαλύτερη γιορτή. Να τη γιορτάζετε ως αιώνιο νόμο. Και, από την πρώτη ημέρα της γιορτής, να εξαφανίζετε από τα σπίτια σας το προζύμι.» ...Μας έχουν παραδοθεί κι άλλα

πολλά τέτοια χωρία με τα οποία θα μπορούσα να αποδείξω ότι ο νόμος του Μωυσή έχει αιώνια ισχύ. Είναι όμως τόσα πολλά που παραιτήθηκα από την προσπάθεια. Δείξτε μου όμως εσείς, πού έχει λεχθεί αυτό που αργότερα τόλμησε να πει ο Παύλος, ότι δηλαδή "συμπλήρωμα του νόμου είναι ο Χριστός". Πού υποσχέθηκε ο θεός στους Εβραίους άλλο νόμο, εκτός από τον ισχύοντα; Πουθενά, και ούτε διόρθωση υπάρχει του ισχύοντος. Άκουσε λοιπόν πάλι το Μωυσή: «Δεν θα προσθέσετε τίποτα στις εντολές που σας δίνω, και δε θα αφαιρέσετε τίποτα από αυτές. Τηρήστε τις εντολές του κυρίου του θεού σας, όσες εγώ σας δίνω σήμερα» και «Καταραμένος να είναι όποιος δεν παραμένει σταθερός σε όλες.» Εσείς όμως πιστέψατε ότι είναι ασήμαντο να αφαιρέσετε και να προσθέσετε κάτι σε αυτά που λέει ο νόμος, ενώ, το να τον παραβείτε τελείως, το θεωρήσατε από κάθε άποψη ανδροπρεπέστερο και γενναιότερο, επειδή δε σκοπεύετε στην αλήθεια, αλλά σε αυτό που μπορεί να πείσει όλο τον κόσμο [...]

42. Όμως είστε τόσο δύστυχοι, που δε μείνατε πιστοί ούτε στις διδαχές που σας παρέδωσαν οι απόστολοι· οι μεταγενέστεροι τις συμπλήρωσαν προς το χειρότερο και τις αντιμετώπισαν με μεγαλύτερη ασέβεια. Τον Ιησού, τουλάχιστον, ούτε ο Παύλος τόλμησε να τον πει θεό, ούτε ο Ματθαίος ούτε ο Λουκάς ούτε ο Μάρκος. Όμως ο τίμιος Ιωάννης, παίρνοντας χαμπάρι ότι πολύς κόσμος είχε ήδη προσβληθεί από αυτήν την αρρώστια σε πολλές πόλεις της Ελλάδας και της Ιταλίας, και όταν άκουσε, νομίζω, ότι οι άνθρωποι προσκυνούσαν –κρυφά είναι αλήθεια, αλλά πάντως άκουσε ότι προσκυνούσαν– τους τάφους του Πέτρου και του Παύλου, πρώτος τόλμησε να αποκαλέσει θεό τον Ιησού. Αφού είπε δυο τρία πράγματα για τον Ιωάννη το Βαπτιστή, ξαναγύρισε στο Λόγο, για τον οποίο κήρυξε: «Και ο λόγος», είπε, «έγινε άνθρωπος και εγκαταστάθηκε ανάμεσά μας»· αλλά επειδή ντράπηκε, δεν είπε τον τρόπο. Πουθενά όμως δεν τον αποκαλεί ούτε Ιησού ούτε Χριστό, μέχρι τη στιγμή που τον ονομάζει θεό και λόγο. Εξαπατώντας έτσι σιγά σιγά και απαρατήρητα την ακοή μας, ισχυρίζεται ότι ο Ιωάννης ο Βαπτιστής διέδωσε αυτήν τη μαρτυρία για το Χριστό Ι-

ησού, ότι δηλαδή αυτός πρέπει να πιστέψουμε ότι είναι ο θεός λόγος. Εγώ δεν αρνούμαι ότι ο Ιωάννης λέγοντας αυτό το πράγμα εννοεί τον Ιησού Χριστό. Παρ' όλο που μερικοί από τους ασεβείς πιστεύουν ότι άλλος είναι ο Ιησούς Χριστός, και άλλος ο Λόγος τον οποίο κηρύττει ο Ιωάννης. Δεν είναι όμως έτσι. Γιατί, εκείνον που αποκαλεί ο Ιωάννης θεό λόγο, αυτόν λέει ότι ο Ιωάννης ο βαπτιστής τον αναγνώρισε ως Χριστό Ιησού. Δείτε λοιπόν πόσο προσεκτικά, ανεπαίσθητα και λαθραία εισάγει μέσα στο έργο την ύψιστη ασέβεια· κι είναι τόσο πανούργος και απατεώνας, ώστε αμέσως κάνει πίσω και προσθέτει: «Κανείς ποτέ δεν είδε το θεό· ο μονογενής γιος, που βρίσκεται στους κόλπους του πατέρα, εκείνος φανερώθηκε και έγινε το παράδειγμα.» Τι από τα δύο συμβαίνει λοιπόν; Αυτός είναι ο θεός λόγος που έγινε άνθρωπος, ή ο μονογενής γιος, που βρίσκεται στους κόλπους του πατέρα; Και αν πραγματικά, όπως νομίζω, πρόκειται για εκείνον, οπωσδήποτε έχετε δει κι εσείς το θεό. Διότι "εγκαταστάθηκε ανάμεσά σας και είδατε τη δόξα του." Τότε γιατί προσθέτεις από πάνω ότι κανένας μέχρι τώρα δεν είδε το θεό; Αφού εσείς είδατε, αν όχι τον πατέρα θεό, τουλάχιστον το θεό λόγο. Αν, τώρα, άλλος είναι ο μονογενής γιος, και άλλος ο θεός λόγος, όπως άκουσα να λένε κάποιοι από την αίρεσή σας, αυτό φαίνεται πως ούτε ο Ιωάννης είχε την τόλμη να το πει.

43. Όλο το κακό άρχισε με τον Ιωάννη· ποιος όμως θα αποδοκίμαζε με σιχασιά, όπως αξίζει, αυτά που εσείς επινοήσατε στη συνέχεια, που σ' εκείνον τον πρώτο νεκρό, προσθέσατε πολλούς καινούργιους νεκρούς; Γεμίσατε όλο τον κόσμο με τάφους και μνήματα, αν και πουθενά τα ιερά σας κείμενα δεν αναφέρουν ότι πρέπει να σέρνεστε μπροστά στους τάφους και να τους περιποιείστε. Φθάσατε, όμως, σε τέτοιο σημείο φαυλότητας, που πιστεύετε ότι γι' αυτό το θέμα, δεν πρέπει να ακούτε ούτε τα λόγια του Ιησού του Ναζωραίου. Ακούστε λοιπόν τι λέει εκείνος για τα μνήματα: «Αλίμονό σας, γραμματείς και Φαρισαίοι υποκριτές, γιατί μοιάζετε με τάφους ασβεστωμένους· απ' έξω ο τάφος φαίνεται ωραί-

ος, ενώ μέσα είναι γεμάτος οστά νεκρών και κάθε είδους ακαθαρσία.» Αν λοιπόν ο Ιησούς είπε ότι οι τάφοι είναι γεμάτοι από ακαθαρσίες, πώς γίνεται, πάνω σ' αυτούς να επικαλείσθε το θεό;[...]

Αν έτσι λοιπόν έχουν τα πράγματα, για ποιο λόγο σέρνεστε μπροστά στα μνήματα; Θέλετε να ακούσετε την αιτία; Δε θα σας την πω εγώ, αλλά ο προφήτης Ησαΐας: «Κοιμούνται στα μνήματα και στις σπηλιές για να δουν όνειρα.» Σκεφτείτε λοιπόν πόσο παλιό ήταν για τους Ιουδαίους αυτό το έργο της μαγείας, να κοιμούνται δηλαδή στα μνήματα για να βλέπουν όνειρα. Και είναι πράγματι πιθανό, οι απόστολοί σας, μετά το θάνατο του δασκάλου, να εξασκήθηκαν σ' αυτό και να το παρέδωσαν στους πρώτους πιστούς· αυτοί έκαναν μαγγανείες πιο επιδέξια από σας, και υπέδειξαν στους επιγόνους τους χώρους για την εξάσκηση αυτής της μαγείας και βδελυρότητας.

44. Εσείς όμως, από τη μια καταγίνεστε με αυτά που ο θεός αποδοκίμασε από την αρχή, μέσω του Μωυσή και των προφητών, κι από την άλλη παραιτηθήκατε από τις θυσίες κι από την προσφορά ιερών σφαγίων στο βωμό. Γιατί, λέει, δε θα κατεβεί το πυρ για να αναλώσει τις θυσίες, όπως έγινε στην περίπτωση του Μωυσή. Αυτό συνέβη μια φορά στο Μωυσή και, άλλη μια, μετά από πολλά χρόνια, στον Ηλία το Θεσβίτη. Θα αποδείξω όμως με λίγα λόγια ότι ο Μωυσής, όπως και ο πατριάρχης Αβραάμ πριν απ' αυτόν, πιστεύει πως πρέπει για τη θυσία να χρησιμοποιήσει φωτιά που θα φέρει απ' έξω[7] [...]

Κι όχι μόνο αυτό· η Γραφή μιλάει και για τους γιους του Αδάμ που πρόσφεραν στο θεό το καλύτερο κομμάτι της θυσίας. «Ο θεός πρόσεξε», λέει, «τον Άβελ και τα δώρα του. Ενώ για τον Κάιν και τις θυσίες του αδιαφόρησε. Και τον Κάιν τον στενοχώρησε πολύ, και συνοφρυώθηκε το πρόσωπό του. Και είπε ο κύριος ο θεός στον Κάιν: γιατί έγινες περίλυπος, και γιατί κατέβασες τα μούτρα σου; Δεν ξέρεις ότι, αν προσφέρεις θυσία χωρίς να διαλέξεις τα σωστά δώρα, έχεις αμαρτήσει ενώπιον του θεού;» Θέλετε λοιπόν να μάθετε ποιες ήταν οι προσφορές τους; «Και μετά από μέρες ο Κάιν

πρόσφερε θυσία στο θεό καρπούς από τη γη. Και ο Άβελ πρόσφερε και αυτός από τα πρωτότοκα πρόβατα και από τα λίπη τους.» Ναι, λένε οι Χριστιανοί, δεν κατηγόρησε τη θυσία αλλά την επιλογή των δώρων, όταν είπε στον Κάιν: «Δεν ξέρεις ότι αν προσφέρεις θυσία, αλλά δε διαλέξεις τα σωστά δώρα, έχεις αμαρτήσει ενώπιον του θεού;» Αυτό μου είπε κάποιος από τους πολύ σοφούς επισκόπους· όμως εξαπατούσε πρώτα τον εαυτό του και μετά τους άλλους. Γιατί όταν ζήτησα να μου πει, για ποιο λόγο η επιλογή των δώρων ήταν αξιόμεμπτη, δεν μπορούσε να μου εξηγήσει, ούτε να μου δώσει μια ψυχρή απάντηση. Βλέποντάς τον σε αδιέξοδο, του είπα: «Αυτό που λες, σωστά ο θεός το κατηγόρησε. Γιατί και οι δύο ήταν εξίσου πρόθυμοι, αφού θεώρησαν και οι δύο ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουν δώρα και να προσφέρουν θυσίες στο θεό. Στη επιλογή των δώρων, όμως, ο ένας πέτυχε ενώ ο άλλος απέτυχε στο σκοπό. Πώς και με ποιον τρόπο; Επειδή, από αυτά που υπάρχουν στη γη, άλλα είναι έμψυχα ενώ άλλα άψυχα, και τα έμψυχα αξίζουν περισσότερο από τα άψυχα για το θεό που ζει και είναι αίτιος της ζωής, αφού και στη ζωή έχουν μερίδιο και η ψυχή τους είναι πιο κοντά στο θεό – γι' αυτό ο θεός ευχαριστήθηκε με αυτόν που πρόσφερε τέλεια θυσία.»

45. Και τώρα πρέπει να επανέλθω και να τους ρωτήσω: γιατί δεν κάνετε περιτομή; «Ο Παύλος», λένε, «είπε ότι, στον Αβραάμ που πίστεψε, δόθηκε η περιτομή της καρδιάς και όχι της σάρκας.[8] Δε μίλησε για τα σχετικά με τη σάρκα, και πρέπει να πιστέψουμε τα ευσεβή λόγια που κήρυξαν ο Πέτρος και ο Παύλος.» Άκου όμως πάλι, που λένε ότι ο θεός έδωσε ως συμβόλαιο και σημάδι στον Αβραάμ την περιτομή της σάρκας. «Αυτό είναι το συμβόλαιο που θα τηρήσεις ανάμεσα σε μένα, σε σένα και στους απογόνους σου στις επόμενες γενιές. Να κάνετε περιτομή στο δέρμα της ακροβυστίας σας, και αυτό ας γίνει σημάδι του συμβολαίου ανάμεσα σε μένα και σένα και ανάμεσα σε μένα και τους απογόνους σου.» Όταν λοιπόν ο Ιησούς αναμφισβήτητα δίδαξε ότι πρέπει να τηρείτε το νόμο και, αυτούς που παραβαίνουν μία εντολή τους απείλησε με τιμωρίες, εσείς, που τις παραβήκατε όλες μαζί, τι τρό-

πο θα βρείτε να απολογηθείτε; Γιατί, ή ο Ιησούς λέει ψέμματα, ή εσείς δεν τηρείτε με κανέναν τρόπο το νόμο. «Η περιτομή θα είναι στη σάρκα σου», λέει ο Μωυσής. Δεν του έδωσαν όμως σημασία και λένε: «Στις καρδιές μας θα κάνουμε περιτομή εμείς.» Μα και βέβαια· γιατί κανείς ανάμεσά σας δεν είναι κακούργος, κανένας δεν είναι μοχθηρός· τόσο πολύ περιτέμνετε τις καρδιές σας. «Δεν μπορούμε να τηρήσουμε το έθιμο των αζύμων και να γιορτάσουμε το Πάσχα», λένε· «γιατί μια φορά θυσιάστηκε για μας ο Χριστός.» Καλά· μήπως σας απαγόρευσε να τρώτε άζυμο ψωμί; Αν και, μα τους θεούς, είμαι ένας από αυτούς που αποφεύγουν να γιορτάζουν μαζί με τους Ιουδαίους, σέβομαι πάντα το θεό του Αβραάμ και του Ισαάκ και του Ιακώβ, οι οποίοι, όντας οι ίδιοι Χαλδαίοι, από γένος ιερό και με κλίση στη θεουργία, έμαθαν να κάνουν την περιτομή επειδή ξενιτεύτηκαν στην Αίγυπτο, και σεβάστηκαν ένα θεό, που στάθηκε ευμενής τόσο σε μένα όσο και σ' αυτούς που τον λάτρευσαν όπως τον λάτρεψε ο Αβραάμ, επειδή είναι μέγας και δυνατός και δεν ταιριάζει καθόλου με εσάς. Γιατί δε μιμείσθε τον Αβραάμ, ανεγείροντας προς τιμή του βωμούς, κτίζοντας θυσιαστήρια και λατρεύοντάς τον, όπως εκείνος, με ιερές τελετές. Γιατί ο Αβραάμ έκανε θυσίες, όπως ακριβώς κι εμείς, πάντα και διαρκώς. Χρησιμοποιούσε μάλιστα και τη μαντική μέθοδο με τους διάττοντες αστέρες· και αυτό ίσως είναι ελληνική συνήθεια. Χώρια που καταγινόταν πάρα πολύ με την οιωνοσκοπία. Είχε όμως και τον οικονόμο του για σύμβολο· αν τώρα κάποιος από εσάς δεν το πιστεύει, θα το δείξουν καθαρά αυτά που λέει ο Μωυσής: «Μετά όμως από τα λόγια αυτά, ακούστηκε ο λόγος του κυρίου να λέει στον Αβραάμ, μέσα σ' ένα νυχτερινό όραμα: μη φοβάσαι, Αβραάμ, εγώ πάντα θα σε προστατεύω. Η αμοιβή σου θα είναι πολύ μεγάλη. Και λέει ο Αβραάμ: Δέσποτα τι θα μου δώσεις; εγώ σε λίγο θα πεθάνω άτεκνος, και θα με κληρονομήσει ο γιος της Μασέκ, της υπηρέτριας που γεννήθηκε στο σπίτι μου. Και αμέσως ακούστηκε η φωνή του θεού να τού λέει: δεν θα σε κληρονομήσει αυτός, αλλά το παιδί που θα γεννηθεί από σένα, αυτό θα σε κληρονομήσει.» Τον έβγαλε μάλιστα έξω και τού είπε: «Κοίτα ψηλά

στον ουρανό και μέτρησε τα αστέρια, αν μπορέσεις να τα μετρήσεις όλα. Και είπε: τόσοι θα είναι οι απόγονοί σου. Και ο Αβραάμ πίστεψε στο θεό, και η πίστη του θεωρήθηκε μεγάλη αρετή».

Πείτε μου, τώρα, εκείνος που ήρθε σ' επαφή μαζί του, ο άγγελος ή ο θεός, για ποιο λόγο τον έβγαλε και του έδειχνε τα αστέρια; Δεν ήξερε, όταν ήταν μέσα, πόσο μεγάλος είναι ο αριθμός των άστρων, που είναι διαρκώς ορατά και λάμπουν στη διάρκεια της νύχτας; Νομίζω όμως ότι ήθελε να του δείξει τους διάττοντες αστέρες, για να παρουσιάσει ως σαφή απόδειξη των λόγων του την απόφαση του ουρανού, που εκπληρώνει και επικυρώνει τα πάντα. Για να μη θεωρήσει όμως κανείς ότι αυτή η ερμηνεία είναι βεβιασμένη, θα τον πείσω αφού παραθέσω όσα ακολουθούν στο κείμενο. Γιατί έχει γραφεί στη συνέχεια: «Και είπε ο θεός προς τον Αβραάμ: εγώ είμαι ο θεός, που σε έβγαλε από τη χώρα των Χαλδαίων, για να σου δώσω τη γη αυτή ως κληρονομιά. Τότε ο Αβραάμ είπε: Δέσποτα κύριε, πώς θα ξέρω ότι θα κληρονομήσω αυτή τη γη; Και ο θεός απάντησε: πάρε για μένα ένα δαμάλι τριών ετών, μια κατσίκα τριών ετών, ένα κριάρι τριών ετών και μια τρυγόνα και μια περιστέρα. Πράγματι, τα πήρε όλα αυτά, και τα τεμάχισε μέσα στο σπίτι του· και τα έβαλε το ένα απέναντι στο άλλο· τα πτηνά όμως δεν τα τεμάχισε. Και κατέβηκαν τα αρπακτικά πουλιά πάνω στα τεμαχισμένα ζώα και ο Αβραάμ κάθησε κοντά τους για να τα διώχνει.»

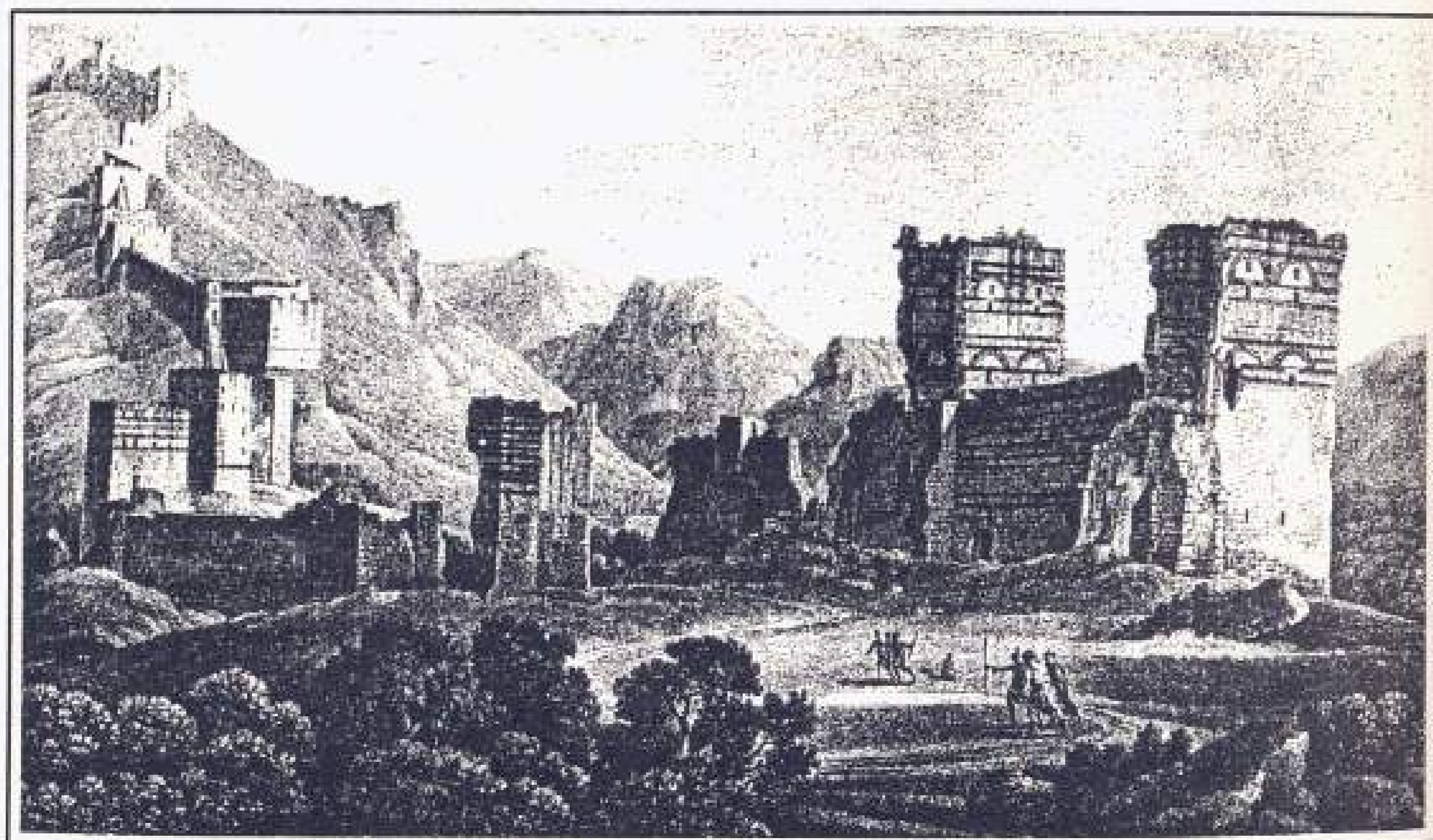
Βλέπετε πώς, η προηγούμενη οδηγία του αγγέλου ή του θεού που εμφανίστηκε, ενισχύθηκε από την οιωνοσκοπία, και πώς ολοκληρώθηκε η προφητεία όχι τυχαία, όπως συμβαίνει σ' εσάς, αλλά με τη βοήθεια θυσιών; Ισχυρίζεται, επιπλέον ότι, με τα πουλιά που πετούσαν από πάνω του, έδειξε πως η υπόσχεση ήταν αληθινή. Ο Αβραάμ δέχτηκε τη διαβεβαίωση, και μάλιστα πρόσθεσε ότι η πίστη χωρίς αλήθεια, μοιάζει να είναι ηλιθιότητα και παραφροσύνη. Την αλήθεια, όμως, δεν μπορούμε να τη δούμε από ένα και μόνο λόγο· τους λόγους πρέπει να τους ακολουθεί και κάποιο καθαρό σημάδι, που με την εμφάνισή του θα εγγυάται την προφητεία που έχει γίνει για το μέλλον [...]

Η δικαιολογία που έχετε για την αδράνειά σας ως προς αυτό είναι μία, ότι δηλαδή δεν επιτρέπεται να θυσιάζετε αν βρίσκεστε έξω από τα Ιεροσόλυμα, αν και ο Ηλίας θυσίασε στο όρος Καρμήλιο και όχι μέσα στην ιερή πόλη.

[...]

Όμως ο Ιησούς προσεύχεται μ' ένα τρόπο, θαρρείς κι είναι κανένας κακομοίρης άνθρωπος που δεν μπορεί εύκολα να αντέξει τη συμφορά· και παρ' όλο που είναι θεός, τον ενισχύει ένας άγγελος. Εσένα, Λουκά, ποιος σου μίλησε για άγγελο, ακόμα κι αν έγινε τέτοιο πράγμα; Όσοι βρίσκονταν μαζί του την ώρα που προσευχόταν, δε γινόταν να δουν τον άγγελο, διότι κοιμόνταν. Γιαυτό και επιστρέφοντας από την προσευχή ο Ιησούς τούς βρήκε να έχουν αποκοιμηθεί από τη στεναχώρια τους, και είπε: «Τι κοιμάστε; Σηκωθείτε και προσευχηθήτε», και τα λοιπά. Και παρακάτω: «Και ενώ ακόμα μιλούσε, φάνηκε όχλος πολύς, μαζί και ο Ιούδας.» Να γιατί δε μίλησε για άγγελο ο Ιωάννης· γιατί δεν τον είχε δει...

[...]

ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΜΙΣΟΠΩΓΩΝ
(ΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΧΘΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΓΕΝΙΑ)

Όταν τέλειωσε το γράφιμό του, ολόκληρο το κείμενο του *Μισοπώγωνα* "προετέθη" –δηλ. αναρτήθηκε– στα προπύλαια του παλατιού, σε σημείο όπου μπορούσε να διαβαστεί από τον κάθε κάτοικο της Αντιόχειας.[1] Δύσκολο να φανταστεί κανείς πόση επιφάνεια τοίχου κατέλαβαν οι πάπυροι με το χειρόγραφο. Δύσκολο επίσης να φανταστεί και την αντίδραση των Αντιοχέων σ' αυτό που διάβαζαν. Σίγουρα πάντως είχαν άγνοια ότι πρωταγωνιστούσαν κι αυτοί σε ένα γεγονός μοναδικό: ήταν η πρώτη και τελευταία φορά στην ιστορία, που ηγέτης κράτους απευθυνόταν με τέτοια παρρησία, με τέτοιο ύφος και ήθος σε πολίτες –ή, καλύτερα, σε υπηκόους, τους οποίους πάσχιζε να μετατρέψει σε πολίτες...

Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι ένα μήνα αργότερα ο Ιουλιανός –όπως είχε προειδοποιήσει και μέσα από τον "Μισοπώγωνα"– εγκατέλειψε την Αντιόχεια. Οι Αντιοχείς τού έστειλαν αντιπροσωπία για να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους, όμως χωρίς αποτέλεσμα. Είχε άλλωστε ξεκινήσει την εκστρατεία κατά των Περσών, και τα στρατιωτικά ζητήματα προείχαν των πολιτικών... Ο *Μισοπώγων* (ή αλλιώς *Αντιοχικός*) γράφτηκε στις αρχές του 363. Είναι το τελευταίο έργο του Ιουλιανού· και για πολλούς το πολυτιμότερο.

Κάθε –προλογικός ή επεξηγηματικός– σχολιασμός του *Μισοπώγωνα* θα ήταν περιττός: πρόκειται για ένα έργο που "τα λέει όλα"· και επιπλέον, οι ιδέες και το ύφος του είναι τέτοια που δεν αφήνουν ουδέτερο τον αναγνώστη. Τι πιο εύλογο, λοιπόν, από μία "άνευ μεσαζόντων", απροκατάληπτη ανάγνωση...

Ο Ανακρέων ο ποιητής σκάρωσε πολλά χαριτωμένα τραγούδια, μιας και τον ευνόησαν οι Μοίρες κι έζησε μες στην πολυτέλεια. Τον Αλκαίο όμως και τον Αρχίλοχο τον Πάριο δεν τους αξίωσε ο θεός να αφιερώσουν την ποίησή τους στις χαρές και τις ηδονές. Κι επειδή στη ζωή τους, πότε έτσι πότε αλλιώς ήταν υποχρεωμένοι ν' αντιμετωπίζουν δυσκολίες, ξαλάφρωναν από τα βάρη που τους φόρτωσε ο θεός με το να κοροϊδεύουν εκείνους που τους αδικούσαν, χρησιμοποιώντας για το σκοπό αυτό τη μουσική. Εμένα όμως μου απαγορεύει ο νόμος να κατηγορώ επώνυμα εκείνους που κάνουν ό,τι μπορούν για να μου δείξουν την έχθρα τους, παρ' ό,τι δεν τους έχω βλάψει. Κι απ' την άλλη, το είδος της παιδείας που 'χει επικρατήσει στις μέρες μας μεταξύ των καλομαθημένων, έχει εξαλείψει τη μουσική από το τραγούδι. (Βλέπετε, στην εποχή μας το να καταγίνεται κανείς με τη μουσική, ο κόσμος το θεωρεί πολύ πιο αισχρό απ' όσο θεωρούνταν παλιά το να πλουτίζει κάποιος με άτιμους τρόπους). Όμως αυτό δεν θα με κάνει να αρνηθώ τη βοήθεια που μπορούν να μου προσφέρουν οι Μούσες. Έχω δει και τους βαρβάρους που κατοικούν πέρα από τον Ρήνο να τραγουδούν κάτι άγρια τραγούδια που η γλώσσα τους μοιάζει με κρωγμούς κακόφωνων πουλιών, και να ευφραίνεται η ψυχή τους με κείνα τα τραγούδια. Απ' ό,τι έχω καταλάβει λοιπόν, οι κακοί μουσικοί, ενώ για το ακροατήριό τους είναι ενοχλητικοί, ευχαριστιούνται οι ίδιοι με τον εαυτό τους και με το παραπάνω.

Έχοντας όλα αυτά στο μυαλό, λέω και γω από μέσα μου, όπως έλεγε ο Ισμηνίας, ότι τραγουδάω για χάρη των Μουσών και για πάρτη μου –κι ας μην έχω τις ικανότητές του· πείθω όμως τον εαυτό μου πως έχω τη μεγαλοφροσύνη του.

Μόνο που το τραγούδι ετούτο, όχι μόνο είναι πεζό αλλά και περιέχει πολλές και μεγάλες προσβολές· όχι σε βάρος άλλων, μα το Δία (πώς θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο, αφού δεν το επιτρέπει

ο νόμος;) αλλά προς τον ίδιο τον ποιητή· τον ίδιο τον γράφοντα. Δεν υπάρχει, βλέπετε, νόμος που ν' απαγορεύει στον καθένα να γράφει για τον εαυτό του, είτε για να τον κατακρίνει είτε για να τον παινέψει. Τώρα, αν και θα το 'θελα πολύ να παινέψω τον εαυτό μου, δεν έχω τη δύναμη να το κάνω. Όσο για επικρίσεις, έχω εναντίον μου μυριάδες. Και πρώτα ας ξεκινήσω απ' τη φάτσα μου.

Παρ' όλο που η φύση δεν της χάρισε ιδιαίτερη ομορφιά και χάρη και ευπρέπεια, εγώ, δύστροπος και προβληματικός, πρόσθεσα στη φάτσα μου κι αυτή τη μεγάλη γενειάδα, για να την τιμωρήσω, φαίνεται, όχι για τίποτα άλλο αλλά γιατί δεν είναι όμορφη από φυσικού της. Και για τον ίδιο λόγο ανέχομαι και τις ψείρες που τριγυρνούν μέσα της σαν τα θηρία μες στην πυκνή βλάστηση. Επίσης, δεν μου επιτρέπω να πίνω και να τρώω άπληστα και μ' ανοιχτό το στόμα, γιατί πρέπει να προσέχω μήπως κατά λάθος μαζί με τα φωμιά καταπιώ και τρίχες. Όσο για τα φιλιά, το να φιλάω και να φιλιέμαι δεν μου είναι πονοκέφαλος. Παρ' όλο που σ' αυτό όπως και σε άλλα, τα γένια έχουν και τούτο το ενοχλητικό, ότι δεν επιτρέπουν σε καθαρά χείλη "ν' ακουμπούν πάνω σε λεία και γλυκύτερα χείλη", όπως είπε κάποιος που με τη βοήθεια του Πάνα και της Καλλιόπης έγραφε ποιήματα για τον Δάφνη. Εσείς λέτε πως με τα γένια μου θα 'πρεπε να πλέξω σχοινιά. Είμαι έτοιμος να σας τα προσφέρω, φτάνει μόνο να μπορείτε να τα τραβάτε χωρίς να πάθουν ζημιά τα μαλθακά και αγύμναστα χεράκια σας.

Μη νομίζετε πως δυσανασχετώ με την κοροϊδία που μου κάνετε. Εγώ ο ίδιος άλλωστε σας δίνω την αφορμή, που το πηγούνι μου είναι σαν του τράγου, ενώ θα μπορούσα, φαντάζομαι, να το 'χω άτριχο και λείο, όπως το 'χουν οι ωραίοι νεαροί και όλες οι γυναίκες που είναι από φυσικού τους επιθυμητές. Εσείς όμως, που ακόμα και στα γεράματα κοιτάζετε πώς να μοιάσετε με τα παιδιά σας, τους γιους και τις κόρες σας, γιατί έτσι σας υπαγορεύει ο κομψός τρόπος ζωής κι η τρυφερή σας φύση ίσως, ξυρίζεστε επιμελώς, αφήνοντας τον ανδρισμό σας να φανερώνεται δειλά δειλά από το μέτωπο, κι όχι από το σαγόνι όπως κάνω εγώ.

Και σαν να μην έφτανε το μήκος της γενειάδας μου, είναι και τα μαλλιά μου απεριποίητα και βρώμικα· σπάνια τα κουρεύω· καί τα νύχια μου σπάνια τα κόβω και τα δάχτυλά μου είναι πάντα μουτζουρωμένα από τα μελάνια της γραφίδας. Κι αν θέλετε να μάθετε, σας εκμυστηρεύομαι και κάτι απόρρητο: στο στήθος μου έχω πυκνό τρίχωμα, σαν το λιοντάρι, το βασιλιά των ζώων. Δεν το 'χω ξυρίσει ποτέ, έτσι, γιατί είμαι δύστροπος και μικροπρεπής, ούτε έχω ξυρίσει ή μαλακώσει ποτέ κανένα άλλο σημείο του σώματός μου. Αν είχα και καμιά κρεατοελιά σαν τον Κικέρωνα, θα σας το έλεγα, όμως δεν έχω. Επιτρέψτε μου όμως να σας αποκαλύψω κάτι άλλο:

Δεν μου είναι αρκετό το ότι το κορμί μου βρίσκεται σ' αυτήν την κατάσταση, γι' αυτό και ο τρόπος ζωής μου είναι αυστηρότατος. Περιορίζω τον εαυτό μου, από ανοησία τον κρατάω μακριά από τα θέατρα, ούτε δέχομαι στην αυλή μου θιάσους, εκτός από την πρώτη του έτους, τόσο αναίσθητος είμαι και σφιχτός σαν τον χωριάτη που από το λίγο του βιος πρέπει να δώσει φόρο σε σκληρό δεσπότη. Κι όταν μιά φορά μπήκα στο θέατρο είχα όψη ανθρώπου που θέλοντας να εξιλεωθεί ετοιμάζεται να προσφέρει θυσία. Παρ' ό,τι ονομάζομαι μέγας βασιλέας, δεν έχω κανένα, σαν άρχοντας ή στρατηγός όλης της οικουμένης, να διευθύνει ηθοποιούς και αρματοδρόμους. Τώρα θα αναπολείτε "*εκείνη τη νιότη του, το πνεύμα και τη διάνοια*", που ως λίγο πριν αντικρίζατε.[2]

Μπορεί όμως κι αυτό να 'ναι ένα καθαρό και αδιάψευστο σημάδι του μοχθηρού μου χαρακτήρα· εγώ πάλι δε σταματάω να προσθέτω όλο και πιο πρωτοφανείς ιδιοτροπίες. Αποστρέφομαι τις ιπποδρομίες όπως ο βουτηγμένος στα χρέη αποστρέφεται τις αγορές. Σπάνια θα παρευρεθώ στον ιππόδρομο και αυτό μόνο σε μέρα γιορτής, και πάλι δε θα μείνω όλη την ημέρα, όπως συνήθιζαν ο εξάδελφός μου κι ο θείος μου και ο αδελφός μου.[3] Έξι κούρσες θα κάτσω να παρακολουθήσω όλες κι όλες, κι αυτές όχι ως λάτρης του αθλήματος ή έστω, μα το Δία, με την αδιαφορία ανθρώπου που δεν το μισεί και δεν το αποστρέφεται· και όταν φεύγω είμαι όλος χαρά.

Όλα τα παραπάνω, όμως, δεν είναι παρά η επιφάνεια· σάμπως έχω αναφερθεί σε πολλά από τα κακά που σας έχω κάνει; Στην εντελώς ιδιωτική μου ζωή: άγρυπνες νύχτες πάνω σ' ένα στρώμα από άχυρα, και λίγο φαγητό που δεν με χορταίνει, μου χαλάει τη διάθεση και με κάνει να εχθρεύομαι μια πόλη καλοπερασάκηδων. Βέβαια αυτά τα χούγια δεν τα 'χω για να σας δώσω το παράδειγμα. Από παιδί, έπεσα θύμα μιας μεγάλης και ανόητης πλάνης που με έπεισε να πολεμώ το στομάχι μου και να μην του επιτρέπω να γεμίζει με πολύ φαγητό. Λιγότερες φορές από κάθε άλλον μου έχει συμβεί να κάνω εμετό. Και θυμάμαι πως αυτό μου 'τυχε μια φορά όλη κι όλη, την εποχή που είχα γίνει Καίσαρας, κι αυτό από αρρώστια κι όχι απ' την πολυφαγία. Αξίζει τον κόπο να πω την ιστορία· δεν είναι και πολύ ευχάριστη –γι' αυτό άλλωστε μου πάει γάντι.

Έτυχε τότε να ξεχειμωνιάζω στην αγαπητή μου Λουτεκία –έτσι ονομάζουν οι Κέλτες την μικρή πόλη των Παρισίων. Είναι σ' ένα νησάκι του ποταμού, περιβάλλεται από τείχος, και ξύλινες γέφυρες τη συνδέουν με τις όχθες. Σπάνια το ποτάμι πλημμυρίζει ή λιγοστεύει, συνήθως έχει την ίδια στάθμη χειμώνα καλοκαίρι, και τα νερά του για όποιον θέλει να πιεί είναι πεντακάθαρα και γλυκύτατα. Μιας κι οι κάτοικοι ζουν στο νησί, πρέπει να παίρνουν νερό κατευθείαν από το ποτάμι. Ο χειμώνας εκεί είναι σχετικά μαλακός, είτε λόγω της ζέστης του ωκεανού (γιατί δεν απέχει πάνω από εννιακόσια στάδια κι έτσι φτάνει μέχρι εκεί η απαλή αύρα του θαλασσινού νερού, που είναι πιο ζεστό από τα γλυκά), είτε από άλλη αιτία που δεν γνωρίζω, έτσι έχει το πράγμα. Όσοι κατοικούν σ' εκείνο το μέρος έχουν θερμότερο χειμώνα, και ο τόπος βγάζει καλό σταφύλι, μάλιστα μερικοί έχουν κατορθώσει να καλλιεργούν συκιές που τις σκεπάζουν το χειμώνα με άχυρα ή άλλα παρόμοια υλικά, για να τις προστατεύουν από τη ζημιά που μπορεί να προξενήσει ο αέρας. Εκείνος ο χειμώνας, λοιπόν, ήταν δριμύτερος απ' ό,τι άλλες χρονιές και το ποτάμι κατέβαζε συνέχεια πλάκες που έμοιαζαν μαρμάρινες. Γνωρίζετε, φαντάζομαι, τη λευκή φρυγική πέτρα· έτσι έμοιαζαν κι οι πάγοι, μεγάλοι όγκοι ο έ-

νας πάνω στον άλλο· και φαινόταν πως θα σχημάτιζαν τελικά ολόκληρο πέρασμα και θα γεφύρωναν το ρεύμα. Ο χειμώνας, λοιπόν, ήταν ασυνήθιστα άγριος, και το δωμάτιο όπου κοιμόμουν δεν θερμαινόταν με τον τρόπο που θερμαίνονται εκεί τα πιο πολλά σπίτια, με υπόγεια καμίνια, παρ' όλο που ήταν χτισμένο με τρόπο ώστε να μπορεί να ζεσταίνεται κι έτσι. Νομίζω, μάλιστα, πως συνέβαινε αυτό πάλι λόγω της γρουσουζιάς μου και της απανθρωπιάς την οποία όπως ήταν φυσικό έδειχνα πρώτα και κύρια στον ίδιο μου τον εαυτό. Διότι ήθελα να τον συνηθίσω ν' αντέχει στον κρύο αέρα χωρίς να 'χει ανάγκη από καμιά βοήθεια. Και ενώ ο χειμώνας χειροτέρευε, εγώ δεν εννοούσα ν' αφήσω τους υπηρέτες να ζεστάνουν το σπίτι, γιατί φοβόμουν μήπως και φύγει η υγρασία από τα ντουβάρια. Τελικά πρόσταξα και μου έφεραν μες στο δωμάτιο μερικά αναμμένα κάρβουνα. Παρ' όλο που δεν ήταν πολλά, τα κάρβουνα έβγαλαν ντουμάνι τους ατμούς από τα ντουβάρια κι αυτό μου 'φερε ύπνο. Το κεφάλι μου γέμισε ατμούς και λίγο έλειψε να πνιγώ. Όταν με κουβάλησαν έξω κι οι γιατροί μού συνέστησαν να βγάλω το φαγητό που μόλις είχα φάει, και που δεν ήταν πολύ μα το Δία, έκανα εμετό κι αμέσως συνήλθα κι έτσι πέρασα μια άνετη νύχτα. Την επομένη μπορούσα να κάνω ό,τι ήθελα.

Να λοιπόν πώς, ακόμα και στη χώρα των Κελτών, "δημιουργούσα ο ίδιος προβλήματα στον εαυτό μου", που λέει και ο Δύσκολος του Μένανδρου. Αλλά ενώ εύκολα ανέχτηκαν τις ιδιοτροπίες μου οι αγροίκοι Κέλτες, τις απεχθάνεται όπως είναι φυσικό, η χαρούμενη, πολυάνθρωπη και ευημερούσα πόλη σας, που 'ναι γεμάτη χορευτές και αυλητές κι οι ηθοποιοί της είναι περισσότεροι από τους κανονικούς πολίτες, και που δεν δείχνει κανένα σεβασμό στους άρχοντες. Μόνο στους δειλούς ταιριάζει να κοκκινίζουν από ντροπή, ενώ οι γενναίοι, όπως εσείς, το ρίχνουν στη διασκέδαση από τα χαράματα, περνούν νύχτες γεμάτες απολαύσεις και δείχνουν, όχι στα λόγια αλλά με πράξεις, ότι αψηφούν τους νόμους. (Οι νόμοι, βλέπετε, εμπνέουν φόβο επειδή υπάρχουν οι άρχοντες· κι όταν κανείς προσβάλλει έναν άρχοντα, πάνω απ' όλα

καταπατάει τους νόμους). Το ότι σας ευχαριστεί αυτή η συμπεριφορά το δείχνετε σε πολλές περιπτώσεις, κυρίως όμως στις αγορές και στα θέατρα· ο λαός με χειροκροτήματα και φωνές, ενώ οι εξέχοντες πολίτες με το να δαπανούν τέτοια ποσά σε διασκεδάσεις, που συζητιούνται και γίνονται πιο ονομαστοί απ' ό,τι η συνάντηση του Σόλωνα του Αθηναίου με τον βασιλιά της Λυδίας Κροίσο. Όλοι σας είστε ωραίοι και ψηλοί, με λείο δέρμα και ξυρισμένοι, και όλοι, μικροί μεγάλοι, ζηλεύετε την ευτυχία των Φαιάκων, "τα ρούχα τ' ακριβά, τα θερμά λουτρά και τα μαλακά κρεβάτια",[4] κι όχι τον σεβασμό στους θείους νόμους.

«Τι φαντάστηκες δηλαδή, πως έτσι άξεστος και μισάνθρωπος και γρουσούζης που είσαι, θα ταίριαζες με όλα τούτα;», θα μου πείτε. «Άσχετε άνθρωπε που όλο σ' αρέσει να κάνεις εχθρούς, αυτή η ψυχούλα σου –που οι ασήμαντοι τη θεωρούν και ισορροπημένη– τόσο ανόητη και τιποτένια είναι που έφτασες να πιστεύεις πως πρέπει να την στολίσεις και να την εξωραΐσεις με τη σωφροσύνη; Και μάλιστα με λάθος τρόπο: πρώτα πρώτα εμείς ακόμα δεν έχουμε αντιληφθεί τι σόι πράγμα είναι αυτή η σωφροσύνη· μόνο τη λέξη ακούμε, τα έργα της δεν τα βλέπουμε. Αν όμως σωφροσύνη σημαίνει αυτό που κάνεις εσύ, αν σημαίνει το να κατανοήσουμε πέρα για πέρα ότι πρέπει να υπηρετούμε τους θεούς και τους θείους νόμους, αν σωφροσύνη είναι να φερόμαστε ισότιμα στους ομότιμους και όταν υπερέχουμε να είμαστε μετριόφρονες· αν σωφροσύνη θα πει να νοιαζόμαστε και να προνοούμε ώστε οι φτωχοί να μην υποφέρουν αδικίες από τους πλούσιους, και αν είναι γι' αυτά να μπαίνουμε κάθε τόσο σε φασαρίες όπως κάνεις εσύ, που φυσικό είναι να σου προκύπτουν μίση, θυμοί και κοροϊδίες· κι αν επί πλέον σωφροσύνη είναι να υποφέρουμε όλα τα παραπάνω συγκρατώντας την αγανάκτηση και το θυμό μας και όσο γίνεται να ασκούμε τον εαυτό μας ώστε να μη μας λείπει η σύνεση· κι αν ακόμα σαν έργο της σωφροσύνης θεωρηθεί η αποχή από κάθε ηδονή ακόμα κι από κείνη στην οποία το να επιδίδεται κανείς φανερά δεν είναι ούτε απρεπές ούτε επονείδιστο, αφού το θεωρείς αδύνατο, κάποιος να είναι σώφρων στα κρυφά, μες στο σπίτι του,

αν δημόσια και στα φανερά γουστάρει να είναι ακόλαστος και να διασκεδάζει στα θέατρα· αν λοιπόν τέτοιο πράγμα είναι η σωφροσύνη, τότε έχεις αυτοκαταστραφεί και πας να καταστρέψεις κι εμάς, που δε θέλουμε ούτε ν' ακούσουμε τη λέξη υποταγή –είτε στους θεούς είτε στους νόμους· γιατί μας είναι γλυκιά η ελευθερία.»

»Αλλά κι αυτή η ειρωνία πάλι; Από τη μια να λες πως δεν είσαι δεσπότης μας και πως δεν ανέχεσαι να σε προσφωνούν έτσι, να αγανακτείς κιόλας τόσο, που έχεις πείσει τους περισσότερους –που από παλιά ήταν συνηθισμένοι αλλιώς– να αποφεύγουν αυτή τη λέξη ως προσβλητική της εξουσίας. Κι από την άλλη να μας αναγκάζεις να υποδουλωθούμε στους άρχοντες και στους νόμους. Πόσο καλύτερο θα 'τανε να σε λέγαμε δεσπότη και να μας άφηνες ήσυχους, εσύ που στις λέξεις είσαι πράος και στα έργα σκληρός. Και κοντά σ' όλα αυτά, μας παρεμποδίζεις στα δικαστήρια, αναγκάζοντας τους πλούσιους να μετριάζουν τις διεκδικήσεις τους και μη αφήνοντας τους φτωχούς να ζητούν το δίκιο τους με συκοφαντίες. Αφήνοντας το θέατρο στην τύχη του, και τους μίμους και τους χορευτές, τη ρήμαξες την πόλη μας, κι έτσι τελικά ούτε ένα καλό δεν είδαμε από σένα· μόνο την αξιοπρέπειά σου που την ανεχόμαστε τους τελευταίους εφτά μήνες, κι αφήσαμε τις γριές μας που σέρνονται και κυλιούνται ανάμεσα στους τάφους, να προσεύχονται ν' απαλλαγούμε απ' το κακό που μας βρήκε· και μεις ολοκληρώνουμε αυτό το έργο με χιούμορ και ευστροφία, ρίχνοντάς σου σαν βέλη τις σάτιρές μας. Εσύ, γενναίε, να δούμε, πώς θ' αντέξεις τα βέλη των Περσών που δειλιάζεις και το βάζεις στα πόδια μπροστά στις χοροϊδίες μας;»*

Να λοιπόν, μ' έπιασε πάλι και θέλω να αυτοσαρκαστώ για μιαν ακόμα αιτία. «Συχνάζεις στα ιερά, στριμμένε άνθρωπε, δύστροπε και μοχθηρέ. Και για χατήρι σου μαζεύεται κι ο κόσμος εκεί, από

* (σ.τ.μ.:) Λίγους μήνες μετά, ο Ιουλιανός έπεφτε θανάσιμα τραυματισμένος σε μάχη με τους Πέρσες. Βλ. περιγραφή της μάχης, σελ. 248

κοντά και οι άνθρωποι της εξουσίας, και σου κάνουν λαμπρή υποδοχή, με χειροκροτήματα και φωνές, σαν να βρίσκονται στο θέατρο. Γιατί δεν τους αγαπάς και δεν τους επαινείς, παρά θες να παραστήσεις ότι είσαι σοφότερος κι από τον Απόλλωνα και βγάζεις λόγους και τους επικρίνεις αυστηρά που φωνάζουν; Και τους λες, Εσείς σπάνια πηγαίνετε στους ναούς για χάρη των θεών. Για χάρη μου όμως μαζευτήκατε εδώ, και κάνετε απρέπειες σε ιερό χώρο. Όμως οι σοβαροί και σώφρονες άνθρωποι θα 'πρεπε σιωπηλά να προσεύχονται και να ζητούν την εύνοια των θεών. Δεν ακούσατε ποτέ για το νόμο του Ομήρου,

από μέσα του ο καθένας—,

ούτε το πώς σταμάτησε ο Οδυσσέας την Ευρύκλεια που είχε μείνει κατάπληκτη με το κατόρθωμά του;

από μέσα σου να χαίρεσαι, γερόντισσα,
συγκρατήσου και μη βγάζεις φωνή.

Κι οι Τρωάδες ακόμα, δεν ύψωναν προσευχές προς τον Πρίαμο ούτε στη γυναίκα του ή σε κάποιο γιο ή θυγατέρα του, ούτε καν στον ίδιο τον Έκτορα (παρ' όλο που ο Όμηρος λέει πως τον Έκτορα τον τιμούσαν οι Τρώες σα θεό, στα ποιήματά του δεν δείχνει πουθενά γυναίκες ή άντρες να προσεύχονται σ' αυτόν), παρά στη θεά Αθηνά, όπως γράφει, "ύψωσαν όλες τα χέρια κι έβγαλαν φωνή μεγάλη"· μπορεί να 'ναι βαρβαρικός αυτός ο τρόπος και κατάλληλος μόνο για γυναίκες, πάντως δεν δείχνει ασέβεια προς τους θεούς όπως η δική σας συμπεριφορά. Γιατί εσείς επευφημείτε ανθρώπους αντί για θεούς, ή μάλλον, αντί να κολακεύετε τους θεούς κολακεύετε εμένα. Το καλύτερο όμως, έτσι πιστεύω, θα ήταν να μη κολακεύετε ούτε τους θεούς, αλλά να τους λατρεύετε με σύνεση και σωφροσύνη.

Νάτο, πάλι σκαρώνω φράσεις με περίτεχνες λεξούλες, κι όχι μόνο δεν αφήνομαι να εκφραστώ άφοβα και ελεύθερα αλλά με πιάνει πάλι η γνωστή μου γρουσουζιά και δυσφημώ τον εαυτό μου. Γιατί σε ανθρώπους που θέλουν να είναι ελεύθεροι, όχι μόνο από άρχοντες αλλά κι από θεούς, πρέπει κανείς να μιλάει με τρόπο που να τους δίνει την εντύπωση πως είναι φιλικός απέναντι

τους σαν ήρεμος πατέρας, κι ας είναι από τη φύση του ελεεινός όπως εγώ.

«Ανέξου λοιπόν την έχθρα και τις κοροϊδίες τους, κρυφές και φανερές, αφού σκέφτηκες πως όσοι σε χειροκροτούν στους ναούς το κάνουν μόνο για να σε κολακέψουν. Γιατί δε φαντάζομαι να σου πέρασε από το μυαλό πως θα μπορούσες να ταιριάξεις με τα ενδιαφέροντα και τις ασχολίες, τον τρόπο ζωής και τα ήθη αυτών των ανθρώπων.

»Ας είναι. Αλλά εκείνο το άλλο το δικό σου, ποιός θα το ανεχτεί; Τις νύχτες πέφτεις για ύπνο ολομόναχος, και δεν υπάρχει τίποτα να σου γλυκάνει αυτή την άγρια και ανήμερη ψυχή· κάθε δίοδος έχει αποκλειστεί. Και το χειρότερο απ' όλα είναι ότι σ' αρέσει που κάνεις τέτοια ζωή και δείχνεις να απολαμβάνεις τις κατάρες του κόσμου. Τότε τι αγανακτείς όταν σου τα λένε; Θα 'πρεπε να ευγνωμονείς όσους από καλή διάθεση σε νουθετούν με αναπαίστους και σου λένε να ξυριστείς και μετά να παρουσιάσεις –ξεκινώντας από σένα τον ίδιο– ωραία θεάματα σ' αυτόν τον εύθυμο λαό, μίμους, χορευτές, ξεδιάντροπες γυναίκες, αγοράκια που συναγωνίζονται τις γυναίκες στα κάλλη, άντρες που 'χουν ξυρίσει όχι μόνο το πρόσωπο αλλά ολόκληρο το σώμα έτσι που το δέρμα τους να δείχνει πιο λείο από των γυναικών, γιορτές και πανηγύρια –κι όχι, μα το Δία, λατρευτικά, γιατί σ' αυτά θα πρέπει να 'μαστε κόσμιοι. Φτάνει πια μ' αυτά, τα μπουχτίσαμε, από τέτοια άλλο τίποτα.

»Ο καίσαρας θυσίασε μια φορά στο ναό του Δία, ύστερα στο ναό της Τύχης, κι επισκέφθηκε το ναό της Δήμητρας τρεις φορές (δε θυμάμαι πόσες φορές μπήκα στο ιερό της Δάφνης, που είχε εγκαταλειφθεί εξαιτίας της αδιαφορίας των φυλάκων του και κατόπιν το κατέστρεψε η θρασύτητα των άθεων).

Την Πρωτομηνιά των Σύρων, ο καίσαρας πάλι επισκέφθηκε το ναό του Φιλίου Διός· και μετά, στη δημόσια εορτή, πηγαίνει στο ναό της Τύχης. Κατόπιν, αφού τηρεί την αργία της αποφράδας ημέρας, ξαναπηγαίνει στο ναό του Φιλίου Διός και προσεύχεται

σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα. Μα υποφέρεται ένας καίσαρας που κάθε τρεις και λίγο επισκέπτεται τους ναούς; Ενώ θα μπορούσε να ενοχλεί τους θεούς μια δυό φορές το πολύ, και να συμμετέχει στους παλλαϊκούς εορτασμούς, εκείνους που δεν είναι μόνο για τους ειδήμονες θρησκευόμενους αλλά για όλον τον κόσμο, που πραγματικά τις απολαμβάνει αυτές τις γιορτές κι ευχαριστιέται να βλέπει να χορεύουν πλήθος άντρες, αγοράκια και γύναια.»

Όταν το συλλογίζομαι, σας μακαρίζω για την ευδαιμονία σας χωρίς να θυμώνω με τον εαυτό μου. Τ' αγαπάω όλα αυτά –κι ίσως αυτό το χρωστάω σε κάποιον θεό. Μάθετε λοιπόν, πως για το λόγο αυτό δεν αγανακτώ μ' εκείνους που αντιμάχονται τη ζωή μου και τις επιλογές μου. Άλλωστε προσθέτω και γω ο ίδιος, όσο μπορώ, σαρκασμούς και κοροϊδίες σε βάρος μου, αφού από ανοησία δεν έψαξα εξ αρχής να βρω από πού προέρχονται τα ήθη αυτής της πόλης· κι ας έχω διαβάσει –όπως πιστεύω, τουλάχιστον– περισσότερα βιβλία από κάθε άλλο συνομήλικό μου.*

Λένε βέβαια για τον βασιλιά που έδωσε το όνομά του σ' αυτή την πόλη ή, καλύτερα, γι' αυτόν του οποίου πήρε τ' όνομα η πόλη κατά τον εποικισμό της (γιατί ιδρύθηκε μεν από τον Σέλευκο, το όνομά της όμως το πήρε από τον γιο του)· λένε λοιπόν γι' αυτόν πως από την πολλή τρυφερότητα και την πολυτέλεια, μια ζωή, πότε εκείνος ήταν ερωτευμένος, πότε κάποιος άλλος ήταν ερωτευμένος μαζί του, ώσπου στο τέλος ένιωσε άνομο έρωτα για την ίδια τη μητριά του· ήθελε να κρύψει το πάθος του μα δε μπορούσε, και το κορμί του άρχισε σιγά σιγά να λιώνει, οι δυνάμεις του τον εγκατέλειψαν, η αναπνοή του έσβηνε. Η αρρώστια του ήταν ένα αίνιγμα, γιατί δεν υπήρχε κάποια εμφανής αιτία που την προκαλούσε, ή καλύτερα, κανείς δε μπορούσε να καταλάβει από τι ακριβώς έπασχε το αγόρι, ενώ ήταν φανερή η αδυναμία του. Κι ανατέθηκε τότε στον Σαμιώτη γιατρό ο μεγάλος άθλος, να βρει α-

* (σ.τ.μ.:) Ο Ιουλιανός είναι 32 χρονών όταν γράφει τον Μισοπώγωνα

πό τι αρρώστια έπασχε. Εκείνος είχε τις υπόνοιές του, ξέροντας από τον Όμηρο ποιες "λύπες κατατρώνε το κορμί", κι ότι πολλές φορές το κορμί λιώνει από ψυχική αρρώστια κι όχι σωματική. Και βλέποντας το νεαρό που μόνο ανέραστος δεν ήταν, λόγω ηλικίας και συνηθειών, να ποιο δρόμο ακολούθησε για να εξακριβώσει την αρρώστια: κάθεται πλάι στο κρεβάτι και προσέχει το πρόσωπο του νεαρού, έχοντας δώσει εντολή να περάσουν από κει οι όμορφοι κι οι όμορφες, και πρώτα πρώτα η ίδια η βασίλισσα. Μόλις μπήκε αυτή, δήθεν από ενδιαφέρον για την υγεία του, αμέσως ο νεαρός παρουσίασε τα συμπτώματα της αρρώστιας του, άρχισε ν' ανασαίνει σα να πνιγόταν, δε μπορούσε να συγκρατήσει την ταραχή του, το πρόσωπό του κατακοκκίνισε, μετά άρχισε να λαχανιάζει. Μόλις τον βλέπει έτσι ο γιατρός, βάζει το χέρι στο στήθος του νεαρού και διαπιστώνει ότι η καρδιά του χτυπούσε δυνατά σα να 'θελε να πεταχτεί έξω. Τέτοια συμπτώματα παρουσίασε όσην ώρα ήταν μπροστά η μητριά. Όταν όμως έφυγε εκείνη κι ήρθαν άλλοι, παρέμενε ήρεμος κι έμοιαζε να μην έχει τίποτα. Κατάλαβε ο Ερασίστρατος από τι έπασχε και το λέει στο βασιλιά, και κείνος από αγάπη για το παιδί του, είπε να του παραχωρήσει τη σύζυγο. Ο νεαρός αρνήθηκε αμέσως· όταν όμως λίγο καιρό μετά πέθανε ο πατέρας του, έπεσε με τα μούτρα να διεκδικήσει αυτό που όταν του είχε προσφερθεί το αρνήθηκε με ευγένεια.

Τέτοια λοιπόν ήταν τα κατορθώματα του Αντίοχου. Κι είναι άδικο να θυμώνω με τους απογόνους του που μιμούνται τον ιδρυτή της πόλης ή εκείνον που της χάρισε τ' όνομα. Γιατί όπως είναι φυσικό στα φυτά οι ιδιότητες να κληρονομούνται για πολύ καιρό, και όλα ίσως τα φυτά να μοιάζουν με κείνα απ' τα οποία βλάστησαν, έτσι συμβαίνει και με τους ανθρώπους· είναι εύλογο, τα ήθη των απογόνων να είναι παραπλήσια με κείνα των προγόνων. Εγώ ας πούμε, ξέρω ότι απ' όλους τους Έλληνες, οι πιο φιλότιμοι και πιο φιλάνθρωποι είναι οι Αθηναίοι· έχω προσέξει ότι σε μεγάλο βαθμό όλοι οι Έλληνες έτσι είναι, κι έχω να το λέω, πόσο πιο φιλόξενοι είναι και πόσο πιο φιλόθεοι απ' όλους τους λαούς· όλοι οι Έλληνες είναι έτσι, μα ανάμεσά τους, μπορώ να σας βεβαιώσω,

ξεχωρίζουν οι Αθηναίοι. Αν εκείνοι διασώζουν στα ήθη τους την εικόνα της παλιάς αρετής, το ίδιο είναι φυσικό να συμβαίνει με όλους: τους Σύρους, τους Άραβες, τους Κέλτες, τους Θράκες, τους Παίονες καθώς και κείνους που ζουν στις όχθες του Δούναβη, ανάμεσα στους Θράκες και τους Παίονες, δηλαδή τους Μυσούς απ' τους οποίους κατάγεται το σόι μου που 'ναι αγροίκο, αυστηρό, αδέξιο, ανέραστο και μένει αμετακίνητο στις ιδέες του –δείγματα όλα φοβερής χωριατιάς. Σας ζητώ να με συγχωρέσετε λοιπόν, και με τη σειρά μου σας συγχωρώ και γω, αφού μιμείσθε τους τρόπους των πατέρων σας, και μην το πάρετε σαν κατηγόρια όταν σας λέω

Ψεύτες και χορευτές και στα χοροπηδήματα πρώτους.[5]

Κάθε άλλο: σας εγκωμιάζω όταν λέω πως μιμείσθε τα καλά των προγόνων σας (μέχρι κι ο Όμηρος, όταν λέει για τον Αυτόλυκο ότι τους ξεπερνάει όλους "στην απάτη και στους όρκους", μιλάει επαινετικά). Και στον εαυτό μου καταλογίζω αδεξιότητα, αμάθεια και δυστροπία και το ότι δεν μαλακώνω εύκολα, και σε ό,τι έχει να κάνει με τα προσωπικά μου δεν ξανοίγομαι σε φορτικούς και απατεώνες, και το ότι δεν κάνω πίσω όταν οι άλλοι βάζουν τις φωνές· τέτοιες μομφές τις δέχομαι μετά χαράς. Ποια απ' τις δυο στάσεις είναι η πιο εύκολη, οι θεοί μπορεί να το ξέρουν – μιας και δεν υπάρχει άνθρωπος που να μπορεί να μπει διαιτητής αναμεσά μας: δεν θα τον εμπιστευόμασταν, γιατί είναι φυσικό ο καθένας να εκτιμάει τα δικά του και των αλλωνών να τα καταφρονεί. Άνθρωπος που χαρίζεται σε κάποιον με επιδιώξεις αντίθετες από τις δικές του, θα πρέπει να 'ναι υπερβολικά ήπιος, έτσι νομίζω.

Τώρα που το καλοσκέφτηκα, βρίσκω πως έχω κάνει κι άλλα φοβερά πράγματα. Φτάνοντας σε μια πόλη ελεύθερη που δεν ανέχεται να βλέπει απεριποίητα μαλλιά, μπήκα μέσα αξύριστος και ακούρευτος, ίδιος με κείνους που ψάχνουν και δε μπορούν να βρουν ένα κουρέα. Θα νόμιζε κανείς πως έβλεπε τον Σμικρίνη τον γεροτσιγγούνη ή τον Θρασυλέοντα, τον ηλίθιο φαντάρο.[6]

Ενώ αν είχα καλλωπιστεί θα 'μοιαζα ωραίος νέος, θα 'χα μεταμορφωθεί σε έφηβο, αν όχι στα χρόνια, τουλάχιστον στο φέρσιμο και στην τρυφερότητα του προσώπου.

«Δεν ξέρεις να συναναστρέφεσαι τους ανθρώπους, δεν επιδοκιμάζεις τον Θέογνι, δεν παίρνεις για παράδειγμα το χταπόδι που το χρώμα του γίνεται ίδιο με των βράχων. Μόνο ξέρεις να φέρεσαι με μυχονιάτικη χοντροκοπιά και ασχετωσύνη και ανοησία. Δε σου περνάει από το μυαλό πως εμείς εδώ είμαστε πολύ μακριά από τους Κέλτες και τους Θράκες και τους Ιλλυριούς; Δε βλέπεις πόσα μαγαζιά έχει αυτή η πόλη; Χώρια που σε μισούν κι οι μαγαζάτορες που δεν τους αφήνεις να πουλάνε στον κόσμο τα εμπορεύματα στις τιμές που θέλουν. Οι μαγαζάτορες, πάλι, κατηγορούν τους ιδιοκτήτες. Εσύ όμως, ακόμα κι αυτούς τους τελευταίους τους κάνεις εχθρούς σου, αναγκάζοντάς τους να είναι δίκαιοι». (Όσο για τους αξιωματούχους της πόλης, αυτοί, απ' ό,τι φαντάζομαι, παθαίνουν διπλή ζημιά: ενώ πρώτα καρπώνονταν οφέλη από δυο μεριές, και ως ιδιοκτήτες και ως έμποροι, τώρα φυσικό είναι να στεναχωριούνται που τους μειώθηκαν τα κέρδη και από τις δύο πηγές). «Όσο για τους Σύρους της πόλης, το φέρνουν βαριά που δεν μπορούν να μεθοκοπούν και να χορεύουν τον κόρδακα. Εσύ νομίζεις ότι προσφέροντάς τους άφθονο στάρι, τους τρέφεις επαρκώς. Και το πιο χαριτωμένο είναι ότι δεν σε απασχολεί, πώς θα γίνει να βρεθεί κανένα πετρόψαρο στην πόλη. Και τις προάλλες, όταν κάποιος έκανε παράπονα ότι η αγορά πάσχει από ψάρια και πουλερικά, έβαλες τα γέλια κι είπες πως μια σοβαρή πόλη έχει ανάγκη από ψωμί, κρασί και λάδι –κρέας χρειάζεται όταν είναι τρυφηλή· πως ακόμα και το να κάνεις λόγο για ψάρια και πουλερικά είναι το άκρον άωτο της πολυτέλειας και ασωτίας, και πως τέτοια πολυτέλεια ούτε οι μνηστήρες στην Ιθάκη δεν απολάμβαναν. Και πως όποιος δε θέλει να τρώει χοιρινό και αρνίσιο κρέας, καλά θα κάνει να το γυρίσει στα όσπρια. Νόμιζες πως νομοθετούσες στα πατριωτάκια σου τους Θράκες ή στους Γαλάτες τους αναίσθητους που σε διαπαιδαγώγησαν για το κακό μας και σε 'καναν σκέτο πουρνάρι και σφεντάμι –Μαραθωνομάχος, βέ-

βαια, δεν έγινες ακόμα, πάντως κατά το ήμισυ Αχαρνέας, αηδιαστικός και άχαρος, σίγουρα. Δεν θα 'ταν καλύτερα, η αγορά να μοσχοβολούσε μύρο στο πέρασμά σου και πίσω σου ν' ακολουθούσαν ωραίοι νεαροί που θα τους λιμπιζόταν ο κόσμος, και όμιλοι γυναικών σαν αυτούς που καθημερινά βλέπει κανείς στην πόλη μας;»

–Μα το να ρίχνω βλέμματα ερωτικά προς κάθε κατεύθυνση για να σας φανώ ωραίος, όχι στην ψυχή αλλά στο πρόσωπο, δεν μου το επιτρέπει ο χαρακτήρας μου. Για σας, η αληθινή ομορφιά της ψυχής ταυτίζεται με την ηδυπαθή ζωή. Εμένα ο δάσκαλός μου μού έμαθε να κοιτάω χαμηλά όταν πήγαινα σχολείο. Θέατρο δεν είχα πάει πριν μακρύνουν τα γένια μου πιο πολύ από τα μαλλιά μου, αλλά ακόμα και σε κείνη την ηλικία, ποτέ δεν πήγα από μόνος μου και με δική μου θέληση, παρά τρεις τέσσερις φορές, το ξέρετε καλά, κατά διαταγή του άρχοντα "για να γίνει το χατήρι του Πάτροκλου" –κι ο άρχοντας ήταν στενός συγγενής μου ενώ εγώ ήμουν ακόμη ιδιώτης.

Εμένα τώρα θα πρέπει να με συγχωρέσετε: γιατί αντί για την αφεντιά μου σας προσφέρω τον άνθρωπο που θα έχετε να τον μισείτε με όλο σας το δίκιο: εκείνον τον παιδαγωγό μου τον μισάνθρωπο που τότε με στεναχωρούσε δείχνοντάς μου πάντα τον ίδιο δρόμο, και που σήμερα είναι ο αίτιος της απέχθειάς μου προς εσάς. Αυτός μου 'βαλε μες στην ψυχή –θαρρείς και μου την χάραξε για πάντα– κάτι που εγώ τότε δεν ήθελα ενώ εκείνος, λες και έκανε σοφή πράξη, δος του και συνέχιζε να την μπολιάζει: ονομάζοντας, αν θυμάμαι καλά, μεγαλοπρέπεια την χωριατιά, σωφροσύνη την απάθεια, ανδροπρέπεια το να μην υποχωρεί κανείς στις επιθυμίες και να μη βρίσκει την ευτυχία με τέτοιο τρόπο. Μικρό παιδάκι ήμουν ακόμα· και κείνος, μα το Δία και τις Μούσες, μου 'λεγε και μου ξανάλεγε επί λέξει: «Μη παρασυρθείς από τους συνομηλίκους σου που μαζεύονται στα θέατρα και λαχταρήσεις και συ τέτοια θεάματα. Σου αρέσουν οι ιπποδρομίες; Υπάρχει μία στον Όμηρο που περιγράφεται θαυμάσια. Παρ' το βιβλίο και διάβασε προσεχτικά. Ακούς να μιλάνε για παντομίμους χορευτές; Ας τους

να χαίρονται. Στην Οδύσσεια, οι έφηβοι Φαίακες χορεύουν πιο αντρίχεια. Εσένα, κιθαρωδός σου είναι ο Φήμιος και τραγουδιστής ο Δημόδοκος. Ακόμα και δέντρα περιγράφει ο Όμηρος, με λόγια που τέρπουν περισσότερο απ' ό,τι η εικόνα της πραγματικότητας:

Στη Δήλο κάποτε, πλάι στο βωμό του Απόλλωνα,
δροσερό κλωνάρι φοινικιάς είδα ν' ανθίζει[7]

και το δασωμένο νησί της Καλυψώς και το σπήλαιο της Κίρκης κι ο κήπος του Αλκίνοου: να 'σαι βέβαιος, τίποτα πιο τερπνό απ' αυτά δεν πρόκειται να ιδείς.»

Επιθυμείτε να σας πω και τ' όνομα και την καταγωγή του ανθρώπου που μιλούσε έτσι; Ήταν Βάρβαρος, μα τους θεούς και τις θεές. Σκύθης στην καταγωγή κι είχε το ίδιο όνομα με τον άνθρωπο που έπεισε τον Ξέρξη να εκστρατεύσει κατά της Ελλάδας.[8] Κι ήταν ευνούχος –ιδιότητα που μέχρι πριν είκοσι μήνες ήταν αξιοσέβαστη και θρυλική, τώρα όμως η λέξη προφέρεται προσβλητικά. Τον είχε αναθρέψει ο παππούς μου για να διδάξει τα ποιήματα του Όμηρου και του Ησίοδου στη μάνα μου. Όμως εκείνην, λίγους μήνες αφότου γέννησε εμένα, το μοναδικό της παιδί, νέα ακόμη κι ύστερα από βάσανα πολλά, την έκλεψε η παρθένος που δεν γεννήθηκε από μάνα.[9] Εφτά χρόνια αργότερα με παραδώσανε σ' αυτόν. Κι αυτός με παραπλάνησε, οδηγώντας με στο σχολείο από ένα και μοναδικό δρόμο· άλλο δρόμο δεν ήθελε να ξέρει ούτε και μου επέτρεπε να ακολουθήσω· και μ' έκανε τέτοιον ώστε να με απεχθάνεστε όλοι εσείς.

Αλλά ας κάνουμε μαζί του ανακωχή, και σεις κι εγώ, αν δεν έχετε αντίρρηση, κι ας τερματίσουμε το μίσος. Διότι δεν ήξερε ο άνθρωπος ότι θα ερχόμουν να σας επισκεφθώ, μα και να το 'ξερε πως οι πιθανότητες να 'ρθω εδώ ήταν μεγάλες, πού να το φανταστεί ότι θα 'ρχόμουν ως άρχων, με τόση εξουσία στα χέρια –όση μου δώσαν οι θεοί· πιέζοντας πάρα πολύ και εκείνον που μου την άφησε και εμένα που τη δέχτηκα, πιστέψτε με. Ήταν φανερό άλλωστε πως ούτε εκείνος που πρόσφερε αυτήν την τιμή –ή χάρη ή

όπως αλλιώς προτιμάτε– δεν το 'κανε με τη θέλησή του· αλλά και ο αποδέκτης –όπως ξέρουν οι θεοί– ειλικρινά αρνιόταν. Το πώς έχει αυτή η ιστορία και το πώς θα εξελιχθεί, είναι θέλημα των θεών. Κι αν είχε τύχει να την προβλέφει ο παιδαγωγός μου, θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του ώστε να μπορέσω τώρα να σας φανώ όσο γίνεται πιο αρεστός. Θα ρωτήσετε: «Δηλαδή δε γίνεται τώρα πια να βάλει κατά μέρος και να ξεμάθει τους αγροίκους τρόπους με τους οποίους ανατράφηκε;» Λένε πως η συνήθεια είναι δεύτερη φύση. Το να πολεμάς τη φύση και το να εγκαταλείψεις μια άσκηση που βάσταξε τριάντα χρόνια, είναι φοβερά δύσκολο, πόσο μάλλον όταν έχεις κοπιάσει γι' αυτήν τόσο πολύ· χώρια που είμαι αρκετά μεγάλος για τέτοια.

«Καλά ως εδώ· θα μας πεις όμως τι σ' έπιασε και ασχολείσαι ο ίδιος με την ακρόαση και εκδίκαση διαφορών που προκύπτουν από τις συναλλαγές; Γιατί αυτό βέβαια δεν σου το δίδαξε ο παιδαγωγός σου που δεν είχε ιδέα ότι θα κυβερνούσες.» Κι όμως, φταίει ο απαίσιος εκείνος γέρος που με παραπλάνησε· και ως κύριο ένοχο για τις ενέργειές μου, καλά θα κάνατε μαζί με μένα να βρίζετε κι αυτόν. Να ξέρετε όμως πως κι εκείνος είχε εξαπατηθεί από άλλους. Κάποια ονόματα θα έχουν φτάσει στ' αυτιά σας, μιας και συχνά διακωμωδούνται στο θέατρο: Πλάτων, Σωκράτης, Αριστοτέλης, Θεόφραστος. Ο γέρος, άμυαλος όπως ήταν, πείστηκε από τα λεγόμενά τους και μετά βρήκε εμένα, ένα παιδί που αγαπούσε τα γράμματα, και μ' έκανε να πιστέψω πως αν γινόμουν οπαδός και μιμητής τους σε όλα, θα κατάφερνα να ξεπεράσω –τους άλλους ανθρώπους ίσως όχι· δεν έχω, βλέπετε, ανταγωνισμό μ' αυτούς–, τον εαυτό μου όμως σίγουρα. Και μη έχοντας άλλη λύση, πείστηκα και δε μπορώ πια ν' αλλάξω παρ' όλο που συχνά με πιάνει μια τέτοια επιθυμία. Και κατηγορώ τον εαυτό μου που δεν δίνω άφεση σε όλα τα αδικήματα· μού 'ρχονται όμως τότε στο νου τα λόγια του Αθηναίου στο έργο του Πλάτωνα:

«Είναι άξιος τιμής αυτός που δεν κάνει αδικίες· εκείνος όμως που δεν επιτρέπει στους κακούς να αδικούν είναι άξιος τουλάχιστον διπλάσιας τιμής. Ο πρώτος είναι δίκαιος μόνο για τον εαυτό

του ενώ ο δεύτερος αξίζει όσο πολλοί, καθώς αποκαλύπτει στις αρχές τις αδικίες των άλλων, και πρέπει να πάρει βραβείο αρετής. Ο ίδιος έπαινος πρέπει να ισχύσει και για την σωφροσύνη και τη φρόνηση και όσες άλλες αρετές μπορεί κανείς όχι μόνο να τις κρατά για τον εαυτό του αλλά και να τις μεταδίδει στους άλλους.» Αυτά μου δίδασκε, πιστεύοντας ότι θα ήμουν στη ζωή ένας απλός ιδιώτης· δεν είχε προβλέψει την τύχη που μου επιφύλαξε ο Δίας. Εγώ όμως ντρεπόμουν ως ηγέτης να είμαι λιγότερο ενάρετος απ' ό,τι ως ιδιώτης, με αποτέλεσμα να ξεχαστώ και να σας μεταδώσω τη χοντροκοπιά μου χωρίς να υπάρχει καμιά ανάγκη. Χώρια που ένας ακόμη νόμος του Πλάτωνα που μ' έκανε να σκεφτώ για μένα τον ίδιο, με κατάντησε μισητό σε σας: ο οποίος νόμος λέει ότι πρέπει οι άρχοντες και οι πρεσβύτεροι να έχουν αξιοπρέπεια και σωφροσύνη ώστε βλέποντάς τους ο λαός να δέχεται πειθαρχημένα την εξουσία τους. Καθώς λοιπόν μόνο εγώ (ή καλύτερα, εγώ με λίγους ακόμα), το επιδίωξα αυτό, κατέληξε η στάση μου να φέρει ολωσδιόλου αντίθετα αποτελέσματα· και φυσικά σε βάρος μου. Βλέπετε, είμαστε εφτά άτομα, ξένοι και νεοφερμένοι (κι ένας ακόμα που είναι και συμπολίτης σας, φίλος του Ερμή και δικός μου, εξαιρετικός τεχνίτης του λόγου),* οι οποίοι δεν έχουμε συναλλαγές με κανέναν ούτε ακολουθούμε άλλο δρόμο πέρα από κείνον που οδηγεί στους ναούς των θεών και σπανίως, και πάλι όχι όλοι, προς τα θέατρα –μιας και "καταγινόμαστε με το πιο άχαρο έργο" και "τον πιο αξιοκατάκριτο σκοπό της ζωής" (για να χρησιμοποιήσω, με την άδεια των σοφών της Ελλάδας, μερικές από τις συνηθισμένες φράσεις που ανταλλάσσουμε με τους συνεργάτες μου· δεν βρίσκω καλύτερες εκφράσεις), και ταχθήκαμε σε σας ως μεσάζοντες· τόσο πολύ μας αρέσει να συγκρουόμαστε μαζί σας και να μας μισείτε, ενώ θα 'πρεπε να κερδίζουμε την ευαρέσκειά σας και να σας χαϊδεύουμε.

---

* (σ.τ.μ.:) Εννοεί τον Λιβάνιο.

«Ο τάδε μεταχειρίστηκε βία σε βάρος του δείνα.» «Και τι σε νοιάζει εσένα, βρε ανόητε; Ενώ θα μπορούσες να γίνεις συνεργός στο αδίκημα και να κερδίσεις συμπάθειες, και το κέρδος χάνεις και έχθρες ξεσηκώνεις, κι από πάνω νομίζεις ότι συμπεριφέρεσαι και σκέφτεσαι ορθά και προς το συμφέρον σου. Θα 'πρεπε να υπολογίσεις ότι όταν γίνεται κάποιο αδίκημα, κανένας αδικημένος δεν τα βάζει με τους άρχοντες αλλά με κείνον που έκανε την αδικία· ενώ αυτός που πάει να διαπράξει το αδίκημα, όταν εμποδίζεται, δεν κατηγοράει το θύμα του αλλά τους άρχοντες. Θα μπορούσες λοιπόν, με βάση αυτόν τον ωραίο υπολογισμό, να αποφεύγεις να επιβάλεις τη δικαιοσύνη και να επιτρέψεις στον καθένα να κάνει ό,τι θέλει ανάλογα με τη δύναμή του (τέτοιο ήθος έχει, νομίζω, αυτή η πόλη, πολύ φιλελεύθερο). Δε φτάνει που δεν κατάλαβες πώς έχουν τα πράγματα, έχεις και την αξίωση να τους κυβερνήσεις με φρόνηση; Δεν πρόσεξες πόση ελευθερία υπάρχει εδώ, μέχρι και για τα γαϊδούρια και τις καμήλες; Αυτοί που τα νοικιάζουν τα περνούν κάτω από τις κιονοστοιχίες θαρρείς κι είναι νύφες· βλέπετε, οι φαρδιοί δρόμοι και τα σοκάκια έχουν φτιαχτεί για διακοσμητικούς σκοπούς και για πολυτέλεια κι όχι για να περνούν τα γαϊδούρια. Και φιλελεύθερα καθώς είναι τα γαϊδούρια, χρησιμοποιούν τους στεγασμένους χώρους και δεν τα εμποδίζει κανείς για να μην τους στερήσει την ελευθερία. Να με ποιο τρόπο είναι ελεύθερη αυτή η πόλη. Κι έχεις την απαίτηση να είναι ήσυχοι οι νέοι της και κυρίως να έχουν τις ίδιες ιδέες με σένα, κι αν όχι, τότε να λένε μονάχα όσα θα ακούγονταν ευχάριστα στ' αυτιά σου. Ενώ εκείνοι από την πολλή ελευθερία έχουν μάθει μόνο στα γλέντια· μια ζωή γλεντάνε αρκούντως και στις γιορτές με το παραπάνω.»

Για τέτοιου είδους εμπαιγμούς τιμώρησαν κάποτε οι Ρωμαίοι τους κατοίκους του Τάραντα, που μεθυσμένοι στις γιορτές των Διονυσίων πρόσβαλαν τους πρέσβεις της Ρώμης. Εσείς όμως είστε από κάθε άποψη καλότυχοι σε σύγκριση με τους Ταραντίνους: αντί για λίγες μέρες καλοπερνάτε όλο το χρόνο, κι αντί για ξένους πρέσβεις προσβάλλετε τους ίδιους σας τους άρχοντες ακόμα και για τα γένια τους και για τα σύμβολα που χαράζουν στα νομί-

σματα. Εύγε, σοφοί πολίτες –και εσείς που εμπαίζετε και εσείς που εγκρίνετε και απολαμβάνετε όσους εμπαίζουν. Φαίνεται, άλλωστε, ότι οι πρώτοι ηδονίζονται να λένε τις κοροϊδίες τους κι οι δεύτεροι να τις ακούνε. Με συναρπάζει κι εμένα αυτή η ομοφωνία σας και καλά κάνετε που όλοι μαζί, ως κάτοικοι μιας πόλης, ομονοείτε: ας πούμε, στο ότι δεν είναι καθόλου σημαντικό ή αξιοζήλευτο το να περιορίζεις τους νέους και να τιμωρείς την αχαλίνωτη συμπεριφορά. Διότι το να αφαιρέσεις από τους ανθρώπους τη δυνατότητα να λένε και να κάνουν ό,τι θέλουν, ισοδυναμεί με το να τους αποκόβεις από την ουσία της ελευθερίας. Εσείς λοιπόν, ξέροντας καλά ότι οι άνθρωποι πρέπει να 'ναι ελεύθεροι να κάνουν το κάθε τι, αρχικά επιτρέψατε στις γυναίκες σας να είναι αυτεξούσιες έτσι ώστε να 'ναι απέναντί σας τελείως ελεύθερες και αχαλίνωτες, και στη συνέχεια παραχωρήσατε τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών σ' αυτές, από φόβο μήπως τα παιδιά σας, δοκιμάζοντας τη δική σας σκληρή ανδρική εξουσία, καταντήσουν δουλοπρεπή· και μαθαίνοντας να σέβονται τους πιο ηλικιωμένους αφού μπουν στην εφηβεία, κινδυνεύουν να τους έχει γίνει αυτό κακιά συνήθεια που θα τους κάνει να σέβονται και τους άρχοντες και να καταλήξουν να γίνουν δούλοι αντί για άντρες· κι όπως θα 'χουν γίνει συνετοί και αγαθοί και κόσμιοι, χωρίς να το πάρουν είδηση, θα καταστραφούν ολωσδιόλου. Οπότε, τι κάνουν οι γυναίκες; Με πολύ ευχάριστους τρόπους, τα μαθαίνουν να σέβονται μόνο ό,τι σέβονται οι ίδιες –πράγμα που όχι μόνο από τους ανθρώπους αλλά και από τα ζώα θεωρείται το πιο ευλογημένο και πολύτιμο πράγμα. Φαντάζομαι πως γι' αυτό συμβαίνει να είστε τόσο πολύ ευτυχισμένοι, επειδή αρνιόσαστε κάθε μορφής δουλεία: ξεκινώντας από τους θεούς, συνεχίζοντας με τους νόμους και καταλήγοντας σ' εμένα, τον φύλακα των νόμων. Θα 'ταν τελείως παράλογο από μέρους μου να αγανακτήσω και να οργιστώ, όταν οι ίδιοι οι θεοί ανέχονται να βλέπουν έτσι ελεύθερη την πόλη και δεν την τιμωρούν. Γιατί ξέρετε καλά πως την ασέβεια που μου δείξατε τη μοιράστηκαν κι οι θεοί μαζί μου .

«Το Χι», λένε, «δεν αδίκησε την πόλη, ούτε το Κάππα.» Δύσκολο να μπει κανείς στο νόημα αυτού του γρίφου που σκαρφίστηκε η σοφία σας. Βρήκα όμως εδώ στην πόλη σας ερμηνευτές κι έμαθα ότι τα γράμματα είναι αρχικά ονομάτων, και ότι το πρώτο σημαίνει τον Χριστό και το δεύτερο τον Κωνστάντιο. Ανεχθείτε με λοιπόν, που θα σας μιλήσω χωρίς να κρύψω τίποτα. Σε ένα πράγμα σας αδίκησε ο Κωνστάντιος, στο ότι δεν με σκότωσε όταν με έκανε καίσαρα· όσο για τα υπόλοιπα, ας δώσουν οι θεοί, μονάχα εσείς απ' όλους τους Ρωμαίους πολίτες να δοκιμάσετε την πλεονεξία του Κωνστάντιου, ή μάλλον των φίλων του. Γιατί ο ίδιος ο Κωνστάντιος και ξάδερφός μου ήτανε και τον αγαπούσα. Αφότου εκείνος διάλεξε την έχθρα αντί για τη φιλία, και το αποτέλεσμα της διαμάχης μας κρίθηκε από τους θεούς με μεγάλη φιλανθρωπία, εγώ έγινα πιο πιστός φίλος του απ' ό,τι ο ίδιος θα περίμενε να γίνω πριν γίνει εχθρός μου. Γιατί λοιπόν νομίζετε ότι εγκωμιάζοντας αυτόν στεναχωράτε εμένα που στην πραγματικότητα δυσανασχετώ με όσους τον βρίζουν;

Επειδή αγαπάτε τον Χριστό, έχετε πολιούχο αυτόν αντί για τον Δία ή τον Δαφναίο Απόλλωνα ή την Καλλιόπη, όπως αποκάλυψε το σόφισμά σας. Οι Εμισηνοί, που έβαλαν φωτιά στους τάφους των Χριστιανών, αγαπούσαν το Χριστό; Στεναχώρησα εγώ ποτέ κανέναν από τους Εμισηνούς; Από σας βέβαια πολλούς, για να μη πω όλους: τη βουλή, τους πλούσιους, το λαό. Από τη μια ο λαός, που στην πλειοψηφία του ή μάλλον στο σύνολό του προτίμησε την αθεΐα, με απεχθάνεται γιατί με βλέπει να επιμένω στους ιερούς πατροπαράδοτους θεσμούς. Από την άλλη οι πλούσιοι γιατί τους απαγορεύω να πουλάνε τα πάντα σε υψηλές τιμές. Και όλοι μαζί (με απεχθάνεστε) εξ αιτίας των χορευτών και των θεάτρων: όχι ότι τα αποστερώ από κανέναν αλλά επειδή με ενδιαφέρουν λιγότερο απ' ό,τι τα βατράχια των βάλτων.

Δεν έχω δίκιο μετά να κατηγοράω τον εαυτό μου, που σας έχω δώσει τόσες αφορμές να με μισείτε;

Αντίθετα, ο Κάτων ο Ρωμαίος –δεν έχω ιδέα πώς ήταν τα γένια του– είναι άξιος επαίνων από κείνους που περηφανεύονται για τη σωφροσύνη, τη μεγαλοψυχία και κυρίως για την ανδρεία τους. Σαν έφτασε σ' αυτήν εδώ την πολυάνθρωπη, πολυτελή και πλούσια πόλη, βλέποντας τους εφήβους μαζί με τους άρχοντες παραταγμένους σαν τιμητική φρουρά, νόμισε πως οι πρόγονοί σας για χάρη του είχαν κάνει όλη εκείνη την προετοιμασία. Κατέβηκε αμέσως από το άλογο και προχώρησε, δυσαρεστημένος με τους φίλους του που είχαν προηγηθεί και που ειδοποίησαν τους πολίτες ότι έρχεται ο Κάτων, βάζοντάς τους να τρέξουν να τον υποδεχτούν. Ενώ βρισκόταν σ' αυτήν την κατάσταση, κάπως αμήχανος και αναψοκοκκινισμένος, τον ζυγώνει ο γυμνασίαρχος. «Ξένε», του λέει, «πού είναι ο Δημήτριος;» Ο Δημήτριος ήταν ένας πρώην δούλος του Πομπήιου που είχε αποκτήσει πολύ μεγάλη περιουσία· αν επιθυμείτε να μάθετε πόσο μεγάλη (γιατί φαντάζομαι ότι από όλα όσα σας λέω, κυρίως αυτό σας ενδιαφέρει) θα αναφέρω το όνομα αυτού που τα έχει διηγηθεί. Ο Δαμόφιλος από τη Βιθυνία, που συλλέγοντας στοιχεία από πολλά βιβλία έχει γράψει τέτοιες διασκεδαστικές ιστορίες για τους περίεργους νέους και τους γέρους. Γιατί με τα γεράματα ξαναποκτούν οι άνθρωποι το ενδιαφέρον που είχαν στα νιάτα τους να ακούν αφηγήσεις· γι' αυτό κι οι ιστορίες αρέσουν το ίδιο και στους νέους και στους γέρους. Τέλος πάντων. Θέλετε να σας πω τι απάντησε ο Κάτων στον γυμνασίαρχο; Μην πείτε τώρα ότι προσβάλλω την πόλη σας, γιατί δεν είναι δικά μου τα λόγια. Ίσως να 'χει φτάσει στ' αυτιά σας η φήμη κάποιου από τη Χαιρώνεια* που ανήκε στο τιποτένιο, όπως το λένε οι αλαζόνες, γένος των φιλοσόφων. Εγώ ο ίδιος δεν προέρχομαι από το γένος αυτό, αν και κάποτε, σπρωγμένος από την άγνοιά μου, επιθύμησα να γίνω μέλος του. Αυτός λοιπόν (ο Χαιρωνέας) το 'βγαλε στη φόρα, ότι ο Κάτων δεν απάντησε τίποτα κι ότι είχε μείνει εμβρόντητος, και σα να 'χε αποχαζέψει έβγαλε μόνο μια φωνή: «Ω, την κακομοίρα την πόλη», και πήρε δρόμο.

* (σ.τ.μ.:) Αναφέρεται στον Πλούταρχο.

Μην απορείτε λοιπόν που παθαίνω μαζί σας τα ίδια και γω, που είμαι άνθρωπος πιο απολίτιστος από τον Κάτωνα, πιο θρασύς και αυθάδης –όσο οι Κέλτες από τους Ρωμαίους. Εκείνος έζησε ήπια και γέρασε στην πατρίδα του, ανάμεσα στους συμπολίτες του. Ενώ εμένα, αμέσως μόλις ενηλικιώθηκα, η μοίρα μ' έριξε στους Κέλτες και τους Γερμανούς και στα δάση της Ερκύνιας. Και πέρασα πολύν καιρό εκεί, ζώντας σαν κυνηγός που 'χει να κάνει μόνο με τ' άγρια θηρία. Και συνάντησα ανθρώπους με ήθη που δεν γνωρίζουν τις κολακείες και τα χάδια, παρά μόνο το απλό και ελεύθερο φέρσιμο, με τον ίδιο τρόπο απέναντι σε όλους. Μετά την ανατροφή που δέχτηκα από παιδί, σαν έγινα έφηβος, η πορεία που ακολούθησα περνούσε μέσα από τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη (που δεν είναι καθόλου κατάλληλα να διαβάζονται από λαούς που νομίζουν ότι είναι οι πιο ευτυχισμένοι επειδή ζουν φιλήδονα), και σαν έγινα άντρας απόκτησα πείρα ανάμεσα στα πιο πολεμικά και θαρραλέα έθνη όπου οι άνθρωποι γνωρίζουν τη γαμήλια Αφροδίτη για να παντρεύονται και να κάνουν παιδιά και τον μεθυδότη Διόνυσο για να πίνουν μετρημένα, όσο σηκώνει ο καθένας. Και στα θέατρά τους δεν υπάρχει ασέλγεια ούτε ύβρις. Κι ούτε κανένας χορεύει πάνω στην σκηνή τον κόρδακα.

Υπάρχει και μια ιστορία πολύ πρόσφατη, για έναν Καππαδόκη που εξορίστηκε από δω και πήγε εκεί. Αυτός, έχοντας μεγαλώσει εδώ στην πόλη σας κοντά στον χρυσοχόο (φαντάζομαι, ξέρετε για ποιον λέω), έμαθε όπου έμαθε πως δεν είναι σωστό να συναναστρέφεται με γυναίκες αλλά με παιδιά (δεν ξέρω τι εμπειρίες είχε εδώ πέρα, ενεργητικές και παθητικές). Δεν είχε ούτε δυο μέρες που έφτασε εκεί στην αυλή του βασιλιά, και για να 'χει να θυμάται την Αντιόχεια κουβάλησε ένα σωρό χορευτές και άλλα τέτοια προϊόντα· τελικά χρειάστηκε κι έναν κοτυλιστή (ξέρετε τι δουλειά κάνει αυτός). Τον καλεί κι αυτόν να πάει από δω εκεί, γιατί λαχτάρησε και πεθύμησε τον σοβαρό τρόπο ζωής σας. Οι Κέλτες τον κοτυλιστή δεν τον γνώρισαν γιατί έγινε αμέσως δεκτός από τον βασιλιά. Τους χορευτές όμως, όταν άρχισαν να παρουσιάζουν την τέχνη τους μέσα στο θέατρο, σηκώθηκαν και τους παράτησαν, νο-

μίζοντας ότι οι άνθρωποι είχαν πάθει κρίση νυμφοληψίας. Για κείνους εκεί τους ανθρώπους, όπως και για μένα, το θέατρο ήταν ολωσδιόλου γελοίο· μόνο που εκεί, λίγα άτομα γελούσαν σε βάρος πολλών, ενώ εγώ εδώ μαζί με λίγους ακόμα, δίνω σε όλους την εντύπωση ότι είμαι γελοίος από κάθε άποψη.

Δεν αγανακτώ μ' αυτό το γεγονός. Θα 'μουν άδικος αν δεν έμενα ικανοποιημένος μ' αυτά που αντιμετωπίζω εδώ, δεδομένου ότι έχω δεχτεί με χαρά τα όσα είχε να μου προσφέρει η χώρα των Κελτών. Βλέπετε εκείνοι, επειδή μοιάζαμε στους τρόπους, με αγάπησαν τόσο που όχι μόνο τόλμησαν να πάρουν τα όπλα για χάρη μου αλλά και χρήματα μου πρόσφεραν πολλά, κι όταν εγώ τ' αρνήθηκα, σχεδόν με ανάγκασαν να τα πάρω με το ζόρι, και με υπάκουγαν στο κάθε τι. Και το σπουδαιότερο είναι ότι από κείνους έφτασε εδώ σε σας η μεγάλη φήμη μου, κι όλοι με παίνευαν ότι ήμουν ανδρείος, συνετός, δίκαιος, όχι μόνο φοβερός πολεμιστής αλλά και ικανός να κυβερνήσω μέσα σε ειρηνικές συνθήκες, ευπρόσιτος, πράος. Ενώ εσείς από δω τους αντιγυρίσατε ότι έφερα τον κόσμο τ' απάνω κάτω (εγώ πάντως δεν κατάλαβα να αναποδογύρισα τίποτα, είτε επίτηδες είτε κατά λάθος). Επιπλέον, ότι με τα γένια μου θα πρεπε να πλέξω σχοινιά, και ότι πολεμώ το Χι ενώ εσάς σας έχει πιάσει μια σφοδρή επιθυμία για το Κάππα.

Μακάρι οι πολιούχοι θεοί της Αντιόχειας να σας χαρίσουν το Κάππα στο διπλάσιο, γιατί εκτός από αυτό συκοφαντήσατε και τις γειτονικές σας πόλεις, που είναι άγιες κι έχουν την ίδια με εμένα λατρεία, ότι δήθεν αυτές σκαρφίστηκαν τις κατηγόριες ενάντιά μου, ενώ ξέρω καλά ότι οι πόλεις αυτές μ' αγαπούν περισσότερο κι από τους γιους τους· πόλεις που ξανάχτισαν τα ιερά των θεών και κατάστρεψαν όλους τους τάφους των άθεων όταν τους έδωσα το σύνθημα πριν λίγο καιρό· τόσο πολύ συνεπάρθηκαν και υψώθηκε το φρόνημά τους, που καταδίωξαν όσους πρόσβαλλαν τους θεούς σε βαθμό που ο ίδιος δεν επιθυμούσα. Όσο για τα δικά σας: πολλοί από σας γκρέμισαν τους βωμούς των θεών που μόλις είχαν ανεγερθεί και η πραότητά μου σχεδόν καθόλου δεν τους έπεισε να καθήσουν φρόνιμα. Όταν απομάκρυνα το πτώμα από τη

Δάφνη,[10] κάποιοι από σας, απαλλάσσοντας τον εαυτό τους από τις υποχρεώσεις προς τους θεούς, αφήσατε το τέμενος του Δαφναίου θεού στη διάθεση εκείνων που είχαν αγανακτήσει για τα λείψανα του νεκρού, ως αποζημίωση· κι αυτοί, είτε από απροσεξία είτε όχι, έβαλαν τέτοια φωτιά που στους ξένους που βρίσκονταν στην πόλη σας προκάλεσε φρίκη, στο λαό σας όμως έδωσε μεγάλη ευχαρίστηση· η δε βουλή σας, την αγνόησε και εξακολουθεί να την αγνοεί.

Βέβαια εγώ πίστευα ότι πριν ακόμα από την πυρκαγιά ο θεός είχε εγκαταλείψει το ναό, γιατί όταν πρωτομπήκα το αντιλήφθηκα από τα σημάδια που μου έδειξε το άγαλμα. Και για όσους δεν με πιστεύουν, καλώ μάρτυρα τον μέγα Ήλιο. Όμως θέλω να σας υπενθυμίσω και μιαν άλλη απεχθή μου πράξη και μετά, όπως το συνηθίζω, να κατηγορήσω και να μεμφθώ τον εαυτό μου και να αυτοταπεινωθώ αρκούντως. Τον δέκατο μήνα, σύμφωνα με τη δική σας αρίθμηση (νομίζω, Λώο τον ονομάζετε), είναι η πατροπαράδοτη εορτή αυτού του θεού, και θα έπρεπε επειγόντως να συγκεντρωθείτε στη Δάφνη. Εγώ ο ίδιος, άφησα το ναό του Κάσιου Δία κι έτρεξα για τη Δάφνη, νομίζοντας ότι επιτέλους εκεί, αν όχι πουθενά αλλού, θα με ικανοποιούσε η επίδειξη του πλούτου και της φιλοδοξίας σας. Και σαν ονειροπαρμένος έπλαθα με το νου μου εικόνες: την πομπή, τα σφάγια, τις σπονδές, τον χορό να ψέλνει προς τιμήν του θεού, τα θυμιάματα, τους έφηβους συγκεντρωμένους γύρω από το τέμενος, ψυχικά προετοιμασμένους, ντυμένους μεγαλόπρεπα με λευκές εσθήτες. Μόλις όμως μπήκα στον ιερό χώρο, ούτε θυμιάματα βρήκα ούτε πίτες ούτε ζώο για θυσία. Απόρησα για μια στιγμή και φαντάστηκα ότι βρισκόσασταν έξω από τον ιερό χώρο και περιμένατε από μένα το σύνθημα, τιμώντας με ως αρχιερέα. Όταν όμως ρώτησα τον ιερέα τι θα θυσίαζε η πόλη σ' αυτήν την ετήσια γιορτή, εκείνος είπε: «Εγώ έφερα από το σπίτι μου μια χήνα για θυσία. Η πόλη για την ώρα δεν έχει κάνει καμιά προετοιμασία.» Μετά απ' αυτό, εγώ που μου αρέσει να κάνω εχθρούς, έβγαλα στη βουλή έναν ολωσδιόλου ανάρμοστο λόγο, που ίσως δεν είναι παράλογο να τον υπενθυμίσω και τώρα.

«Είναι φοβερό», είπα, «μια τόσο μεγάλη πόλη να παραμελεί τους θεούς περισσότερο κι από την τελευταία κωμόπολη στις εσχατιές του Πόντου: δέκα χιλιάδες κλήρους γης έχετε στην ιδιοκτησία σας, και στην ετήσια εορτή του θεού των πατέρων σας, που γίνεται για πρώτη φορά αφότου οι θεοί σκόρπισαν το σύννεφο της αθεΐας, δεν προσφέρετε για θυσία ούτε ένα πουλί· που θα 'πρεπε κάθε φυλή να θυσιάσει από ένα βόδι, κι αν δεν ήταν εύκολο αυτό, όλη η πόλη να προσφέρει στο θεό έναν ταύρο. Ο καθένας σας χαίρεται να καταξοδεύει στα δείπνα και στις γιορτές, και ξέρω καλά ότι πολλοί σκορπάτε ένα σωρό λεφτά τις μέρες του Μαϊουμά,[11] για σας τους ίδιους όμως και για τη σωτηρία της πόλης σας δεν γίνεται καμιά θυσία, είτε από τον καθένα ιδιωτικά είτε δημόσια· μόνο ο ιερέας –που θα 'ταν πιο σωστό, πιστεύω, να γύριζε σπίτι του κουβαλώντας μερίδες από τα σφάγια που θα προσφέρατε στο θεό. Οι θεοί έχουν ορίσει, οι ιερείς να τους τιμούν με τον καλό και αγαθό χαρακτήρα τους, με το να είναι ενάρετοι και να τελούν τις καθορισμένες λειτουργίες· οι δε πολίτες πρέπει να προσφέρουν θυσίες, είτε δημόσια είτε κατ' ιδίαν. Εσείς όμως αυτή τη στιγμή αφήνετε τις γυναίκες σας να κουβαλάνε μέσα από το σπίτι και να προσφέρουν τα πάντα στους Χριστιανούς· κι οι γυναίκες σας, ταΐζοντας τους φτωχούς με δικά σας έξοδα, παρουσιάζουν την αθεΐα σαν κάτι το θαυμάσιο σε όσους έχουν ανάγκη από τέτοιες προσφορές (κι αυτοί, νομίζω, αποτελούν την πλειονότητα του ανθρώπινου γένους). Κι εσείς που παραμελείτε τις οφειλόμενες τιμές στους θεούς, δε θεωρείτε τη στάση σας ανάρμοστη. Κι έτσι, κανείς από όσους έχουν ανάγκη δεν πηγαίνει στους ναούς γιατί δεν βρίσκει εκεί τίποτα να φάει. Όταν γιορτάζονται τίποτα γενέθλια, ο οικοδεσπότης στρώνει πολυτελές τραπέζι για δείπνο και πρόγευμα και προσκαλεί τους φίλους· και σε μια ετήσια γιορτή κανείς δεν αξιώθηκε να φέρει λάδι για το λυχνάρι του θεού ούτε σπονδή ούτε σφάγιο ούτε θυμίαμα. Εγώ δεν μπορώ να καταλάβω πώς είναι δυνατό να τα βλέπει αυτά ένας καλός άνθρωπος και να τα επιδοκιμάζει· και πιστεύω ότι ούτε στους θεούς αρέσουν.»

Αυτά θυμάμαι να είπα τότε, και μάρτυρας των λόγων μου στάθηκε ο θεός –που μακάρι να μην το έκανε– όταν εγκατέλειψε το προάστιο που χρόνια το είχε υπό την προστασία του, εκτρέποντας τα μυαλά και βιάζοντας το χέρι των κυβερνώντων.[12] Και επέσυρα το μίσος σας εγώ με την ανόητη συμπεριφορά μου. Γιατί έπρεπε να σωπαίνω –όπως έκαναν πολλοί απ᾽ όσους με συνόδευσαν ως εδώ– και να μην ανακατεύομαι παντού ούτε να σας επιτιμώ. Παρακινημένος όμως από την προπέτειά μου και από μια γελοία διάθεση να σας κολακεύσω (γιατί, μη νομίζετε πως εκείνα τα λόγια σάς τα είπα από καλοσύνη· σας τα ᾽πα γιατί επιδίωκα ν᾽ αποκτήσω φήμη ότι είμαι ευλαβής προς τους θεούς και ευμενής μαζί σας· αυτό κι αν δεν είναι γελοιωδέστατη κολακεία), σας έπρηξα στην πολυλογία δίχως να καταφέρω τίποτα. Καλά μου κάνατε λοιπόν και αντισταθήκατε στην επίθεσή μου μεταφέροντας το πεδίο μάχης αλλού. Εγώ σας κατάγγειλα υπό την σκέπη του θεού, χωρίς να απομακρυνθώ από το βωμό κι από τα ίχνη του αγάλματος – κι ήμουν ένας ανάμεσα σε λίγους. Ενώ εσείς μες στην αγορά, μπρος σ᾽ όλο τον κόσμο, διαμέσου των πολιτών που ᾽χουν ταλέντο στα πειραχτικά ευφυολογήματα. Γιατί ξέρετε καλά πως αυτοί οι τελευταίοι τα λένε μπροστά σε μεγάλο ακροατήριο· και πως όσοι ευχαριστιούνται να ακούνε τις προσβολές τους, απολαμβάνοντάς τες εξ ίσου –και κοπιάζοντας λιγότερο από κείνους που τα λένε– συμμετέχουν στον φόγο. Ολόκληρη η πόλη λοιπόν έχει πει ή έχει ακούσει όσες ειρωνίες έγιναν σε βάρος αυτής της ταλαίπωρης γενειάδας και αυτού του ανθρώπου που δεν έδειξε και δεν πρόκειται να δείξει καλούς τρόπους. Γιατί αυτός δεν πρόκειται να σας επιδείξει τον τρόπο ζωής που εσείς ακολουθείτε και θέλετε να βλέπετε και σε κείνους που σας κυβερνούν.

Όσο για τις βρισιές με τις οποίες με λούσατε –δημόσια και ιδιωτικά– με στίχους αναπαίστων: τώρα που και γω ο ίδιος έχω κατηγορήσει τον εαυτό μου, σας επιτρέπω ακόμα μεγαλύτερη αθυροστομία, μιας και δεν πρόκειται απ᾽ αφορμή αυτά να σας κάνω ποτέ κανένα κακό –να σφάξω κανέναν ή να χτυπήσω ή να αλυσοδέσω ή να φυλακίσω. Πώς αυτό; Επειδή απέτυχα να σας χαρί-

σω ένα ευχάριστο θέαμα –αφού και οι φίλοι μου και εγώ, με τη σωφροσύνη που δείξαμε, παρουσιάσαμε ένα θέαμα τρισάθλιο και αηδιαστικότατο για τα μάτια σας– σκέφτηκα να κάνω πίσω και να φύγω από την πόλη. Όχι γιατί έχω πειστεί ότι εκεί που θα πάω σίγουρα θα αρέσω· απλώς θεώρησα αυτονόητο, σε περίπτωση που δεν τα καταφέρω ούτε και σε κείνους να φανώ ωραίος και καλός, να δώσω σ' όλους μερίδιο από την απέχθεια που προκαλώ και να πάψω πια να ταράζω την ευτυχισμένη αυτή πόλη με τη δυσωδία της μετριότητάς μου και τη σωφροσύνη των φίλων μου. Κανείς μας άλλωστε δεν αγόρασε από σας ούτε χωράφι ούτε κήπο. Ούτε σπίτι έχτισε κανείς μας ούτε παντρεύτηκε ούτε συμπεθέριασε, ούτε ερωτευτήκαμε τους ωραίους σας ούτε ζηλέψαμε τα ασσυριακά πλούτη σας ούτε πήραμε μέρος στους φατριασμούς σας ούτε επιτρέψαμε σε κανένα αξιωματούχο σας να αποκτήσει μεγαλύτερη ισχύ προσκολλώμενος σ' εμάς ούτε αναγκάσαμε τον λαό να οργανώσει δείπνα και θέατρα –αυτό το λαό που του χαρίσαμε τόση καλοζωΐα που απαλλαγμένος από τη φτώχεια είχε την άνεση να σκαρώνει αναπαίστους ενάντια στον αίτιο της τόσης αφθονίας– ούτε καταγράψαμε τα αποθέματα σε χρυσό ούτε ζητήσαμε ασήμι ούτε τους φόρους αυξήσαμε· αντίθετα, έχουν μειωθεί για όλους οι συνηθισμένες εισφορές κατά το ένα πέμπτο. Επιπλέον, δεν μου φτάνει το να είμαι μόνο εγώ σώφρων, έχω και τον ανάλογο εισαγγελέα –έτσι πιστεύω τουλάχιστον, μα το Δία και τους θεούς– και καλά κάνατε και τον επιτιμήσατε: διότι γέρος όπως είναι και κάπως φαλακρός από μπροστά, από δυστροπία ντρέπεται να αφήσει τα υπόλοιπα μαλλιά του μακριά όπως έκαναν οι Άβαντες, σύμφωνα με την περιγραφή του Ομήρου. Κι έχω μαζί μου στο παλάτι δυο τρεις ακόμα ή και τέσσερις –κι αν θέλετε, κι έναν πέμπτο– που δεν είναι καθόλου κατώτεροι απ' αυτόν. Όσο για το θείο μου που 'ναι συνονόματός μου, δεν σας κυβέρνησε δικαιότατα, όσον καιρό του επιτρέψαν οι θεοί να μείνει μαζί μας; Δεν έφερε σε πέρας όλες τις υποθέσεις της πόλης με πολύ μεγάλη προνοητικότητα;

Θεωρούσα ότι η πραότητα κι η σωφροσύνη των αρχόντων είναι καλά πράγματα και ότι από μεριάς μου θα ήταν αρκετή μια τέτοια στάση ώστε να με δείτε με καλό μάτι. Αφού όμως δεν σας αρέσουν τα αχτένιστα μαλλιά μου και το μήκος της γενειάδας μου, το ότι δεν ζυγώνω στα θέατρα και τ' ότι έχω την αξίωση να 'ναι σοβαροί οι άνθρωποι μες στους ναούς· και πάνω απ' όλα, αφού σας δυσαρεστεί το ότι ασχολούμαι με την απονομή της δικαιοσύνης και στέκομαι εμπόδιο στην πλεονεξία των εμπόρων, αποχωρώ με τη θέλησή μου από την πόλη σας. Δεν είναι εύκολο, βλέπετε, στα γεράματα ν' αλλάξει ο άνθρωπος χωρίς να πάθει ό,τι έπαθε και το γεράκι του μύθου. Λένε πως το γεράκι κάποτε κελαηδούσε σαν τ' άλλα πουλιά, επέβαλε όμως στον εαυτό του να χρεμετίζει σαν τα καθαρόαιμα άλογα, με αποτέλεσμα από τη μια να ξεχάσει την παλιά του φωνή κι από την άλλη να μην τα καταφέρνει στη μίμηση, και τελικά να στερηθεί και τις δυο φωνές κι η φωνή που βγάζει τώρα είναι χειρότερη όλων των άλλων πουλιών. Αυτό φροντίζω να μην πάθω και γω, δηλαδή να μην καταφέρνω ούτε χωριάτης να είμαι ούτε εκλεπτυσμένος. Όπως βλέπετε κι οι ίδιοι άλλωστε, κοντεύω να φτάσω, με το θέλημα των θεών, στην ηλικία όπου

στα μαλλιά μου θ' ανακατευτούν άσπρες και μαύρες τρίχες,

που λέει και ο Ανακρέων.

Ας είναι. Αλλά εξηγείστε μου, για όνομα του Δία του Αγοραίου και πολιούχου, τους λόγους της αχαριστίας σας. Αδίκησα μέχρι τώρα κανέναν σας, είτε δημόσια είτε κατ' ιδίαν, κι επειδή δεν γίνεται να μ' εκδικηθείτε ανοιχτά, με κοροϊδεύετε με τραγουδάκια όπως οι κωμωδιογράφοι που τραβολογούν πάνω στη σκηνή και ξευτιλίζουν τον Ηρακλή και τον Διόνυσο; Ή μήπως επειδή απέφυγα να σας κάνω κακό στην πράξη ενώ δεν απέφυγα να σας πω βαριές κουβέντες, πάτε να με εκδικηθείτε με τον ίδιο τρόπο; Ποια είναι η αιτία της αντιπαλότητας και του μίσους που μου δείχνετε; Ξέρω καλά ότι δεν έκανα κανένα τρομερό ή ανεπανόρθωτο κακό, σε κανέναν από σας χωριστά ούτε σ' ολόκληρη την πόλη, ούτε είπα τίποτα πρόστυχο, παρά σας παίνεψα όσο μου ή-

ταν επιτρεπτό και στάθηκα έντιμος μαζί σας, όπως θα έπραττε ο καθένας που θα επιθυμούσε, στο μέτρο του δυνατού, να κάνει το καλό στους ανθρώπους. Ξέρετε καλά πως δεν είναι δυνατό, ούτε οι φορολογούμενοι να απαλλαγούν τελείως ούτε να προσφέρω τα πάντα σε κείνους που 'χουν συνηθίσει μόνο να λαμβάνουν. Όταν γίνει γνωστό λοιπόν ότι από τη μια δεν έχω μειώσει τις δημόσιες δαπάνες που συνήθως επιβαρύνουν τον αυτοκράτορα, κι από την άλλη σας έχω απαλλάξει από αρκετούς φόρους, δεν θα μοιάζει με αίνιγμα η υπόθεση;

Όμως το σωστό θα 'ταν να μη λέω λέξη για τα όσα έχω κάνει δημόσια για το σύνολο των υπηκόων μου, για να μη φανεί ότι σκόπιμα από μόνος μου υμνολογώ τον εαυτό μου, όταν μάλιστα έχω προαναγγείλει ότι θα τον λούσω μ' ένα σωρό αισχρές προσβολές· όσο για τις κατ' ιδίαν ενέργειές μου, μπορεί να ήταν θρασείς και ανόητες, δεν τους άξιζε όμως τόση αχαριστία από μεριάς σας, αξίζει όμως να τις μνημονεύω κι αυτές κοντά στις άλλες ντροπές μου –τόσο επειδή είναι χειρότερες από τις προηγούμενές μου, δηλαδή το χάλι των μαλλιών μου και τ' ότι ήμουν ανέραστος, όσο και επειδή είναι πιο αληθινές και ταιριάζουν τέλεια με την ψυχοσύνθεσή μου.

Προτού σας γνωρίσω σας παίνευα, όπως μου υπαγόρευε η φιλοδοξία μου, χωρίς να περιμένω πρώτα να σας δοκιμάσω και χωρίς να με απασχολήσει το πώς θα τα πάμε μεταξύ μας. Επειδή σας θεωρούσα παιδιά Ελλήνων, κι επειδή θεωρώ και τον εαυτό μου Έλληνα ως προς τον τρόπο ζωής –αν και η καταγωγή μου είναι Θρακιώτικη–, υπέθετα ότι θα αγαπιόμασταν πολύ. Εδώ, ας μείνω με την ντροπή της βιασύνης. Στη συνέχεια, αφού μου στείλατε πρέσβεις –που έφτασαν τελευταίοι απ' όλους· προηγήθηκαν όλες οι άλλες πόλεις, ακόμα και οι Αλεξανδρινοί από την Αίγυπτο– σας απάλλαξα, ειδικά εσάς, από την καταβολή μεγάλων ποσοτήτων χρυσού και άργυρου και από πάμπολλους φόρους. Κατόπιν πρόσθεσα άλλες διακόσιες θέσεις βουλευτών στον κατάλογο της βουλής σας, χωρίς να τσιγκουνευτώ με κανέναν βουλευτή· γιατί είχα βάλει στόχο να κάνω την πόλη σας μεγα-

λύτερη και ισχυρότερη. Σας έδωσα λοιπόν τη δυνατότητα να εκλέξετε τους πλουσιότερους από τους πολίτες που διαχειρίζονται τα έσοδα του δικού μου ταμείου και είναι υπεύθυνοι για την κοπή των νομισμάτων· εσείς όμως δεν εκλέξατε τους ικανούς ανάμεσά τους και βρήκατε ευκαιρία να προβείτε σε ενέργειες που θυμίζουν πόλη κάθε άλλο παρά ευνομούμενη –και που ούτως ή άλλως ταιριάζουν με τα ήθη σας. Θέλετε να σας θυμίσω μία; Κάποιον, αφού τον ονομάσατε βουλευτή, πριν ακόμα γραφτεί στον κατάλογο και ενώ εκκρεμούσε ακόμα η εκλογή του, του αναθέσατε λειτούργημα. Κάποιον άλλον, έναν φτωχό άνθρωπο που οπουδήποτε αλλού δεν θα του 'διναν σημασία, εσείς, επειδή με το παραπανίσιο μυαλό που έχετε ανταλλάζετε το χρυσάφι με σκουπίδια, τον μαζέψατε μέσα από την αγορά, του δώσατε περιουσία και τον εκλέξατε συνάδελφό σας. Ένα σωρό τέτοιες ατασθαλίες κάνατε σχετικά με τους διορισμούς· κι επειδή εγώ δεν συγκατατέθηκα σε όλες, για τα όσα καλά έχω κάνει δεν άκουσα ευχαριστώ και για τα όσα με αίσθημα δικαιοσύνης απέφυγα να κάνω, έγινα μισητός.

Τα παραπάνω βέβαια είναι μηδαμινά πράγματα και δεν θα μπορούσαν να ξεσηκώσουν την πόλη εναντίον μου· ενώ το χειρότερο κακό που σας έκανα και που προκάλεσε το μεγάλο μίσος ήταν τότε που ο λαός βρισκόταν μαζεμένος μες στο θέατρο και με το που έφτασα εγώ έβγαλε την ιαχή, *«Τα πάντα είναι άφθονα, τα πάντα είναι πανάκριβα»*, επειδή ένιωθε να πνίγεται από τους πλούσιους. Την άλλη μέρα κουβέντιασα με τους ισχυρούς της πόλης σας, προσπαθώντας να τους πείσω ότι είναι καλύτερο να ωφελήσουν τους πολίτες και τους ξένους* με το να μη επιδιώκουν τα άδικα κέρδη. Εκείνοι υποσχέθηκαν ότι θα τακτοποιούσαν το ζήτημα. Επί τρεις μήνες έκανα τα στραβά μάτια και περίμενα· εκείνοι όμως ολιγωρούσαν σε σημείο που δεν θα το περίμε-

* (σ.τ.μ.:) Εννοεί τους στρατιώτες από τη Γαλατία.

νε κανείς. Κι επειδή το 'βλεπα πως το παράπονο του λαού ήταν αληθινό και ότι η αγορά δεν έπασχε από ανεπάρκεια αλλά από την απληστία των πλουσίων, όρισα λογικές τιμές για το κάθε τι, και την ενέργειά μου αυτή την γνωστοποίησα σε όλους. Επειδή όμως υπήρχαν σε αφθονία και το κρασί και το λάδι κι όλα τα άλλα εκτός από το σιτάρι –λόγω της φοβερής καταστροφής που προκάλεσε η ξηρασία–, σκέφτηκα να στείλω ανθρώπους στη Χαλκίδα, την Ιεράπολη και τις γύρω πόλεις και εισήγαγα τετρακόσιες χιλιάδες μέτρα. Όταν καταναλώθηκε κι αυτό, στην αρχή διέθεσα πέντε χιλιάδες, μετά εφτά και τέλος δέκα χιλιάδες μόδιους,[13] (στο εξής αυτή είναι η ονομασία του μέτρου σ' όλη τη χώρα). Όλη αυτή η ποσότητα ανήκε σε μένα. Έδωσα στην πόλη από το σιτάρι που μου είχε έρθει απ' την Αίγυπτο, χρεώνοντας τα δεκαπέντε μέτρα στην τιμή που μέχρι πρότινος κόστιζαν τα δέκα μέτρα. Αν αυτά τα δέκα μέτρα το καλοκαίρι σάς κόστιζαν τόσο, πόσο θα 'πρεπε να υπολογίσετε ότι θα τα πληρώνατε την εποχή που όπως λέει και ο Βοιωτός ποιητής, «είναι σκληρό πράγμα η πείνα μες στο σπίτι». Μήπως δεν είναι αλήθεια ότι στην τιμή αυτή θ' αγοράζατε πέντε μέτρα με τα χίλια ζόρια και θα 'σασταν και ευχαριστημένοι, ύστερα από τέτοιο χειμώνα; Τι είχαν κάνει οι πλούσιοι της πόλης σας; Από τη μια πουλούσαν κρυφά το στάρι έξω από την πόλη σε υπερβολική τιμή κι από την άλλη φόρτωσαν τα δικά τους έξοδα στο κοινό. Κι όχι μόνο η πόλη αλλά κι οι περισσότεροι αγρότες τρέχουν ν' αγοράσουν ψωμί μιας κι είναι το μόνο που υπάρχει σε αφθονία κι είναι φτηνό. Κι όμως, ποιος από σας θυμάται να ευημερεί η πόλη τόσο ώστε να πουλιούνται τα δεκαπέντε μέτρα σιτάρι για ένα χρυσό νόμισμα;

Γι' αυτή μου την πράξη με μισήσατε: που δεν επέτρεψα να σας πουλάνε το κρασί, τα λαχανικά και τα φρούτα για χρυσάφι, και το κρυμμένο στις αποθήκες σιτάρι ξαφνικά να το μετατρέπετε για χάρη τους σε χρυσάφι και ασήμι. Εκείνοι βέβαια το μοσχοπούλησαν έξω από την πόλη κι έκαναν εδώ τον κόσμο να υποφέρει από την πείνα

που λιώνει τους θνητούς

όπως είπε ο θεός που κατηγόρησε εκείνους που έκαναν παρόμοια πράγματα. Τώρα στην πόλη υπάρχει αφθονία στο ψωμί μονάχα και σε τίποτα άλλο. Βέβαια, το ήξερα και τότε που τα έκανα αυτά ότι δεν θα γινόμουν αρεστός σε όλους, μα δε μ' ένοιαζε. Γιατί πίστευα ότι έπρεπε να βοηθήσω το αδικημένο πλήθος καθώς και τους ξένους που κατέφθαναν εδώ με απόφαση δική μου και των αξιωματούχων που βρίσκονται μαζί μου. Αλλά επειδή αφ' ενός αυτοί θα αναχωρήσουν, απ' ό,τι ξέρω, κι αφ' ετέρου η πόλη σας απέναντί μου είναι ομόφωνη (γιατί οι μεν με μισούν ενώ οι άλλοι που φάγαν ψωμί από τα χέρια μου δείχνουν αχαριστία), τα αφήνω όλα στην κρίση της Αδράστειας, και θα φύγω να πάω σε άλλο έθνος κι άλλον λαό· χωρίς να σας θυμίσω αυτά που κάνατε μεταξύ σας πριν εννιά χρόνια για να βρείτε το δίκιο· τότε που ο λαός ξεσηκώθηκε με φωνές κι έβαλε φωτιά στα σπίτια των δυνατών και σκότωσε τον κυβερνήτη κι ύστερα τιμωρήθηκε, επειδή παρ' ό,τι δίκαια είχε οργισθεί, ξεπέρασε με τις πράξεις του κάθε μέτρο.

Μα, για τους θεούς, για ποιο πράγμα αντιμετωπίζω τόση αχαριστία; Για το ότι σας έθρεφα, και μάλιστα τόσο απλόχερα, από την προσωπική μου περιουσία, πράγμα που δεν έχει ξαναγίνει μέχρι τώρα σε καμιά πόλη; Για το ότι μεγάλωσα τον κατάλογο των βουλευτών; Για το ότι δεν σας τιμώρησα όταν σας έπιασα να κλέβετε; Να σας θυμίσω ένα δυο πράγματα, για να μη νομίσει κανείς ότι τα παραπάνω είναι σχήμα λόγου και ρητορείες και ψέματα; Είπατε ότι τρεις χιλιάδες κλήροι γης, αν θυμάμαι καλά, ήταν ακαλλιέργητοι και ζητήσατε να τους πάρετε, και όταν τους πήρατε τους μοιραστήκατε μεταξύ σας όσοι δεν τους είχατε ανάγκη. Αυτό αποδείχτηκε ξεκάθαρα ύστερα από έρευνα. Τότε εγώ αφού αφαίρεσα τους κλήρους από όσους τους κρατούσαν άδικα — και χωρίς να προχωρήσω σε έρευνες για τη γη που είχαν αποκτήσει παλιότερα και για την οποία δεν πλήρωναν φόρους ενώ όφειλαν να πληρώνουν—, τους ανέθεσα τις πιο δαπανηρές λειτουργίες της πόλης. Ακόμα και τώρα, αυτοί που εκτρέφουν άλο-

γα έχουν κοντά στους τρεις χιλιάδες κλήρους, για τους οποίους κάθε χρόνο απαλλάσσονται από τη φορολογία. Κι αυτό το χρωστάτε στην κρίση και διακυβέρνηση του θείου μου και συνονόματού μου αλλά και σε μένα, που επειδή έτσι τιμωρώ τους απατεώνες και τους κλέφτες, είναι φυσικό να σας φαίνεται ότι έφερα τον κόσμο τ' απάνω κάτω. Γιατί ξέρετε καλά πώς η επιείκεια προς τους απατεώνες και τους κλέφτες αυξάνει και δυναμώνει την κακία ανάμεσα στους ανθρώπους.

Να λοιπόν που τα λόγια μου καταλήγουν πάλι στο σημείο όπου ήθελα να φτάσω. Δηλαδή στο ότι υπαίτιος για όλα τα κακά που μου συμβαίνουν είμαι εγώ, που χαρίζω την εύνοιά μου σε αχάριστους χαρακτήρες. Δεν φταίει η ελευθεριότητά σας, φταίει η δική μου ανοησία. Από τώρα και στο εξής, βέβαια, θα προσπαθήσω να είμαι πιο συνετός απέναντί σας· όσο για σας, μακάρι οι θεοί να σας ανταποδώσουν στο ακέραιο την εύνοια και την τιμή που μου δείξατε.

Όμως τα πάθη των Αντιοχέων ωχριούν μπροστά στη σφαγή της Θεσσαλονίκης: το 390, από το Μιλάνο όπου βρισκόταν, ο Θεοδόσιος διέταξε να εξολοθρευτεί το σύνολο των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, για το φόνο ενός Γότθου φρούραρχου. Σφάχτηκαν τελικά 7.000 Θεσσαλονικείς, όσοι είχαν παγιδευτεί μέσα στον ιππόδρομο της πόλης.

ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ Ή ΚΡΟΝΙΑ

ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ Η ΚΡΟΝΙΑ

306 1. Ἐπειδὴ δίδωσιν ὁ θεὸς παίζειν (ἔστι γὰρ Κρόνια), γελοῖον δὲ οὐδὲν οὐδὲ τερπνὸν οἶδα ἐγώ, τὸ μὴ καταγέλαστα φράσαι φροντίδος ἔοικεν εἶναι ἄξιον, ὦ φιλότης.

— Εἶτα τίς οὕτω παχύς ἐστι καὶ ἀρχαῖος, ὦ Καῖσαρ, ὥστε καὶ παίζειν πεφροντισμένα; ἐγὼ ᾤμην τὴν παιδιὰν ἄνεσίν τε εἶναι ψυχῆς καὶ ἀπαλλαγὴν τῶν φροντίδων.

b — Ὀρθῶς γε σὺ τοῦτο ὑπολαμβάνων, ἐμοὶ δὲ οὐ ταύτῃ ἔοικεν ἀπαντᾶν τὸ χρῆμα. Πέφυκε γὰρ οὐδαμῶς ἐπιτήδειος οὔτε σκώπτειν οὔτε παρῳδεῖν οὔτε γελοιάζειν. Ἐπεὶ δὲ χρὴ τῷ νόμῳ πείθεσθαι τοῦ θεοῦ, βούλει σοι ἐν παιδιᾶς μέρει μῦθον διεξέλθω πολλὰ ἴσως ἔχοντα ἀκοῆς ἄξια;

— Λέγοις ἂν καὶ μάλα ἀσμένῳ, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς οὐκ ἀτιμάζω τοὺς μύθους οὐδὲ παντάπασιν ἐξελαύνω τοὺς
c ὀρθῶς ἔχοντας, ἀκόλουθα σοί τε καὶ φίλῳ τῷ σῷ, μᾶλλον δὲ τῷ κοινῷ, Πλάτωνι διανοούμενος, ἐπεὶ καὶ αὐτῷ πολλὰ ἐν μύθοις ἐσπούδασται.

Λέγεις ναὶ μὰ Δία ταῦτα ἀληθῆ.

Τίς δὲ καὶ ποδαπὸς ὁ μῦθος;

ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ Ή ΚΡΟΝΙΑ

1. Μιας κι ο θεός επιτρέπει να παίζουμε (είναι άλλωστε Κρόνια) αλλά εγώ δεν γνωρίζω τίποτα αστείο ή χαριτωμένο, θα πρέπει νομίζω, καλέ μου φίλε, να φροντίσω ιδιαίτερα ν' αποφύγω να πω ανοησίες[1].

— Μα, Καίσαρα, υπάρχει κάποιος τόσο χοντροκέφαλος και απαρχαιωμένος που να διασκεδάζει φροντισμένα; Εγώ πάντα πίστευα πως η διασκέδαση είναι απόλαυση της ψυχής κι απαλλαγή απ' τις φροντίδες.

— Εσύ καλά έκανες που έτσι νόμιζες, για μένα όμως το πράγμα δεν είναι έτσι. Γιατί απ' τη φύση μου είμαι εντελώς ανίκανος να χλευάζω, να διακωμωδώ ή να κοροϊδεύω. Επειδή όμως πρέπει να υπακούμε στον νόμο του θεού, θέλεις μήπως να σου διηγηθώ, εν είδει διασκέδασης, έναν μύθο που ίσως να περιέχει πολλά που αξίζουν την προσοχή σου;

— Θα σ' ακούσω με ενθουσιασμό, γιατί δεν είμαι από εκείνους που περιφρονούν τους μύθους και καθόλου δεν απορρίπτω όσους είναι σωστοί, συμφωνώ απόλυτα μαζί σου και με τον φίλο σου ή μάλλον με τον κοινό μας φίλο, τον Πλάτωνα, ο οποίος κι εκείνος συχνά δίδασκε μέσα από μύθους.

— Αλήθεια λες, μα τον Δία.

— Τι είδους είναι λοιπόν ο μύθος σου;

— *Οὐ τῶν παλαιῶν τις ὁποίους Αἴσωπος ἐποίησεν, ἀλλ' εἴτε πλάσμα λέγοις Ἑρμοῦ (πεπυσμένος γὰρ αὐτὸν*
307 *ἐκεῖθέν σοι φράσω), εἴτε καὶ τἀληθὲς οὕτως ἔχει, εἴτε μίξις τίς ἐστιν ἀμφοῖν, ἀληθοῦς καὶ ψεύδους, αὐτὸ ἐπιδείξει τὸ πρᾶγμα.*

— *Τουτὶ μὲν οὖν ἤδη μυθικῶς ἅμα καὶ ῥητορικῶς ἐξείργασταί σοι τὸ προοίμιον· ἀλλά μοι τὸν λόγον αὐτόν, ὁποῖός ποτέ ἐστιν, ἤδη διέξελθε.*

b 2. — ***Μανθάνοις ἄν.*** *Θύων ὁ Ῥωμύλος τὰ Κρόνια πάντας ἐκάλει τοὺς θεούς, καὶ δὴ καὶ αὐτοὺς τοὺς Καίσαρας. Κλῖναι δὲ ἐτύγχανον παρεσκευασμέναι τοῖς μὲν θεοῖς ἄνω κατ' αὐτό, φασίν, οὐρανοῦ τὸ μετέωρον,*

Οὔλυμπόνδ', ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.

λέγεται γὰρ μεθ' Ἡρακλέα παρελθεῖν ἐκεῖσε καὶ ὁ Κυρῖνος, ᾧ δὴ χρὴ καλεῖν αὐτὸν ὀνόματι, τῇ θείᾳ
c *πειθομένους φήμῃ. Τοῖς μὲν οὖν θεοῖς ἐκεῖσε παρεσκεύαστο τὸ συμπόσιον· ὑπ' αὐτὴν δὲ τὴν σελήνην ἐπὶ μετεώρου τοῦ ἀέρος ἐδέδοκτο τοὺς Καίσαρας δειπνεῖν. Ἀνεῖχε δὲ αὐτοὺς ἥ τε τῶν σωμάτων κουφότης, ἅπερ ἐτύγχανον ἠμφιεσμένοι, καὶ ἡ περιφορὰ τῆς σελήνης. Κλῖναι μὲν οὖν ἔκειντο τέτταρες εὐτρεπεῖς τοῖς μεγίστοις θεοῖς. Ἐβένου μὲν ἦν ἡ τοῦ Κρόνου στιλβούσης καὶ πολλὴν ἐν τῷ μέλανι καὶ θείαν αὐγὴν κρυπτούσης, ὥστε*
d *οὐδεὶς οἷός τε ἦν ἀντιβλέπειν. Ἔπασχε δὲ ταὐτὸ πρὸς τὴν ἔβενον ἐκείνην τὰ ὄμματα δι' ὑπερβολὴν τῆς λαμπηδόνος, ὅπερ οἶμαι πρὸς ἥλιον, ὅταν αὐτοῦ τῷ δίσκῳ τις ἀτενέστερον προσβλέπῃ. Ἡ δὲ τοῦ Διὸς ἦν ἀργύρου μὲν στιλπνοτέρα, χρυσίου δὲ λευκοτέρα. Τοῦτο εἴτε ἤλεκτρον χρὴ καλεῖν εἴτε ἄλλο τι λέγειν οὐ σφόδρα εἶχέ μοι*

— Δεν είναι σαν τους παλαιούς που έπλασε ο Αίσωπος, αλλά είτε τον θεωρήσεις πλασμένο απ' τον Ερμή (διότι από εκείνον έμαθα ό,τι θα σου πω), είτε είναι πράγματι αληθινός είτε είναι μείγμα και των δυο, της αλήθειας και του ψεύδους, η πράξη θα το αποδείξει.

— Μα ήδη από τώρα σύνθεσες τον πρόλογο με τέχνη μυθογράφου και ρήτορα μαζί.

2. — Άκου λοιπόν. Προσφέροντας ο Ρωμύλος[2] θυσίες στα Κρόνια, κάλεσε όλους τους θεούς αλλά βεβαίως και τους Καίσαρες. Για τους θεούς είχαν ετοιμαστεί κρεβάτια ψηλά, στην κορυφή, μπορούμε να πούμε του ουρανού[3],

στον Όλυμπο, όπου, καθώς λένε, βρίσκεται
η αιώνια κατοικία των θεών[4].

Διότι λέγεται ότι μετά τον Ηρακλή από εκεί ήρθε κι ο Κυρίνος, αν πρέπει να τον αποκαλούμε με τ' όνομά του για να συντασσόμαστε με τη θεία παράδοση. Εκεί, λοιπόν, ετοιμάστηκε το συμπόσιο για τους θεούς, ενώ κάτω ακριβώς από τη σελήνη, στην άνω περιοχή του αέρα δόθηκε το δείπνο για τους Καίσαρες. Τους συγκρατούσε η ελαφράδα των σωμάτων, την οποία τύχαινε να διαθέτουν, και η περιφορά της σελήνης. Είχαν ετοιμαστεί τέσσερα κρεβάτια για τους μέγιστους θεούς. Το κρεβάτι του Κρόνου ήταν από στιλπνό έβενο· το μαύρο χρώμα του ήταν τόσο λαμπερό και τόσο θεϊκό ώστε κανένας δεν μπορούσε να το κοιτάξει κατ' ευθεία. Τα μάτια υπέφεραν τόσο αν κοίταζαν την υπερβολική εκείνη λαμπρότητα του εβένου, όσο, νομίζω όταν κάποιος ατενίσει επίμονα τον δίσκο του ήλιου. Το κρεβάτι του Δία ήταν πιο λαμπρό από ασήμι και πιο φωτεινό από χρυσάφι. Αν έπρεπε να το λέμε ήλεκτρο[5] ή κάτι άλλο, δεν μπορούσε να μου πει καθαρά ο Ερμής. Σε

308 γνωρίμως ὁ Ἑρμῆς φράσαι. Χρυσοθρόνω δὲ παρ' ἑκάτερον ἐκαθιζέτην ἥ τε μήτηρ καὶ ἡ θυγάτηρ, Ἥρα μὲν παρὰ τὸν Δία, Ῥέα δὲ παρὰ τὸν Κρόνον. Τὸ δὲ τῶν θεῶν κάλλος οὐδὲ ἐκεῖνος ἐπεξῄει τῷ λόγῳ, μεῖζον εἶναι λέγων αὐτὸ καὶ νῷ θεατόν, ἀκοῇ δὲ καὶ ῥήμασιν οὔτε προοισθῆναι ῥᾴδιον οὔτε παραδεχθῆναι δυνατόν. Οὐχ οὕτω τις ἔσται καὶ φανεῖται μεγαλόφωνος, ὥστε τὸ μέγεθος ἐκεῖνο φράσαι τοῦ κάλλους, ὁπόσον ἐπιπρέπει τῇ τῶν
b θεῶν ὄψει. Παρεσκεύαστο δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἑκάστῳ θρόνος ἢ κλίνη κατὰ πρεσβείαν. Ἤριζε δὲ οὐθείς, ἀλλ' ὅπερ Ὅμηρος ὀρθῶς ποιῶν ἔφη, δοκεῖν μοι παρὰ τῶν Μουσῶν αὐτῶν ἀκηκοώς, ἔχειν ἕκαστον τῶν θεῶν θρόνον, ἐφ' οὗ πάντως αὐτῷ θέμις καθῆσθαι στερεῶς καὶ ἀμετακινήτως· ἐπεὶ καὶ πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ πατρὸς ἐξανιστάμενοι ταράττουσιν οὐδαμῶς τὰς
c καθέδρας οὐδὲ μεταβαίνουσιν οὐδὲ ὑφαρπάζουσιν ἀλλήλων, γνωρίζει δὲ ἕκαστος τὸ προσῆκον αὐτῷ.

3. Πάντων οὖν κύκλῳ τῶν θεῶν καθημένων, ὁ Σειληνός, ἐρωτικῶς ἔχειν μοι δοκῶν τοῦ Διονύσου καλοῦ καὶ νέου καὶ τῷ πατρὶ τῷ Διὶ παραπλησίου,
d πλησίον αὐτοῦ, τροφεύς τις οἷα καὶ παιδαγωγός, καθῆστο, τά τε ἄλλα φιλοπαίγμονα καὶ φιλόγελων καὶ χαριδότην ὄντα τὸν θεὸν εὐφραίνων καὶ δὴ καὶ τῷ σκώπτειν τὰ πολλὰ καὶ γελοιάζειν.

4. Ὡς δὲ καὶ τὸ τῶν Καισάρων συνεκροτεῖτο συμπόσιον, εἰσῄει πρῶτος Ἰούλιος Καῖσαρ, ὑπὸ φιλοτιμίας αὐτῷ βουλόμενος ἐρίσαι τῷ Διὶ περὶ τῆς μοναρχίας. Εἰς ὃν ὁ Σειληνὸς βλέψας· «Ὅρα», εἶπεν, «ὦ Ζεῦ, μή

χρυσό θρόνο, δίπλα στον κάθε θεό, κάθονταν η μητέρα και η κόρη. Η Ήρα δίπλα στον Δία κι η Ρέα δίπλα στον Κρόνο. Όσο για την ομορφιά των θεών ούτε εκείνος (ο Ερμής) δεν προσπάθησε να περιγράψει με λόγια, λέγοντας πως ξεπερνούσε κάθε περιγραφή και μπορούσε μόνο να θεαθεί με τα μάτια του νου· οι λέξεις δεν ήταν εύκολο να την περιγράψουν ούτε ήταν δυνατόν τ' αυτιά των θνητών να την δεχτούν. Δεν υπήρχε ούτε θα υπήρχε ρήτορας τόσο προικισμένος που να μπορέσει να εκφράσει το μέγεθος της ομορφιάς που απλωνόταν στην όψη των θεών. Είχαν ετοιμαστεί και για τους υπόλοιπους θεούς, ένας θρόνος κι ένα κρεβάτι για τον καθένα, σύμφωνα με τη σειρά του. Διένεξη δεν υπήρξε, αλλά όπως σωστά το είπε ο Όμηρος, δασκαλεμένος, πιστεύω, από τις Μούσες, κάθε θεός έχει τον θρόνο του, πάνω στον οποίο κάθεται διά νόμου σταθερά κι αμετακίνητα. Όταν επίσης σηκώνονται μόλις παρουσιαστεί ο πατέρας, δεν παρατηρείται αναταραχή ούτε αλλάζουν θέση ούτε αρπάζει ο ένας τη θέση του άλλου, διότι γνωρίζει ο καθένας τη θέση που του πρέπει.

3. Όταν, τώρα, οι θεοί κάθονταν σε κύκλο, ο Σειληνός, ερωτευμένος, έχω την εντύπωση, με τον Διόνυσο, νέο πάντα και ωραίο, ο οποίος καθόταν πλάι στον Δία τον πατέρα του, κάθισε δίπλα του με τη δικαιολογία ότι τον είχε μεγαλώσει κι ήταν ο δάσκαλός του[6]. Μιας κι ο Διόνυσος αρέσκεται στ' αστεία και στα γέλια και προσφέρει τις Χάριτες, ο Σειληνός διασκέδαζε τον θεό με συνεχείς σαρκασμούς και αστεία.

4. Ενώ τακτοποιόταν το συμπόσιο των Καισάρων, μπήκε πρώτος ο Ιούλιος Καίσαρας, που από τη φιλοδοξία του ήθελε να τα βάλει με τον Δία για τη μοναρχία. Ο Σειληνός τον κοίταξε και είπε: «Δία πρόσεχε, μήπως τούτος ο

σε ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπὸ φιλαρχίας ἀφελέσθαι καὶ τὴν βασιλείαν διανοηθῇ. Καὶ γάρ, ὡς ὁρᾷς, ἐστὶ μέγας καὶ
309 καλός· ἐμοὶ γοῦν, εἰ καὶ μηθὲν ἄλλο, τὰ γοῦν περὶ τὴν κεφαλὴν ἐστι προσόμοιος». Παίζοντος ἔτι τοιαῦτα τοῦ Σειληνοῦ καὶ τῶν θεῶν οὐ σφόδρα προσεχόντων αὐτῷ, Ὀκταβιανὸς ἐπεισέρχεται πολλὰ ἀμείβων, ὥσπερ οἱ χαμαιλέοντες, χρώματα, καὶ νῦν μὲν ὠχριῶν, αὖθις δὲ ἐρυθρὸς γινόμενος, εἶτα μέλας καὶ ζοφώδης καὶ συννε-
b φής, ἀνίετο δ᾽ αὖθις πρὸς Ἀφροδίτην καὶ Χάριτας, εἶναί τε ἤθελε τὰς βολὰς τῶν ὀμμάτων ὁποῖός ἐστιν ὁ μέγας Ἥλιος· οὐδένα γὰρ οἱ τῶν ἀπαντώντων ἀντιβλέπειν ἠξίου. Καὶ ὁ Σειληνός· «Βαβαί», ἔφη, «τοῦ παντοδαποῦ τούτου θηρίου· τί ποτε ἄρα δεινὸν ἡμᾶς ἐργάσεται;» —«Παῦσαι», εἶπε «ληρῶν», ὁ Ἀπόλλων· «ἐγὼ γὰρ αὐτὸν τούτῳ Ζήνωνι παραδοὺς αὐτίκα ὑμῖν ἀποφανῶ
c χρυσὸν ἀκήρατον.» — «Ἀλλὰ ἴθι», εἶπεν, «ὦ Ζήνων, ἐπιμελήθητι τοὐμοῦ θρέμματος». Ὁ δὲ ὑπακούσας, εἶτα ἐπᾴσας αὐτῷ μικρὰ τῶν δογμάτων, ὥσπερ οἱ τὰς Ζαμόλξιδος ἐπῳδὰς θρυλοῦντες, ἀπέφηνεν ἄνδρα ἔμφρονα καὶ σώφρονα.

5. Τρίτος ἐπεισέδραμεν αὐτοῖς Τιβέριος, σεμνὸς τὰ πρόσωπα καὶ βλοσυρός, σῶφρόν τε ἅμα καὶ πολεμικὸν βλέπων. Ἐπιστραφέντος δὲ πρὸς τὴν καθέδραν, ὤφθησαν ὠτειλαὶ κατὰ τὸν νῶτον μυρίαι, καυτῆρές τινες καὶ
d ξέσματα καὶ πληγαὶ χαλεπαὶ καὶ μώλωπες ὑπό τε ἀκολασίας καὶ ὠμότητος ψῶραί τινες καὶ λειχῆνες οἷον ἐγκεκαυμέναι. Εἶθ᾽ ὁ Σειληνός·

«Ἀλλοῖός μοι, ξεῖνε, φάνης νέον ἢ τὸ πάροιθεν»

εἰπὼν ἔδοξεν αὑτοῦ φαίνεσθαι σπουδαιότερος. Καὶ ὁ

άντρας μέσα στη φιλαρχία του διανοηθεί να σου κλέψει τη βασιλεία. Κι είναι, όπως βλέπεις, ψηλός και όμορφος, μου μοιάζει, μάλιστα, αν όχι σε τίποτ' άλλο, τουλάχιστον στο κεφάλι[7]». Ενώ ο Σειληνός, που λίγο τον πρόσεχαν οι θεοί, έπαιζε μ' αυτό τον τρόπο, μπαίνει ο Οκταβιανός αλλάζοντας χρώμα συνέχεια σαν χαμαιλέων. Πότε ήταν ωχρός και πότε κατακόκκινος, τη μια στιγμή η έκφρασή του ήταν μαύρη, ζοφερή και συννεφιασμένη και την επόμενη χαλάρωνε κι εμφάνιζε όλες τις χάρες της Αφροδίτης και των Χαρίτων, προσπαθούσε να φτάσει με τη λάμψη των ματιών του τον μεγάλο Ήλιο, έχοντας την απαίτηση να μην τον κοιτάζει κατά πρόσωπο κανείς απ' όσους τον συναντούσαν. «Πω πω», αναφώνησε ο Σειληνός «τι τέρας μεταβλητό είναι τούτο! Ποιος ξέρει τι κακό μας επιφυλάσσει!» — «Πάψε να κοροϊδεύεις», είπε ο Απόλλων. «Εγώ τούτον εδώ θα παραδώσω αμέσως στον Ζήνωνα κι εσείς θα τον δείτε να μετατρέπεται σε καθαρό χρυσάφι». — «Έλα λοιπόν Ζήνωνα», είπε, «επιμελήσου το δημιούργημά μου». Εκείνος υπάκουσε κι αμέσως ψέλνοντάς του μερικές φράσεις, όπως εκείνοι που μουρμουρίζουν τις επωδούς του Ζάμολξη[8], τον έκανε άνδρα σοφό και συγκρατημένο[9].

5. Τρίτος μπήκε βιαστικά ο Τιβέριος, με ύφος σεμνό και βλοσυρό και έκφραση ταυτόχρονα συγκρατημένη και αγωνιστική. Καθώς στράφηκε όμως για να καθίσει, φάνηκε η πλάτη του γεμάτη τραύματα, εγκαύματα, γδαρσίματα, άσχημες πληγές και μώλωπες και —ως αποτέλεσμα της ακόλαστης και άγριας ζωής του— κάποιες ψώρες και λειχήνες που έμοιαζαν καυτηριασμένες[10]. Είπε τότε ο Σειληνός:

«Διαφορετικός, ξένε, πάλι μου φαίνεσαι από πριν[11]»

με τόνο πολύ πιο σοβαρό απ' τον συνηθισμένο. Και ο

Διόνυσος πρὸς αὐτόν· «Τί δῆτα», εἶπεν, «ὦ παππίδιον,
σπουδάζεις»; —καὶ ὅς· «Ἐξέπληξέ με ὁ γέρων οὑτοσί,
310 ὁ Σάτυρος», ἔφη, «καὶ πεποίηκεν ἐκλαθόμενον ἐμαυτοῦ
τὰς Ὁμηρικὰς προβαλέσθαι μούσας». —«Ἀλλά σε»,
εἶπεν, «ἕλξει τῶν ὤτων (λέγεται γὰρ αὐτὸς καὶ γραμμα-
τιστήν τινα τοῦτο ἐργάσασθαι).» —«Οἰμώζων μὲν
οὖν», εἶπεν, «ἐν τῷ νησυδρίῳ (τὰς Καπρέας αἰνιττόμε-
νος) τὸν ἄθλιον ἁλιέα ψηχέτω».

6. Ταῦτα ἔτι παιζόντων αὐτῶν, ἐπεισέρχεται θηρίον
πονηρόν. Εἶτα οἱ θεοὶ πάντες ἀπέστρεψαν τὰ ὄμματα,
b κἆτα αὐτὸν ἡ Δίκη δίδωσιν ταῖς Ποιναῖς, αἱ δὲ ἔρριψαν
εἰς Τάρταρον. Οὐθὲν οὖν ἔσχεν ὁ Σειληνὸς ὑπὲρ αὐτοῦ
φράσαι. Τοῦ Κλαυδίου δὲ ἐπεισελθόντος, ὁ Σειληνὸς
ἄρχεται τοὺς Ἀριστοφάνους Ἱππέας ᾄδειν, ἀντὶ τοῦ
δήμου κολακεύων δῆθεν τὸν Κλαύδιον. Εἶτα πρὸς τὸν
Κυρῖνον ἀπιδών· «Ἀδικεῖς», εἶπεν, «ὦ Κυρῖνε, τὸν
ἀπόγονον ἄγων εἰς τὸ συμπόσιον δίχα τῶν ἀπελευθέρων
Ναρκίσσου καὶ Πάλλαντος. Ἀλλ' ἴθι», εἶπε, «πέμψον ἐπ'
ἐκείνους, εἰ βούλει δέ, καὶ <ἐπὶ> τὴν γαμετὴν Μεσσα-
c λίναν. Ἔστι γὰρ ἐκείνων δίχα τουτὶ τῆς τραγῳδίας τὸ
δορυφόρημα, μικροῦ δέω φάναι, καὶ ἄψυχον». Ἐπεισέρ-
χεται λέγοντι τῷ Σειληνῷ Νέρων μετὰ τῆς κιθάρας καὶ
τῆς δάφνης. Εἶτα ἀποβλέψας ἐκεῖνος πρὸς τὸν Ἀπόλλω-
να· «Οὗτος», εἶπεν, «ἐπὶ σὲ παρασκευάζεται». Καὶ ὁ
βασιλεὺς Ἀπόλλων· «Ἀλλ' ἔγωγε αὐτόν», εἶπεν, «ἀ-
d ποστεφανώσω ταχέως, ὅτι με μὴ πάντα μιμεῖται μηδὲ ἐν
οἷς με μιμεῖται γίγνεταί μου μιμητὴς δίκαιος». Ἀπο-
στεφανωθέντα δὲ αὐτὸν ὁ Κωκυτὸς εὐθέως ἥρπασεν.

7. Ἐπὶ τούτῳ πολλοὶ καὶ παντοδαποὶ συνέτρεχον,

Διόνυσος: «Γιατί, λοιπόν, πατερούλη, βιάζεσαι τόσο;» — «Ήταν αυτός ο γέρο-σάτυρος», απάντησε, «που με ξάφνιασε και μ' έκανε να ξεχαστώ και να μην προβάλω τις Ομηρικές Μούσες». — «Πρόσεχε», είπε ο Διόνυσος, «γιατί θα σου τραβήξει τ' αυτιά (όπως λέγεται ότι έκανε σε κάποιο γραμματικό)». — «Ας τον πάρει η ευχή», είπε ο Σειληνός, «στο νησάκι του (εννοούσε το Κάπρι[12]) για να γδάρει τον καημένο τον ψαρά[13]».

6. Κι ενώ εκείνοι ακόμη αστειεύονταν, μπαίνει θεριό κακό[14]. Όλοι οι θεοί απόστρεψαν απ' αυτόν το βλέμμα και την επόμενη στιγμή η Δίκη τον παράδωσε στις Ποινές που τον έριξαν στα Τάρταρα. Κι έτσι ο Σειληνός δεν είχε την ευκαιρία να πει κάτι και γι' αυτόν. Όταν, όμως, μπήκε ο Κλαύδιος, ο Σειληνός αρχίζει να τραγουδά τους *Ἱππεῖς* του Αριστοφάνη, κολακεύοντας δήθεν τον Κλαύδιο κι όχι τον λαό[15]. Στη συνέχεια κοίταξε τον Κυρίνο και είπε: «Αδικείς, Κυρίνε, τον απόγονό σου, προσκαλώντας τον στο συμπόσιο χωρίς τους απελεύθερούς του, Νάρκισσο και Πάλλα[16]. Μα έλα», συνέχισε, «στείλε να τους καλέσεις και στείλε, σε παρακαλώ, και για τη γυναίκα του, τη Μεσσαλίνα. Γιατί χωρίς αυτούς τούτος εδώ δεν είναι παρά φιγούρα τραγωδίας, θα 'λεγα μάλιστα πως μοιάζει με σώμα χωρίς ψυχή». Ενώ ο Σειληνός μιλούσε ακόμη, μπήκε ο Νέρων με την κιθάρα και το δάφνινο στεφάνι του[17]. Γυρνάει, λοιπόν, ο Σειληνός προς τον Απόλλωνα και λέει: «Τούτος εδώ σε έχει για μοντέλο». Κι ο βασιλιάς Απόλλων λέει: «Εγώ όμως θα τον ξεστεφανώσω γρήγορα, γιατί δεν με μιμείται σ' όλα τα πράγματα και σε όσα με μιμείται με μιμείται άσχημα». Μόλις ξεστεφανώθηκε τον άρπαξε αμέσως ο Κωκυτός[18].

7. Μετά απ' αυτόν πολλοί και διάφοροι αυτοκράτορες

Βίνδικες, Γάλβαι, Ὄθωνες, Βιτέλλιοι. Καὶ ὁ Σειληνός·
«Τούτων», εἶπε, «τῶν μονάρχων τὸν δῆμον πόθεν ἐξεύ-
ρατε, ὦ θεοί; τυφόμεθα γοῦν ὑπὸ τοῦ καπνοῦ· φείδεται
γὰρ οὐδὲ τῶν ἀνακτόρων ταυτὶ τὰ θηρία». Καὶ ὁ Ζεὺς
311 ἀπιδὼν πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Σάραπιν καὶ τὸν Οὐ-
εσπασιανὸν δείξας· «Πέμπε», εἶπε, «τὸν σμικρίνην
τοῦτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ταχέως, ἵνα τὴν φλόγα ταύτην
κατασβέσῃ· τῶν παίδων δὲ τὸν πρεσβύτερον μὲν παίζειν
κέλευε μετὰ τῆς Ἀφροδίτης τῆς πανδήμου, τὸν νεώτερον
δὲ τῷ Σικελικῷ θηρίῳ παραπλησίως κλοιῷ δῆσον».

8. Παρῆλθεν ἐπὶ τούτοις γέρων ὀφθῆναι καλὸς
b (λάμπει γάρ ἔστιν ὅτε καὶ ἐν τῷ γήρᾳ τὸ κάλλος),
ἐντυχεῖν πρᾳότατος, χρηματίσαι δικαιότατος. Ἠδέσθη
τοῦτον ὁ Σειληνὸς καὶ ἀπεσιώπησεν. Εἶτα ὁ Ἑρμῆς·
«Ὑπὲρ δὲ τούτου», εἶπεν, «οὐθὲν ἡμῖν λέγεις»; —«Ναὶ
μὰ Δί», ἔφη, «μέμφομαί γε ὑμῖν τῆς ἀνισότητος. Τῷ γὰρ
φονικῷ θηρίῳ τρὶς πέντε νείμαντες ἐνιαυτούς, ἕνα μόλις
ἐδώκατε τούτῳ βασιλεῦσαι». —«Ἀλλὰ μὴ μέμφου»,
c εἶπεν ὁ Ζεύς· «εἰσάξω γὰρ ἐπὶ τούτῳ πολλοὺς καὶ
ἀγαθούς». Εὐθέως οὖν ὁ Τραϊανὸς εἰσήρχετο φέρων ἐπὶ
τῶν ὤμων τὰ τρόπαια, τό τε Γετικὸν καὶ <τὸ>
Παρθικόν. Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Σειληνὸς ἔφη, λανθάνειν τε
ἅμα καὶ ἀκούεσθαι βουλόμενος· «Ὥρα νῦν τῷ δεσπότῃ
Διὶ σκοπεῖν, ὅπως ὁ Γανυμήδης αὐτῷ φρουρήσεται.»
d Μετὰ τοῦτον ἐπεισέρχεται βαθεῖαν ἔχων τὴν ὑπήνην
ἀνὴρ σοβαρὸς τά τε ἄλλα καὶ δὴ καὶ μουσικὴν ἐργαζό-
μενος, εἴς τε τὸν οὐρανὸν ἀφορῶν πολλάκις καὶ πολυ-
πραγμονῶν τὰ ἀπόρρητα. Τοῦτον δὲ ἰδὼν ὁ Σειληνὸς
ἔφη· «Τί δὲ ὑμῖν οὗτος ὁ σοφιστὴς δοκεῖ; μῶν Ἀντίνοον
τῇδε περισκοπεῖ; φρασάτω τις αὐτῷ μὴ παρεῖναι τὸ
μειράκιον ἐνθαδὶ καὶ παυσάτω τοῦ λήρου καὶ τῆς φλυα-
ρίας αὐτόν.»

μπήκαν ανακατεμένοι, Βίνδικες, Γάλβες, Όθωνες, Βιτέλλιοι. Ο Σειληνός απόρησε: «Πού το βρήκατε, θεοί, τέτοιο πλήθος από μονάρχες; Θα σκάσουμε απ' την καπνιά[19] τους. Ούτε στ' ανάκτορα των θεών δεν χαρίζονται τούτα τα κτήνη». Στράφηκε τότε ο Δίας προς τον αδελφό του Σάραπη και δείχνοντας τον Βεσπασιανό[20], είπε: «Στείλε μου γρήγορα από την Αίγυπτο τούτο τον μικρό για να σβήσει τη φωτιά. Όσο για τους γιους του, τον μεγαλύτερο[21] βάλ' τον να παίζει με την Πάνδημη Αφροδίτη και δέσε τον μικρότερο[22] σαν το θηρίο της Σικελίας[23]».

8. Στη συνέχεια, μπήκε ένας γέρος όμορφος στην όψη (διότι καμιά φορά η ομορφιά λάμπει ακόμη και στα γηρατειά), με πράο τρόπο και δίκαιη συμπεριφορά[24]. Του άρεσε του Σειληνού και δεν μίλησε. Μίλησε όμως ο Ερμής και είπε: «Γι' αυτόν δεν θα μας πεις τίποτα;» — «Ναι, μα τον Δία», απάντησε, «σας κατηγορώ για ανισότητα. Επιτρέψατε στα φονικά θηρία να κυβερνήσουν για δεκαπέντε χρόνια και σ' αυτόν προσφέρατε μόνο ένα». — «Όχι», είπε ο Δίας, «μη μας κατηγορείς. Θα φέρω πολλούς και καλούς πρίγκιπες να τον διαδεχτούν». Αμέσως μετά, λοιπόν, μπήκε ο Τραϊανός φέροντας στους ώμους του τα τρόπαια των Γετών και των Πάρθων. Μόλις τον είδε ο Σειληνός είπε ψιθυριστά θέλοντας όμως ν' ακουστεί: «Τώρα έφτασε η ώρα να προσέξει ο κύριός μας ο Δίας, αν θέλει να κρατήσει τον Γανυμήδη για τον εαυτό του[25]». Μετά απ' αυτόν μπαίνει ένας άνδρας σοβαρός με πλούσια γενειάδα, ικανός σ' όλες τις τέχνες και κυρίως στη μουσική, ένας άνδρας που συχνά ατένιζε τον ουρανό και έψαχνε τα απόρρητα θέματα[26]. Όταν τον είδε ο Σειληνός, είπε: «Τι γνώμη έχετε για τούτον εδώ τον σοφιστή; Λέτε να ψάχνει για τον Αντίνοο[27]; Ας του πει κάποιος πως ο πιτσιρικάς δεν είν' εδώ κι ας του κόψει τη μωρολογία και τη φλυαρία».

312 9. Ἐπὶ τούτοις ἀνὴρ εἰσέρχεται σώφρων, οὐ τὰ ἐς Ἀφροδίτην, ἀλλὰ τὰ ἐς τὴν πολιτείαν. Ἰδὼν αὐτὸν ὁ Σειληνὸς ἔφη· «Βαβαὶ τῆς σμικρολογίας, εἷς εἶναί μοι δοκεῖ τῶν διαπριόντων τὸ κύμινον ὁ πρεσβύτης οὗτος.» Ἐπεισελθούσης δὲ αὐτῷ τῆς τῶν ἀδελφῶν ξυνωρίδος, Βήρου καὶ Λουκίου, δεινῶς ὁ Σειληνὸς συνεστάλη. Παίζειν γὰρ οὐκ εἶχεν οὐδὲ ἐπισκώπτειν, μάλιστα τὸν Βῆρον, καίτοι καὶ τούτου τὰ περὶ τὸν υἱὸν καὶ τὴν
b γυναῖκα πολυπραγμονῶν ἁμαρτήματα, τὴν μὲν ὅτι πλέον ἢ προσῆκεν ἐπένθησεν, ἄλλως τε οὐδὲ κοσμίαν οὖσαν, τῷ δὲ ὅτι τὴν ἀρχὴν συναπολλυμένην περιεῖδεν, ἔχων καὶ ταῦτα σπουδαῖον κηδεστήν, ὃς τῶν τε κοινῶν ἂν προέστη κρεῖττον καὶ δὴ καὶ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ βέλτιον ἂν ἐπεμελήθη ἢ αὐτὸς αὐτοῦ. Καίπερ οὖν ταῦτα πολυπραγμονῶν, ᾐδεῖτο τὸ μέγεθος αὐτοῦ τῆς ἀρετῆς· τόν γε μὴν
c υἱέα οὐδὲ τοῦ σκωφθῆναι νομίσας ἄξιον ἀφῆκεν· ἔπιπτε γὰρ καὶ αὐτὸς εἰς γῆν οὐ δυνάμενος ἵπτασθαι καὶ παρομαρτεῖν τοῖς ἥρωσιν.

10. Ἐπεισέρχεται Περτίναξ ἐν τῷ συμποσίῳ τὴν σφαγὴν ὀδυρόμενος. Ἡ Δίκη δὲ αὐτὸν κατελεήσασα· «Ἀλλ' οὐ χαιρήσουσιν», εἶπεν, «οἱ τούτων αἴτιοι· καὶ σὺ δέ, ὦ Περτίναξ, ἠδίκεις κοινωνῶν τῆς ἐπιβουλῆς,
d ὅσον ἐπὶ τοῖς σκέμμασιν, ἣν ὁ Μάρκου παῖς ἐπεβουλεύθη». Μετὰ τοῦτον ὁ Σεβῆρος, ἀνὴρ πικρίας γέμων, κολαστικός· «Ὑπὲρ τούτου δέ», εἶπεν ὁ Σειληνός, «οὐδὲν λέγω· φοβοῦμαι γὰρ αὐτοῦ τὸ λίαν ἀπηνὲς καὶ ἀπαραίτητον». Ὡς δὲ ἔμελλεν αὐτῷ καὶ τὰ παιδαρίδια συνιέναι, πόρρωθεν αὐτὰ διεκώλυσεν ὁ Μίνως. Ἐπιγνοὺς

9. Αμέσως μετά μπαίνει ένας άντρας εγκρατής, όχι στα πράγματα της Αφροδίτης αλλά σ' εκείνα της πολιτείας[28]. Τον βλέπει ο Σειληνός και λέει: «Πω πω μικροπρέπεια, τούτος δω ο γέρος μου φαίνεται πως είναι από κείνους που κόβουν το κύμινο στα δυο[29]». Στη συνέχεια μπήκε το ζευγάρι των αδελφών, Βήρος και Λούκιος[30], κι ο Σειληνός μαζεύτηκε απότομα. Γιατί δεν είχε τίποτα να περιγελάσει, ιδιαίτερα στον Βήρο, παρ' όλο που τον προκαλούσαν τα λάθη που έκανε με τη γυναίκα και τον γιο του[31]· διότι εκείνη την πένθησε υπερβολικά, δεδομένου μάλιστα πως δεν ήταν κι ιδιαίτερα ενάρετη, και διότι δεν κατάφερε να δει ότι ο γιος του κατέστρεφε την αυτοκρατορία, όπως κι ο ίδιος, και παρ' όλο που ο Βήρος είχε εξαίρετο γαμπρό που θα μπορούσε όχι μόνο να επιμεληθεί τις υποθέσεις του κράτους αλλά και τον γιο του, καλύτερα απ' ό,τι ο ίδιος. Μα παρ' όλο που δεν τ' αγνοούσε όλ' αυτά, ο Σειληνός είχε γοητευτεί από το μέγεθος της αρετής του. Όσο για τον γιο του τον θεώρησε ανάξιο ακόμα και για πειράγματα κι έτσι τον άφησε να περάσει. Άλλωστε έπεσε στη γη από μόνος του, μιας και δεν μπορούσε να μείνει στον αέρα παρέα με τους ήρωες.

10. Στη συνέχεια μπαίνει ο Περτίναξ[32] στο συμπόσιο οδυρόμενος για τη σφαγή του. Τον λυπήθηκε όμως η Δίκη και είπε: «Δεν θα χαρούν για πολύ οι υπαίτιοι. Αλλά κι εσύ Περτίναξ ήσουν ένοχος, απ' όσο μπορούμε να κρίνουμε, γιατί συμμετείχες στη συνωμοσία κατά του γιου του Μάρκου». Μετά μπαίνει ο Σεβήρος, άνθρωπος πικρόχολος κι εκδικητικός. «Γι' αυτόν εδώ», λέει ο Σειληνός, «δεν λέω κουβέντα, γιατί τον φοβάμαι που είναι σκληρός και αδυσώπητος». Καθώς ετοιμάζονταν να τον ακολουθήσουν και τα παιδιά του, ο Μίνως τα κράτησε παράμερα. Αφού εκτίμησε τον χαρακτήρα τους, άφησε τον νεότερο να πε-

313 δὲ σαφῶς, τὸν μὲν νεώτερον ἀφῆκε, τὸν δὲ πρεσβύτερον τιμωρίαν ἔπεμψε τίσοντα. Μακρῖνος ἐνταῦθα φυγὰς μιαιφόνος· εἶτα τὸ ἐκ τῆς Ἐμέσης παιδάριον πόρρω που τῶν ἱερῶν ἀπηλαύνετο περιβόλων. Ὁ γε μὴν Σύρος Ἀλέξανδρος ἐν ἐσχάτοις που καθῆστο τὴν αὐτοῦ συμφορὰν ποτνιώμενος. Καὶ ὁ Σειληνὸς ἐπισκώπτων αὐτὸν ἐπεῖπεν· «Ὦ μῶρε καὶ μέγα νήπιε, τηλικοῦτος ὢν οὐκ
b αὐτὸς ἦρχες τῶν σεαυτοῦ, τὰ χρήματα δὲ ἐδίδους τῇ μητρὶ καὶ οὐκ ἐπείσθης ὅσῳ κρεῖττον ἀναλίσκειν ἦν αὐτὰ τοῖς φίλοις ἢ θησαυρίζειν. Ἀλλ' ἔγωγε», εἶπε τῇ Δίκῃ, «πάντας αὐτούς, ὅσοι μεταίτιοι γεγόνασι τούτων, κολασθησομένους παραδώσω». Καὶ οὕτως ἀνείθη τὸ μειράκιον.

11. Ἐπὶ τούτῳ παρῆλθεν εἴσω Γαλλιῆνος μετὰ τοῦ πατρός, ὁ μὲν τὰ δεσμὰ τῆς αἰχμαλωσίας ἔχων, ὁ δὲ
c στολῇ τε καὶ κινήσει χρώμενος μαλακωτέρᾳ ὥσπερ αἱ γυναῖκες. Καὶ ὁ Σειληνὸς πρὸς μὲν ἐκεῖνον·

«Τίς οὗτος ὁ λευκολόφας,
Πρόπαρ ὃς ἡγεῖται στρατοῦ;»

ἔφη, πρὸς δὲ τὸν Γαλλιῆνον·

«Ὃς καὶ χρυσὸν ἔχων πάντῃ τρυφᾷ ἠύτε κούρη».

Τούτω δὲ ὁ Ζεὺς ὥσπερ * τῆς ἐκεῖσε θοίνης ἐξεβάτην.

d 12. Τούτοις ἐπεισέρχεται Κλαύδιος, εἰς ὃν ἀπιδόντες οἱ θεοὶ πάντες ἠγάσθησάν τε αὐτὸν τῆς μεγαλοψυχίας καὶ ἐπένευσαν αὐτοῦ τῷ γένει τὴν ἀρχήν, δίκαιον εἶναι

ράσει αλλά έδιωξε τον μεγαλύτερο να πάει να τιμωρηθεί για τα σφάλματά του[33]. Στη συνέχεια, διώχτηκαν από τον ιερό περίβολο ο Μακρίνος[34], φυγάδας και δολοφόνος, και μετά απ' αυτόν τ' ομορφόπαιδο από την Έμεσα[35]. Ενώ ο Αλέξανδρος ο Σύριος κάθισε κάπου με τους τελευταίους θρηνώντας τη συμφορά του[36]. Ο Σειληνός τον κορόιδευε λέγοντας: «Βρε ανόητε και άμυαλε, έφτασες σ' αυτή την ηλικία και δεν κατάφερες να κυβερνήσεις το σπίτι σου αλλά έδινες την περιουσία σου στη μάνα[37] σου και δεν κατάλαβες ποτέ ότι ήταν καλύτερο να τη σπαταλάς για τους φίλους σου παρά να θησαυρίζεις. Πάντως εγώ», είπε στη Δίκη, «όλους όσους είναι συνένοχοι γι' αυτά, θα τους παραδώσω για να τιμωρηθούν». Και μ' αυτό άφησε ήσυχο τον μικρό.

11. Στη συνέχεια, μπήκε ο Γαλλιήνος με τον πατέρα του[38], ο ένας είχε ακόμη τα δεσμά της αιχμαλωσίας κι ο άλλος με φορέματα και κινήσεις μαλακές σαν των γυναικών. Γυρνάει στον έναν ο Σειληνός και λέει:

«Ποιος είν' αυτός με το λευκό λοφίο
που τον στρατό μπροστά οδηγεί;[39]»

Και στον άλλο:

«τούτος ο ανόητος πάει παντού με χρυσά στολίδια σαν κορίτσι[40]».

Αλλά ο Δίας τους δυο ... τους απομάκρυνε από τη γιορτή.

12. Μετά απ' αυτούς μπαίνει ο Κλαύδιος[41] τον οποίο κοίταξαν όλοι οι θεοί, θαύμασαν τη μεγαλοψυχία του και συγκατένευσαν να λάβει την εξουσία το γένος του, γιατί θεώρησαν δίκαιο να κρατήσει την ηγεμονία όσο γίνεται

νομίσαντες οὕτω φιλοπάτριδος ἀνδρὸς ἐπὶ πλεῖστον εἶναι τὸ γένος ἐν ἡγεμονίᾳ. Τούτοις ἐπεισέδραμεν Αὐρηλιανὸς ὥσπερ ἀποδιδράσκων τοὺς εἴργοντας αὐτὸν παρὰ τῷ Μίνωι· πολλαὶ γὰρ αὐτῷ συνίσταντο δίκαι τῶν ἀδίκων φόνων, καὶ ἔφευγε τὰς γραφὰς κακῶς ἀπολογούμενος.
314 *Ἥλιος δὲ οὑμὸς δεσπότης αὐτῷ πρός τε τὰ ἄλλα βοηθῶν, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ πρὸς τοῦτο αὐτῷ συνήρατο, φράσας ἐν τοῖς θεοῖς· «Ἀλλ' ἀπέτισε τὴν δίκην, ἢ λέληθεν ἡ δοθεῖσα <ἐν> Δελφοῖς μαντεία·*

Αἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη δ' ἰθεῖα γένοιτο;»

13. *Τούτῳ συνεισέρχεται Πρόβος, <ὃς> ἑβδομή-*
b *κοντα πόλεις ἀναστήσας ἐν οὐδὲ ὅλοις ἐνιαυτοῖς ἑπτὰ καὶ πολλὰ πάνυ σωφρόνως οἰκονομήσας, ἄδικα δὲ πεπονθὼς ὑπὸ τῶν ἀθέων, ἐτιμᾶτο τά τε ἄλλα καὶ τῷ τοὺς φονέας αὐτῷ τὴν δίκην ἐκτῖσαι. Σκώπτειν δὲ αὐτὸν ὅμως ὁ Σειληνὸς ἐπειρᾶτο, καίτοι πολλῶν αὐτῷ σιωπᾶν παρακελευομένων. «Ἀλλ' ἐᾶτε», ἔφη, «νῦν γοῦν δι' αὐτοῦ*
c *τοὺς ἑξῆς φρενωθῆναι. Οὐκ οἶσθα, ὦ Πρόβε, ὅτι τὰ πικρὰ φάρμακα μιγνύντες οἱ ἰατροὶ τῷ μελικράτῳ προσφέρουσι; σὺ δὲ αὐστηρὸς ἦσθα λίαν καὶ τραχὺς ἀεὶ εἴκων τε οὐδαμοῦ· πέπονθας οὖν ἄδικα μέν, εἰκότα δὲ ὅμως. Οὐ γάρ ἐστιν οὔτε ἵππων οὔτε βοῶν ἄρχειν οὔτε ἡμιόνων, ἥκιστα δὲ ἀνθρώπων, μή τι καὶ τῶν κεχαρισμένων αὐτοῖς ξυγχωροῦντα, ὥσπερ ἔσθ' ὅτε τοῖς ἀσθε-*
d *νοῦσιν οἱ ἰατροὶ μικρὰ ἐνδιδόασιν, ἵν' ἐν τοῖς μείζοσιν ἔχωσιν αὐτοὺς πειθο μένους.» —«Τί τοῦτο», εἶπεν ὁ Διόνυσος, «ὦ παππία; φιλόσοφος ἡμῖν ἀνεφάνης;» —«Οὐ γάρ, ὦ παῖ», ἔφη, «καὶ σὺ φιλόσοφος ὑπ' ἐμοῦ*

περισσότερο το γένος ενός τόσο φιλοπάτριδος άντρα. Μετά απ' αυτούς μπήκε ο Αυρηλιανός σα να προσπαθούσε ν' αποφύγει όσους μπορεί να τον κρατούσαν μπροστά στον Μίνωα. Εκκρεμούσαν πολλές κατηγορίες εναντίον του για άδικους φόνους[42] κι απέφευγε τις δίκες γιατί δεν είχε τρόπο ν' απολογηθεί. Ο κύριός μου, όμως, ο Ήλιος, που τον είχε βοηθήσει σε πολλές περιπτώσεις, ήρθε και τώρα προς βοήθειά του και δήλωσε ενώπιον των θεών: «Μα έχει εκτίσει την ποινή του ή μήπως ξεχνάτε τον χρησμό που του δόθηκε στους Δελφούς

«Το να υποστείς το κακό που έκανες αρκεί για τη δικαιοσύνη[43]»;

13. Μαζί του μπαίνει κι ο Πρόβος. Τούτος αποκατέστησε εβδομήντα πόλεις σε λιγότερο από επτά χρόνια κι ήταν σοφός διοικητής από πολλές απόψεις. Δεδομένου ότι είχε κακοπάθει από τους άθεους[44], οι θεοί τον τίμησαν κι ανάγκασαν τους δολοφόνους του να το πληρώσουν. Ο Σειληνός, όμως, θέλοντας να τον πειράξει, παρ' όλο που πολλοί απ' τους θεούς τον προέτρεπαν να μη μιλήσει, είπε: «Αφήστε τώρα, τους διαδόχους του να σωφρονιστούν απ' το παράδειγμά του. Μα δεν ξέρεις, Πρόβε, ότι όταν οι γιατροί δίνουν πικρά φάρμακα τ' ανακατεύουν με μελίκρατο[45]; Εσύ ήσουν πάντα αυστηρός, τραχύς και άτεγκτος. Ήταν άδικο ό,τι έπαθες αλλά ήταν και φυσικό. Κανείς δεν μπορεί να κυβερνήσει άλογα ή βόδια ή μουλάρια, και πολύ περισσότερο ανθρώπους, αν δεν υποχωρεί καμιά φορά στις επιθυμίες τους, όπως οι γιατροί υποχωρούν στις ασήμαντες απαιτήσεις των ασθενών τους για να τους κάνουν να υπακούσουν στα πιο σημαντικά». — «Μα τι γίνεται;» αναφώνησε ο Διόνυσος. «Μας έγινες ξαφνικά φιλόσοφος, πατερούλη;» — «Γιατί όχι, γιε μου;» απάντησε. «Από μένα δεν

γέγονας; οὐκ οἶσθα ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης, ἐοικὼς ἐμοί, τὰ πρωτεῖα κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ἀπηνέγκατο τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπων, εἰ τῷ 'δελφῷ πιστεύεις ὅτι ἐστὶν ἀψευδής; ἔα τοίνυν ἡμᾶς μὴ πάντα γελοῖα λέγειν, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖα».

14. Ἔτι διαλεγομένων αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, ὅ τε Κᾶρος ἅμα τοῖς παισὶν εἰσφρῆσαι βουληθεὶς εἰς τὸ συμπόσιον ἀπελήλατο παρὰ τῆς Δίκης, καὶ ὁ Διοκλητιανός, ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ Μαξιμιανώ τε τὼ δύο καὶ τὸν ἐμὸν πάππον Κωνστάντιον, ἐν κόσμῳ προῆγεν. Εἴχοντο δὲ ἀλλήλων τὼ χεῖρε, καὶ ἐβάδιζον οὐκ ἐξ ἴσης, ἀλλ' οἷα
b χορός τις ἦν περὶ αὐτόν, τῶν μὲν ὥσπερ δορυφορούντων καὶ προθέειν αὐτοῦ βουλομένων, τοῦ δὲ εἴργοντος· οὐδὲν γὰρ ἠξίου πλεονεκτεῖν. Ὡς δὲ ξυνίει κάμνοντος ἑαυτοῦ, δοὺς αὐτοῖς ἅπαντα, ὅσα ἔφερεν ἐπὶ τῶν ὤμων, αὐτὸς εὔλυτος ἐβάδιζεν, ἠγάσθησαν οἱ θεοὶ τῶν ἀνδρῶν τὴν ὁμόνοιαν, καὶ ἐπέτρεψαν αὐτοῖς πρὸ πολλῶν πάνυ καθῆσθαι. Δεινῶς δὲ ὄντα τὸν Μαξιμιανὸν ἀκόλαστον ὁ
c Σειληνὸς ἐπισκώπτειν μὲν οὐκ ἠξίου, τὸ δὲ τῶν βασιλέων οὐκ εἰσεδέχετο συσσίτιον. Οὐ γὰρ μόνον τὰ εἰς Ἀφροδίτην ἦν παντοίαν <ἀσέλγειαν> ἀσελγής, ἀλλὰ καὶ φιλοπράγμων καὶ ἄπιστος καὶ οὐ τὰ πάντα τῷ τετραχόρδῳ συνῳδῶν. Ἐξήλασεν οὖν αὐτὸν ἡ Δίκη ταχέως. Εἶτα ἀπῆλθεν οὐκ οἶδα ὅποι γῆς· ἐπελαθόμην γὰρ αὐτὸ παρὰ τοῦ Ἑρμοῦ πολυπραγμονῆσαι.

15. Τούτῳ δὲ τῷ παναρμονίῳ τετραχόρδῳ παραφύ-
d εται δεινὸν καὶ τραχὺ καὶ ταραχῶδες σύστημα. Τοὺς μὲν οὖν δύο οὐδὲ τῶν προθύρων ἅψασθαι τῆς τῶν ἡρώων ἀγορᾶς ἡ Δίκη ξυνεχώρησε, Λικίνιον δὲ μέχρι τῶν προθύρων ἐλθόντα, πολλὰ καὶ ἄτοπα πλημμελοῦντα,

έγινες κι εσύ φιλόσοφος; Δεν ξέρεις πως κι ο Σωκράτης, που τόσο μου έμοιαζε[46], είχε τα πρωτεία στη φιλοσοφία από τους σύγχρονούς του; Εκτός κι αν θεωρείς ότι ο αδελφός σου[47] είναι ψεύτης. Επίτρεψέ μου, λοιπόν, να μην λέω πάντα αστεία αλλά και σοβαρά».

14. Ενώ μιλούσαν μεταξύ τους, ο Κάρος κι οι γιοι του[48] θέλησαν να μπουν κρυφά στο συμπόσιο αλλά τους πέταξε έξω η Δίκη, ενώ έμπαινε κοσμιότατος ο Διοκλητιανός, φέρνοντας μαζί του τους δυο Μαξιμιανούς και τον παππού μου Κωνστάντιο. Κρατιόνταν απ' το χέρι και δεν βάδιζαν πλάι στον Διοκλητιανό αλλά σχημάτιζαν ένα είδος χορού γύρω του. Όταν θέλησαν να τρέξουν μπροστά του, σαν σωματοφύλακες, τους εμπόδισε, γιατί δεν ήθελε να πλεονεκτεί απέναντί τους[49]. Όταν, όμως, είδε πως κουράστηκε, ακούμπησε σ' εκείνους τα βάρη που είχε στους ώμους του, και στη συνέχεια προχωρούσε με μεγαλύτερη άνεση. Οι θεοί θαύμασαν τη μεταξύ τους ομόνοια και τους επέτρεψαν να καθίσουν πολύ πιο μπροστά από τους προκατόχους τους. Ο Μαξιμιανός, όμως, ήταν τόσο ακόλαστος που ο Σειληνός δεν μπήκε στον κόπο να τον πειράξει κι αρνήθηκε να τον δεχτεί στο βασιλικό δείπνο. Διότι όχι μόνο ήταν επιρρεπής σε κάθε είδους ερωτική διαστροφή κι ασέλγεια αλλά ήταν και φιλόνικος, άπιστος και δεν συμφωνούσε πάντα στην αρμονική τετραφωνία. Τον απέκλεισε, λοιπόν, η Δίκη στα γρήγορα, κι αυτός πήγε, και γω δεν ξέρω πού στη γη, γιατί ξέχασα να ρωτήσω σχετικά τον Ερμή.

15. Απ' αυτή την αρμονική τετραφωνία ξεφύτρωσε τότε μια φρικτή, τραχιά και ταραχώδης παραφωνία[50]. Στους δυο[51] η Δίκη δεν επέτρεψε ούτε να πλησιάσουν την είσοδο στη συγκέντρωση των ηρώων. Όσο για τον Λικίνιο[52], έφτασε μέχρι την πόρτα, αλλά επειδή είχε κάνει πολλές

ταχέως ὁ Μίνως ἐξήλασεν. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲ παρῆλθεν εἴσω καὶ πολὺν ἐκαθέσθη χρόνον, εἶτα μετ' αὐτὸν τὰ
316 *παιδία. Μαγνεντίῳ γὰρ οὐκ ἦν εἴσοδος, ὅτι μηθὲν ὑγιὲς ἐπεπράχει, καίτοι πολλὰ ἐδόκει πεπρᾶχθαι τῷ ἀνδρὶ καλά· οἱ θεοὶ δὲ ὁρῶντες ὅτι μὴ ταῦτα ἐκ καλῆς αὐτῷ πεποίηται διαθέσεως, εἴων αὐτὸν οἰμώζειν ἀποτρέχοντα.*

16. *Οὔσης δὴ τοιαύτης τῆς ἀμφὶ τὸ δεῖπνον παρασκευῆς, ἐπόθουν μὲν οὐθὲν οἱ θεοί (πάντα γὰρ ἔχουσιν), αὐτῶν δὲ τῶν ἡρώων ἐδόκει τῷ Ἑρμῇ διαπειρᾶσθαι καὶ τῷ Διὶ τοῦτο οὐκ ἀπὸ γνώμης ἦν. Ἐδεῖτο δὲ καὶ ὁ Κυρῖνος ἤδη τινὰ μετάγειν ἐκεῖθεν παρ' ἑαυτόν. Ἡρα-*
b *κλῆς δέ· «Οὐκ ἀνέξομαι, εἶπεν, ὦ Κυρῖνε· διὰ τί γὰρ οὐχὶ καὶ τὸν ἐμὸν Ἀλέξανδρον ἐπὶ τὸ δεῖπνον παρεκάλεις; σὺ τοίνυν», εἶπεν, «ὦ Ζεῦ, δέομαι, εἴ τινα τούτων ἔγνωκας ἄγειν πρὸς ἡμᾶς, ἥκειν τὸν Ἀλέξανδρον κέλευε. Τί γὰρ οὐχὶ κοινῇ τῶν ἀνδρῶν ἀποπειρώμενοι τῷ βελτίονι τιθέμεθα;» Δίκαια λέγειν ὁ τῆς Ἀλκμήνης ἐδόκει τῷ*
c *Διί. Καὶ ἐπεισελθόντος αὐτοῦ τοῖς ἥρωσιν, οὔτε ὁ Καῖσαρ οὔτε ἄλλος τις ὑπανίστατο· καταλαβὼν δὲ σχολάζουσαν καθέδραν, ἣν ὁ τοῦ Σεβήρου παῖς ἐπεποίητο ἑαυτῷ (ἐκεῖνος γὰρ ἀπελήλατο διὰ τὴν ἀδελφοκτονίαν), ἐνεκάθισε. Καὶ ὁ Σειληνὸς ἐπισκώπτων τὸν Κυρῖνον· «Ὅρα», εἶπε, «μή ποτε οὗτοι ἑνὸς ὦσιν οὐκ ἀντάξιοι τουτουὶ τοῦ Γραικοῦ». —«Μὰ Δία», εἶπεν ὁ Κυρῖνος, «οἶμαι πολλοὺς εἶναι μὴ χείρονας. Οὕτω δὲ*
d *αὐτὸν οἱ ἐμοὶ τεθαυμάκασιν ἔγγονοι, ὥστε μόνον αὐτὸν ἐκ πάντων, ὅσοι ξένοι γεγόνασιν ἡγεμόνες, ὀνομάζουσι καὶ νομίζουσι μέγαν. Οὐ μὴν ἔτι καὶ τῶν παρ' ἑαυτοῖς γεγονότων οἴονται μείζονα τοῦτον, ἴσως μὲν ὑπὸ φιλαυ-*

αδικίες, ο Μίνωας τον έδιωξε γρήγορα. Ο Κωνσταντίνος, όμως, κατάφερε να μπει και κάθισε για αρκετό χρόνο, και μετά απ' αυτόν τα παιδιά του[53]. Η είσοδος του Μαγνέντιου[54] δεν έγινε δεκτή, γιατί τίποτα σωστό δεν είχε κάνει, παρ' όλο που φαινόταν ότι είχε κάνει πολλά καλά, επειδή όμως οι θεοί κατάλαβαν πως δεν είχαν γίνει από καλή διάθεση, τον πέταξαν έξω προς μεγάλη του λύπη.

16. Προετοιμασμένο το δείπνο, όπως περιέγραψα, οι θεοί δεν ζητούσαν τίποτα (έχουν άλλωστε τα πάντα), πρότεινε, λοιπόν, ο Ερμής να εξετάσει ο ίδιος τους ήρωες και ο Δίας συμφώνησε. Ο Κυρίνος ήδη είχε ζητήσει ν' ανεβάσει μέχρις αυτόν κάποιον από τους δικούς του. Ο Ηρακλής, όμως του είπε: «Δεν θα το ανεχτώ, Κυρίνε. Γιατί δεν κάλεσες στο δείπνο και τον αγαπητό μου Αλέξανδρο; Δία, αν έχεις αποφασίσει να μας φέρεις κάποιον απ' αυτούς τους ήρωες, κάλεσε, σε παρακαλώ τον Αλέξανδρο. Αν είναι να αξιολογήσουμε δημόσια τους άνδρες, γιατί να μην ψηφίσουμε ανοιχτά για τον καλύτερο;» Στον Δία φάνηκαν σωστά όσα είπε ο γιος της Αλκμήνης. Μπήκε, λοιπόν, ο Αλέξανδρος στους ήρωες, αλλά ούτε ο Καίσαρας ούτε άλλος κανένας κουνήθηκε από τη θέση του. Εκείνος έπιασε την άδεια θέση, που ήταν του γιου του Σεβήρου (αυτός είχε διωχτεί λόγω της αδελφοκτονίας[55]) και κάθισε. Τότε ο Σειληνός άρχισε να περιπαίζει τον Κυρίνο λέγοντας: «Πρόσεξε, μήπως όλοι αυτοί μαζί δεν αξίζουν όσο τούτος ο Γραικός[56]». — «Μα τον Δία», αναφώνησε ο Κυρίνος, «πιστεύω πως πολλοί απ' αυτούς δεν είναι καθόλου χειρότεροι. Είν' αλήθεια πως οι απόγονοί μου τον έχουν θαυμάσει τόσο που πιστεύουν πως μόνο αυτός απ' όλους τους ξένους στρατηλάτες αξίζει να επονομαστεί Μέγας. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως τον θεωρούν καλύτερο από τους δικούς τους, πράγμα που μπορεί να οφείλεται σε φιλαυτία

τίας παθόντες, ἴσως δὲ καὶ οὕτως ἔχον· εἰσόμεθα δὲ αὐτίκα μάλα τῶν ἀνδρῶν ἀποπειρώμενοι». Ταῦτα μάλιστα λέγων ὁ Κυρῖνος ἠρυθρία, καὶ δῆλος ἦν ἀγωνιῶν ὑπὲρ τῶν ἀπογόνων τῶν ἑαυτοῦ, μή που τὰ δευτερεῖα λαβόντες οἴχωνται.

317 17. Μετὰ τοῦτο ὁ Ζεὺς ἤρετο τοὺς θεούς, πότερον χρὴ πάντας ἐπὶ τὸν ἀγῶνα καλεῖν ἤ, καθάπερ ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι γίνεται, ὁ τοῦ πολλὰς ἀνελομένου νίκας κρατήσας, ἑνὸς περιγενόμενος, οὐδὲν ἔλαττον δοκεῖ κἀκείνων γεγονέναι κρείσσων, οἳ προσεπάλαισαν μὲν οὐδαμῶς αὐτῷ, τοῦ κρατηθέντος δὲ ἥττους ἐγένοντο.
b Καὶ ἐδόκει πᾶσιν ἡ τοιαύτη σφόδρα ἐμμελῶς ἔχειν ἐξέτασις. Ἐκήρυττεν οὖν ὁ Ἑρμῆς παρεῖναι Καίσαρα καὶ τὸν Ὀκταβιανὸν ἐπὶ τούτῳ, Τραϊανὸν δὲ ἐκ τρίτων, ὡς πολεμικωτέρους. Εἶτα γενομένης σιωπῆς ὁ βασιλεὺς Κρόνος βλέψας εἰς τὸν Δία θαυμάζειν ἔφη, πολεμικοὺς μὲν αὐτοκράτορας ὁρῶν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τουτονὶ καλουμένους, οὐθένα μέντοι φιλόσοφον· «Ἐμοὶ δέ», εἶπεν,
c «οὐχ ἧττόν εἰσιν οἱ τοιοῦτοι φίλοι. Καλεῖτε οὖν εἴσω καὶ τὸν Μᾶρκον». Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ Μᾶρκος κληθεὶς παρῆλθε, σεμνὸς ἄγαν, ὑπὸ τῶν πόνων ἔχων τά τε ὄμματα καὶ τὸ πρόσωπον ὑπό τι συνεσταλμένον, κάλλος δὲ ἄμαχον ἐν αὐτῷ τούτῳ δεικνύων, ἐν ᾧ παρεῖχεν ἑαυτὸν ἄκομψον καὶ ἀκαλλώπιστον· ἥ τε γὰρ ὑπήνη βαθεῖα παντάπασιν ἦν αὐτῷ καὶ τὰ ἱμάτια λιτὰ καὶ σώφρονα, καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδείας τῶν τροφῶν ἦν αὐτῷ τὸ
d σῶμα διαυγέστατον καὶ διαφανέστατον ὥσπερ αὐτὸ οἶμαι τὸ καθαρώτατον καὶ εἰλικρινέστατον φῶς.

18. Ἐπεὶ καὶ οὗτος ἦν εἴσω τῶν ἱερῶν περιβόλων, ὁ

αλλά μπορεί να είναι κι αλήθεια. Θα το μάθουμε πολύ σύντομα εξετάζοντάς τους». Καθώς, μάλιστα, μιλούσε, ο Κυρίνος κοκκίνιζε κι αγωνιούσε φανερά για τους απογόνους του μήπως και βρεθούν στη δεύτερη θέση.

17. Στη συνέχεια ο Δίας ρώτησε τους θεούς αν ήταν καλύτερο να καλέσουν όλους τους αυτοκράτορες για τον αγώνα ή, όπως γίνεται στους γυμνικούς αγώνες, όποιος νικήσει αυτόν που έχει νικήσει διαδοχικά πολλούς αντιπάλους, παρ' όλο που δεν θα έχει επικρατήσει παρά μόνο σε έναν, θεωρείται πως έχει αποδειχτεί καλύτερος απ' όλους όσους νικήθηκαν προηγουμένως και παρ' όλο που δεν έχουν παλέψει ο καθένας τους με τον νικητή αλλά έχουν νικηθεί από κάποιον ανταγωνιστή τους που νικήθηκε. Όλοι οι θεοί συμφώνησαν πως αυτή ήταν η πιο σωστή εξέταση. Κάλεσε, λοιπόν, ο Ερμής τον Καίσαρα να εμφανιστεί μπροστά τους, στη συνέχεια τον Οκταβιανό και τρίτο τον Τραϊανό, επειδή ήταν οι καλύτεροι πολεμιστές. Στη σιωπή που ακολούθησε ο βασιλιάς Κρόνος στράφηκε στον Δία και είπε ότι απορεί διότι βλέπει να έχουν κληθεί στον αγώνα φιλοπόλεμοι μόνο αυτοκράτορες κι ούτε ένας φιλόσοφος. «Όσο για μένα», είπε, «δεν συμπαθώ λιγότερο τους φιλοσόφους. Καλέστε, λοιπόν, και τον Μάρκο[57]». Έτσι κλήθηκε κι ο Μάρκος που ήρθε, σεμνός στο έπακρο, με βλέμμα και πρόσωπο κουρασμένα από τους κόπους. Μια ακαταμάχητη ομορφιά πήγαζε απ' αυτό τον ίδιο παρ' όλο που εμφανίστηκε άκομψος και ακαλλώπιστος. Η γενειάδα του ήταν πολύ πλούσια και πυκνή και τα ρούχα του λιτά και σεμνά. Το σώμα του είχε γίνει διάφανο κι είχε εξαϋλωθεί απ' τη νηστεία, όπως, νομίζω, το καθαρό και αψεγάδιαστο φως.

18. Όταν μπήκε κι αυτός στον ιερό περίβολο, ο Διόνυ-

Διόνυσος εἶπεν· «Ὦ βασιλεῦ Κρόνε καὶ Ζεῦ πάτερ, ἆρα ἄξιον ἐν θεοῖς ἀτελές εἶναί τι;» τῶν δὲ «οὔ» φαμένων· «Εἰσάγωμεν οὖν τινα καὶ ἀπολαύσεως ἐραστὴν ἐνθαδί». Καὶ ὁ Ζεύς· «Ἀλλ' οὐ θεμιτὸν εἴσω φοιτᾶν», εἶπεν, «ἀνδρὶ μὴ τὰ ἡμέτερα ζηλοῦντι». —«Γιγνέσθω τοίνυν, ἐπὶ τῶν προθύρων», εἶπεν ὁ Διόνυσος, «αὐτοῖς ἡ κρίσις.
318 *Ἀλλ', εἰ τοῦτο δοκεῖ ταύτῃ, καλῶμεν ἄνδρα οὐκ ἀπόλεμον μέν, ἡδονῇ δὲ καὶ ἀπολαύσει χειροηθέστερον. Ἡκέτω οὖν ἄχρι τῶν προθύρων ὁ Κωνσταντῖνος». Ἐπεὶ δὲ ἐδέδοκτο καὶ τοῦτο, τίνα χρὴ τρόπον αὐτοὺς ἁμιλλᾶσθαι γνώμη προὐτέθη. Καὶ ὁ μὲν Ἑρμῆς ἠξίου λέγειν ἕκαστον ἐν μέρει περὶ τῶν ἑαυτοῦ, τίθεσθαι δὲ τοὺς θεοὺς τὴν*
b *ψῆφον. Οὐ μὴν ἐδόκει ταῦτα τῷ Ἀπόλλωνι καλῶς ἔχειν· ἀληθείας γὰρ εἶναι, καὶ οὐ πιθανότητος οὐδὲ αἱμυλίας ἐν θεοῖς ἔλεγχον καὶ ἐξέτασιν. Βουλόμενος δὲ ὁ Ζεὺς ἀμφοτέροις χαρίζεσθαι καὶ ἅμα προάγειν ἐπὶ πλέον αὐτοῖς τὴν συνουσίαν· «Οὐθέν», εἶπε, «κωλύει λέγειν γε αὐτοῖς ἐπιτρέψαι, μικρὰ τοῦ ὕδατος ἐπιμετρήσαντας, εἶτα ὕστερον ἀνερωτᾶν καὶ ἀποπειρᾶσθαι τῆς ἑκάστου*
c *διανοίας». Καὶ ὁ Σειληνὸς ἐπισκώπτων· «Ἀλλ' ὅπως μή, νομίσαντες αὐτὸ νέκταρ εἶναι, Τραϊανός τε καὶ Ἀλέξανδρος ἅπαν ἐκροφήσωσι τὸ ὕδωρ, εἶτα ἀφέλωνται τοὺς ἄλλους». Καὶ ὁ Ποσειδῶν· «Οὐ τοὐμοῦ ὕδατος», εἶπεν, «ἀλλὰ τοῦ ὑμετέρου πόματος ἐρασταὶ τὼ ἄνδρε ἐγενέσθην. Ὑπὲρ τῶν σεαυτοῦ τοιγαροῦν ἀμπέλων μᾶλλον ἢ*
d *τῶν ἐμῶν πηγῶν ἄξιόν ἐστί σοι δεδιέναι». Καὶ ὁ Σειληνὸς δηχθεὶς ἐσιώπα καὶ τοῖς ἀγωνιζομένοις ἐκ τούτου τὸν νοῦν προσεῖχεν.*

19. *Ἑρμῆς δὲ ἐκήρυττεν·*
«Ἄρχει μὲν ἀγὼν

σος είπε: «Κρόνε βασιλιά και πατέρα Δία, αξίζει άραγε να υπάρχει ατέλεια στους θεούς;» Όταν του απάντησαν «Όχι[58]», συνέχισε: «Ας καλέσουμε, λοιπόν, και κάποιον που αγαπά τις απολαύσεις». «Όχι», απάντησε ο Δίας. «Δεν είναι σωστό να φέρουμε εδώ κάποιον που δεν μας έχει ως πρότυπο». — «Τότε», είπε ο Διόνυσος «ας γίνουν οι αγώνες στην είσοδο. Ας καλέσουμε, με την άδειά σας, έναν άντρα που δεν είναι απόλεμος αλλά είναι και σκλάβος της ηδονής και της απόλαυσης. Ας επιτρέψουμε στον Κωνσταντίνο να πλησιάσει μέχρι την είσοδο». Όταν συμφωνήθηκε κι αυτό, ακούστηκαν απόψεις για τον τρόπο που θα διεξαγόταν ο αγώνας. Ο Ερμής ζήτησε να πουν όλοι την γνώμη τους με τη σειρά κι οι θεοί στη συνέχεια να ψηφίσουν. Ο Απόλλωνας όμως δεν συμφώνησε και είπε πως οι θεοί έπρεπε να κρίνουν και να εξετάσουν την αλήθεια κι όχι πιθανολογήματα και ρητορικά τερτίπια. Ο Δίας, που ήθελε να τους ευχαριστήσει και τους δυο και ταυτόχρονα να τραβήξει σε μάκρος τη συγκέντρωση, είπε: «Δεν πειράζει να τους αφήσουμε να μιλήσουν, αν τους επιτρέψουμε μικρή ποσότητα νερού[59] και στη συνέχεια τους ανακρίνουμε και εξετάσουμε τη σκέψη του καθενός». Κι ο Σειληνός χαριτολογώντας: «Προσέξτε, μήπως ο Τραϊανός κι ο Αλέξανδρος πιουν όλο το νερό, περνώντας το για νέκταρ, και δεν αφήσουν σταγόνα για τους υπόλοιπους». Είπε, λοιπόν, ο Ποσειδώνας: «Δεν είναι το δικό μου νερό αλλά το δικό σας νέκταρ, που εποφθαλμιούν τούτοι οι δυο λεβέντες. Νοιάσου, λοιπόν, για τ' αμπέλια σου μάλλον κι όχι για τις πηγές μου». Ο Σειληνός πειράχτηκε και σιώπησε, μα στη συνέχεια έστρεψε την προσοχή τους στους διαγωνιζόμενους.

19. Τότε ο Ερμής έκανε την εξής διακήρυξη[60]:
«Ο αγώνας που αρχίζει

τῶν καλλίστων
ἄθλων ταμίας,
καιρὸς δὲ καλεῖ
μηκέτι μέλλειν.
Ἀλλὰ κλύοντες
τὰν ἁμετέραν
319 *κήρυκα βοὰν*
οἱ [τὸ] πρὶν βασιλῆς,
ἔθνεα πολλὰ
δουλωσάμενοι
καὶ πολέμοισι
δάιον ἔγχος
θήξαντες, ὁμοῦ
γνώμης τε μέγαν
πινυτόφρονα νοῦν,
ἴτ', ἐς ἀντίπαλον
b *ἵστασθε κρίσιν,*
οἷς τε φρόνησιν
τέλος ὀλβίστης
θέσθαι βιοτῆς,
οἷς τ' ἀντιβίους
κακὰ πόλλ' ἔρξαι
καὶ χρηστὰ φίλους
τέκμαρ βιότου
νενόμιστο καλοῦ,
<οἷς> θ' ἡδίστην
ἀπόλαυσιν ἔχειν
c *τέρματα μόχθων*
δαῖτάς τε γάμους <τ'>,
ὄμμασι τερπνά,
μαλακάς τε φέρειν
ἐσθῆτας ὁμοῦ
λιθοκολλήτοις

προσφέρει στον νικητή
το καλύτερο έπαθλο.
Έφτασε η ώρα
μην καθυστερείται πια.
Δώστε προσοχή
ακούστε τη φωνή μας
τούτη η φωνή ορίζει
σεις, οι παλαιοί βασιλείς
που πολλά έθνη
υποδουλώσατε
και στους πολέμους
με καταστρεπτικό όπλο
τους αγγίξατε, τώρα
με την κρίση σας και
τον σοφό τον νου σας
ορμήστε στον αντίπαλο
αρχίστε τον αγώνα,
εσείς που η φρόνηση
μακάριο τέλος
αποτελεί της ζωής,
εσείς που η βίαιη ανταπόδοση
που έφερε πολλά κακά
και καλά στους φίλους
θεωρήθηκε αντάξιο τέλος
της καλής ζωής,
κι εσείς που την γλυκύτερη
απόλαυση έχετε
για τέρμα των μόχθων
τα συμπόσια και τους γάμους
και τις γλυκές ματιές,
που τα απαλά
ενδύματα μαζί
με τ' αδαμαντοποίκιλτα

περὶ χεῖρας ἄκρας
ψελίοισι φάνη
μακαριστότατον.
Νίκης δὲ τέλος
d *Ζηνὶ μελήσει.*

20. *Τοιαῦτα τοῦ Ἑρμοῦ κηρύττοντος ἐκληροῦντο· καί πως συνέδραμε τῇ τοῦ Καίσαρος ὁ κλῆρος φιλοπρωτίᾳ. Τοῦτο ἐκεῖνον μὲν ἐποίησε γαῦρον καὶ σοβαρώτερον· ἐδέησε δὲ διὰ τοῦτο μικροῦ καὶ φεύγειν τὴν κρίσιν ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ παραθαρρύνων αὐτὸν ὁ μέγας Ἡρακλῆς ἐπέσχε. Δεύτερος δὲ ἐπ' ἐκείνῳ λέγειν ἔλαχεν ὁ*
320 *Ἀλέξανδρος· ἐπὶ δὲ τῶν ἑξῆς οἱ κλῆροι τοῖς ἑκάστου χρόνοις συμπροῆλθον. Ἤρξατο οὖν ὁ Καῖσαρ ὡδί· «Ἐμοὶ μέν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί, γενέσθαι ἐν τηλικαύτῃ συνέβη πόλει μετὰ τοσούτους ἄνδρας, ὥστε τὴν μὲν ὅσων οὐ πώποτε ἄλλη πόλις ἐβασίλευσε βασιλεύειν, ταῖς δὲ ἀγαπητὸν τὸ*
b *καὶ τὰ δεύτερα κομίσασθαι. Τίς γὰρ πόλις ἀπὸ τρισχιλίων ἀνδρῶν ἀρξαμένη ἐν οὐδὲ ὅλοις ἔτεσιν ἑξακοσίοις ἐπὶ γῆς ἦλθε πέρατα τοῖς ὅπλοις; ποῖα δὲ ἔθνη τοσούτους ἄνδρας ἀγαθούς τε καὶ πολεμικοὺς παρέσχετο καὶ νομοθετικούς; θεοὺς δὲ ἐτίμησαν οὕτω τίνες; ἐν δὴ τοσαύτῃ καὶ τηλικαύτῃ πόλει γενόμενος, οὐ τοὺς κατ' ἐμαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πώποτε παρῆλθον τοῖς ἔργοις. Καὶ τῶν ἐμῶν μὲν πολιτῶν εὖ οἶδα ὡς οὐθεὶς ἀντιποιήσεταί*
c *μοι τῶν πρωτείων· εἰ δὲ Ἀλέξανδρος οὑτοσὶ τολμᾷ, τίνα τῶν ἔργων τῶν ἑαυτοῦ τοῖς ἐμοῖς ἀξιοῖ παραβαλεῖν; ἴσως τὰ Περσικά, ὥσπερ οὐχ ἑωρακὼς ἐγηγερμένα μοι τοσαῦτα κατὰ Πομπηίου τρόπαια; καί τοι τίς δεινότερος στρατηγὸς γέγονε, Δαρεῖος ἢ Πομπήιος; ποτέρῳ δὲ*

στις άκρες των χεριών
βραχιόλια θεωρείτε
υπέρτατη ευτυχία.
Ποιος όμως θα κερδίσει
ο Ζευς θ' αποφασίσει.

20. Κι ενώ ο Ερμής έτσι κήρυξε την έναρξη του αγώνα, γινόταν η κλήρωση. Συνέβη μάλιστα να κληρωθεί πρώτος ο Καίσαρας. Τούτο τον έκανε ακόμα πιο αγέρωχο και αλαζονικό, παρά λίγο, όμως, να κάνει τον Αλέξανδρο ν' αποχωρήσει από τον αγώνα, αν δεν τον εμπόδιζε ο μεγάλος Ηρακλής. Στον Αλέξανδρο έλαχε ο κλήρος να μιλήσει δεύτερος, η σειρά, όμως, των υπολοίπων έτυχε να είναι ίδια με τη σειρά που είχαν ζήσει. Άρχισε, λοιπόν, ως εξής ο Καίσαρας: «Σ' εμένα έτυχε, ω Δία και θεοί, να γεννηθώ μετά από τόσους μεγάλους άντρες, σε μια πόλη τόσο λαμπρή που κυβερνά τόσους όσους ποτέ καμιά άλλη πόλη δεν κυβέρνησε· πολλές πόλεις μάλιστα θα ήταν ιδιαίτερα ευχαριστημένες αν έρχονταν δεύτερες στη σειρά μετά απ' αυτήν. Ποια άλλη πόλη ξεκίνησε με τρεις χιλιάδες πολίτες και σε λιγότερο από έξι αιώνες έφτασε με τα όπλα της στα πέρατα της γης; Ποια άλλα έθνη έχουν δώσει τόσους άντρες μεγάλους στον πόλεμο αλλά και στη νομοθεσία; Ποια έθνη τίμησαν με τέτοιο τρόπο τους θεούς; Παιδί μιας πόλης τόσο μεγάλης και λαμπρής, δεν ξεπέρασα στα έργα μόνο τους συγχρόνους μου αλλά και όλους όσους είχαν προηγηθεί[61]. Από τους συγχρόνους μου, γνωρίζω καλά, κανείς δεν πρόκειται να μου αμφισβητήσει τα πρωτεία. Αν όμως ο Αλέξανδρος από δω, το τολμήσει, ποια από τα έργα του είναι άξια να παραβληθούν με τα δικά μου; Ίσως η εκστρατεία κατά των Περσών, λες και δεν είδε πόσα τρόπαια μάζεψα όταν νίκησα τον Πομπήιο. Ποιος άραγε είχε καλύτερο στρατηγό, ο Δαρείος ή ο Πο-

d ἀνδρειότερον ἠκολούθει στρατόπεδον; τὰ μὲν οὖν μαχιμώτατα τῶν Δαρείῳ πρότερον ὑπακουόντων ἐθνῶν ἐν τῇ Καρῶν μοίρᾳ Πομπήιος εἶχεν ἑπόμενα, τοὺς δὲ ἐκ τῆς Εὐρώπης, οἳ τὴν Ἀσίαν πολλάκις πόλεμον ἐπάγουσαν ἐτρέψαντο, καὶ τούτων αὐτῶν τοὺς ἀνδρειοτάτους, Ἰταλούς, Ἰλλυριούς, Κελτούς.

21. Ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν Κελτῶν ὑπεμνήσθην, ἆρα τοῖς Γετικοῖς ἔργοις Ἀλεξάνδρου τὴν τῆς Κελτικῆς ἀντιτάττομεν καθαίρεσιν; οὗτος ἅπαξ ἐπεραιώθη τὸν Ἴστρον, ἐγὼ δεύτερον τὸν Ῥῆνον· Γερμανικὸν αὖ τοῦτο ἐμὸν ἔργον. Τούτῳ δὲ ἀντέστη μὲν οὐδὲ εἷς, ἐγὼ δὲ πρὸς
321 Ἀριόβιξτον ἠγωνισάμην. Πρῶτος ἐτόλμησα Ῥωμαίων ἐπιβῆναι τῆς ἐκτὸς θαλάσσης. Καὶ τοῦτο ἦν ἴσως τὸ ἔργον <οὐ> θαυμαστόν· καίτοι τὴν τόλμαν καὶ ταύτην ἄξιον θαυμάσαι. Ἀλλὰ τὸ μεῖζόν μου, τὸ ἀποβῆναι τῆς νεὼς πρῶτον. Καὶ τοὺς Ἐλβετίους σιωπῶ καὶ τὸ τῶν Ἰβήρων ἔθνος. Οὐδενὸς ἔτι τῶν Γαλατικῶν ἐπεμνήσθην, πλέον ἢ τριακοσίας ὑπαγαγόμενος πόλεις, ἀνδρῶν δὲ οὐκ
b ἐλάσσους ἢ διακοσίας μυριάδας. Ὄντων δὲ τούτων μοι τοιούτων ἔργων, ἐκεῖνο μεῖζον ἦν καὶ τολμηρότερον. Ἐχρῆν γάρ με καὶ πρὸς αὐτοὺς διαγωνίζεσθαι τοὺς πολίτας καὶ κρατεῖν τῶν ἀμάχων καὶ ἀνικήτων Ῥωμαίων. Εἴτε οὖν πλήθει τις κρίνει παρατάξεων, τρὶς τοσαυτάκις παρεταξάμην, ὁσάκις ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου κομπάζουσιν οἱ τὰ περὶ αὐτοῦ σεμνοποιοῦντες, εἴτε
c πλήθει πόλεων αἰχμαλώτων, οὐ τῆς Ἀσίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης τὰ πλεῖστα κατεστρεψάμην. Ἀλέξαν-

μπήιος; Ποιος απ' τους δυο οδηγούσε πιο γενναίο στράτευμα; Αν τα έθνη τα πιο φιλοπόλεμα που υπάγονταν παλιά στον Δαρείο μετρούσαν για τους Κάρες που είχε μαζί του ο Πομπήιος, διέθετε ακόμα και λαούς από την Ευρώπη, οι οποίοι είχαν αποκρούσει πολλές φορές επιθέσεις από την Ασία, κι ανάμεσα σ' αυτούς του πιο ανδρείους απ' όλους: Ιταλούς, Ιλλυρούς και Κέλτες.

21. Μιας και θυμήθηκα τους Κέλτες, μήπως τα κατορθώματα του Αλέξανδρου μπορούν να συγκριθούν με την καταστροφή του έθνους των Κελτών; Τούτος μια φορά πέρασε τον Δούναβη, ενώ εγώ πέρασα δυο φορές τον Ρήνο. Εκεί έλαβε χώρα το Γερμανικό μου κατόρθωμα. Ο Αλέξανδρος δεν συνάντησε καμιά αντίσταση, ενώ εγώ χρειάστηκε να πολεμήσω με τον Αριόβιξτο. Ήμουν ο πρώτος από τους Ρωμαίους, που βγήκε στον Ωκεανό. Κι ίσως τούτο το κατόρθωμα να μην είναι θαυμαστό, η τόλμη όμως που μαρτυρεί είναι άξια θαυμασμού. Το μεγαλύτερο κατόρθωμά μου, όμως, είναι το ότι βγήκα πρώτος από το πλοίο[62]. Για τους Ελβετούς και τους Ίβηρες δεν λέω τίποτα. Κι ακόμα δεν έχω πει λέξη για τις εκστρατείες μου στη Γαλατία, όπου κατέκτησα περισσότερες από τριακόσιες πόλεις και περισσότερους από δυο εκατομμύρια άντρες. Όσο μεγάλα, όμως, κι αν ήταν τούτα μου τα κατορθώματα, εκείνο που ακολούθησε ήταν ακόμα μεγαλύτερο. Χρειάστηκε να αγωνιστώ και με τους ίδιους τους συμπολίτες μου και να κυριαρχήσω στους αδάμαστους και ανίκητους Ρωμαίους. Αν, πάλι, κριθούμε από τον αριθμό των μαχών μας, εγώ πολέμησα τρεις φορές περισσότερο απ' αυτόν, σύμφωνα μ' όσα λένε ακόμα κι εκείνοι που διανθίζουν τα κατορθώματα του Αλέξανδρου. Αν είναι, πάλι, από τον αριθμό των κατακτημένων πόλεων, όχι μόνο στην Ασία αλλά και στην Ευρώπη κατέστρεψα περισσότε-

δρος Αἴγυπτον περιῆλθε θεωρῶν, ἐγὼ δὲ συμπόσια συγκροτῶν κατεπολέμησα. Τὴν δὲ μετὰ τὸ κρατῆσαι πρᾳότητα βούλεσθε ἐξετάσαι τὴν παρ' ἑκατέρῳ; ἐγὼ καὶ τοῖς πολεμίοις συνέγνων· ἔπαθον γοῦν ὑπ' αὐτῶν ὅσα ἐμέλησε τῇ Δίκῃ· ὁ δὲ πρὸς τοῖς πολεμίοις οὐδὲ τῶν φίλων ἀπέσχετο.

22. Ἔτι οὖν μοι περὶ τῶν πρωτείων ἀμφισβητεῖν
d οἷός τε ἔσῃ; καὶ οὐκ αὐτόθεν καὶ σὺ παραχωρήσεις μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ ἀναγκάσεις με λέγειν, ὅπως <σὺ> μὲν ἐχρήσω πικρῶς Θηβαίοις, ἐγὼ τοῖς Ἐλβετίοις φιλανθρώπως; σὺ μὲν γὰρ ἐκείνων κατέκαυσας τὰς πόλεις, ἐγὼ δὲ τὰς ὑπὸ τῶν οἰκείων πολιτῶν κεκαυμένας πόλεις ἀνέστησα. Καίτοι τί τοσοῦτον ἦν μυρίων Γραικῶν κρατῆσαι καὶ πεντεκαίδεκα μυριάδας ἐπιφερο-
322 μένας ὑποστῆναι; πολλὰ εἰπεῖν ἔχων ἔτι περὶ ἐμαυτοῦ καὶ τοῦδε, τῷ μὴ σχολὴν ἄγειν ἥκιστα τὸ λέγειν ἐξεμελέτησα. Διόπερ χρὴ συγγνώμην ὑμᾶς ἔχειν, ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων καὶ περὶ τῶν μὴ ῥηθέντων τὴν ἴσην καὶ δικαίαν ἐξέτασιν ποιουμένους ἀποδιδόναι μοι τὸ πρωτεῖον.»

23. Τοιαῦτα εἰπόντος τοῦ Καίσαρος καὶ λέγειν ἔτι βουλομένου, μόγις καὶ πρότερον ὁ Ἀλέξανδρος καρτερῶν οὐκέτι κατέσχεν, ἀλλὰ μετά τινος ταραχῆς καὶ ἀγωνίας·
b «Ἐγὼ δέ», εἶπεν, «ὦ Ζεῦ καὶ θεοί, μέχρι τίνος ἀνέξομαι σιωπῇ τῆς θρασύτητος τῆς τούτου; πέρας γὰρ οὐθέν ἐστιν, ὡς ὁρᾶτε, οὔτε τῶν εἰς αὐτὸν ἐπαίνων οὔτε τῶν εἰς ἐμὲ βλασφημιῶν. Ἐχρῆν δὲ ἴσως μάλιστα μὲν ἀμφοῖν φείδεσθαι (καὶ γάρ εἶναί πως ἀμφότερα δοκεῖ παραπλη-

ρες. Ο Αλέξανδρος έκανε τον γύρο της Αιγύπτου ως επισκέπτης, εγώ την κατέκτησα ενώ ταυτόχρονα διοργάνωνα συμπόσια. Μήπως θέλετε να εξετάσετε ποιος απ' τους δυο έδειξε μεγαλύτερη επιείκεια μετά τις κατακτήσεις; Εγώ συγχώρεσα μέχρι και τους εχθρούς μου και για όσα υπέφερα στη συνέχεια στα χέρια τους, η Δίκη πήρε εκδίκηση, ενώ ο Αλέξανδρος δεν χαρίστηκε ούτε στους φίλους του, πόσο μάλλον στους εχθρούς του.

22. Μπορείς ακόμη ν' αμφισβητείς ότι το πρώτο βραβείο είναι δικό μου; Δεν πρόκειται να μου παραχωρήσεις τη θέση, όπως κι όλοι οι άλλοι; Θες να μ' αναγκάσεις να αντιτάξω την σκληρότητά σου προς τους Θηβαίους με τη φιλανθρωπία μου προς τους Ελβετούς; Εσύ έκαψες τις πόλεις τους ενώ εγώ αναστήλωσα τις πόλεις τις οποίες είχαν πυρπολήσει οι ίδιοι τους οι κάτοικοι. Επιπλέον δεν είναι καθόλου ίδιο το να κυριαρχήσεις σε δέκα χιλιάδες Γραικούς με το να αντέξεις την επίθεση εκατόν πενήντα χιλιάδων αντρών. Πολλά θα μπορούσα να προσθέσω σε σχέση μ' εμένα και τον Αλέξανδρο, αλλά δεν είχα τον χρόνο να προετοιμαστώ για να μιλήσω. Γι' αυτό συγχωρέστε με και κρίνετε, απ' όσα είπα αλλά κι από όσα δεν είπα, ισότιμα και δίκαια και δώστε μου τα πρωτεία».

23. Έτσι μίλησε ο Καίσαρας, ήθελε μάλιστα και να συνεχίσει, αλλά ο Αλέξανδρος, που μόλις και μετά βίας συγκρατιόταν τόση ώρα, έχασε την υπομονή του και είπε με κάποια αγωνία και ταραχή: «Αλλά εγώ, μεγάλε Δία και θεοί, μέχρι πότε θα υποχρεωθώ ν' ανεχτώ σιωπηλά τη θρασύτητά του; Όπως βλέπετε, δεν υπάρχει τέλος στους επαίνους για τον εαυτό του και στις προσβολές για μένα. Θα του ταίριαζε καλύτερα να είναι και στα δυο πιο συγκρατημένος (άλλωστε θεωρώ πως και τα δυο είναι εξίσου

σίως ἐπαχθῇ), πλέον δὲ τοῦ τἀμὰ διασύρειν, ἄλλως τε
c *καὶ μιμητὴν αὐτῶν γενόμενον. Ὁ δὲ εἰς τοῦτο ἦλθεν ἀναισχυντίας, ὥστε τολμῆσαι τὰ ἀρχέτυπα κωμῳδεῖν τῶν ἑαυτοῦ ἔργων. Ἐχρῆν δέ, ὦ Καῖσαρ, ὑπομνησθῆναί σε τῶν δακρύων ἐκείνων, ἃ τότε ἀφῆκας, ἀκροώμενος τῶν ὑπομνημάτων ὅσα πεποίηται περὶ τῶν ἐμῶν πράξεων.*

24. *Ἀλλ' ὁ Πομπήιος ἐπῆρέ σε μετὰ τοῦτο, κολακευθεὶς μὲν παρὰ τῶν πολιτῶν τῶν ἑαυτοῦ, γενόμενος δὲ*
d *οὐθεὶς οὐδαμοῦ. Τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ Λιβύης θριαμβεῦσαι, οὐ μέγα ἔργον, ὀνομαστότατον ἐποίησεν ἡ τῶν τότε ὑπάτων μαλακία. Τὸν δουλικὸν δὲ ἐκεῖνον πόλεμον, οὐδὲ πρὸς ἄνδρας γενόμενον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς χειρίστους τῶν οἰκετῶν, ἄλλοι μὲν κατειργάσαντο, Κράσσοι καὶ Λούκιοι, τοὔνομα δὲ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ἔσχε Πομπήιος. Ἀρμενίαν δὲ καὶ τὰ πρόσοικα ταύτης κατεπολέμησε Λού-*
323 *κουλλος ἐθριάμβευσε δὲ ἀπὸ τούτων Πομπήιος. Εἶτ' ἐκολάκευσαν αὐτὸν οἱ πολῖται καὶ Μέγαν ὠνόμασαν, ὄντα τίνος τῶν πρὸ ἑαυτοῦ μείζονα; τί γὰρ ἐκείνῳ τοσοῦτον ἐπράχθη, ἡλίκον Μαρίῳ ἢ Σκηπίωσι τοῖς δύο ἢ τῷ παρὰ τὸν Κυρῖνον τουτονὶ Φουρίῳ, ὃς μικροῦ συμπεσοῦσαν τὴν τούτου πόλιν ἀνέστησεν; οὗτοι γὰρ οὐκ ἀλλοτρίοις ἔργοις, ὥσπερ ἐν πολιτικαῖς οἰκοδομίαις καὶ δαπανήμασιν ὑπ' ἄλλων καταβληθείσαις καὶ ἐπιτε-*
b *λεσθείσαις ἕτερος ἄρχων ἐπεγράφη μικρὰ κονιάσας τὸν τοῖχον, οὕτω ταῖς ἀλλοτρίαις ἐπεγράφησαν πράξεσιν, ἀρχιτέκτονες δὲ αὐτοὶ καὶ δημιουργοὶ γενόμενοι τῶν*

ανυπόστατα). Το χειρότερο απ' όλα είναι να βλέπω να διασύρομαι από εκείνον που μιμήθηκε τις ικανότητές μου. Έφτασε μάλιστα σε τέτοιο σημείο αναισχυντίας που τόλμησε να διακωμωδήσει το αρχέτυπο των δικών του κατορθωμάτων. Θα 'πρεπε, Καίσαρα, να θυμόσουν τα δάκρυα που έχυσες, όταν άκουγες να απαριθμούν τα μνημεία που στήθηκαν για τα κατορθώματά μου[63].

24. Ο Πομπήιος, όμως, σε γέμισε έπαρση, εκείνος που, παρ' ότι ήταν το είδωλο των συμπολιτών του, δεν άξιζε καθόλου. Όσο για τον θρίαμβο στην Αφρική, δεν ήταν μεγάλο κατόρθωμα, μεγάλο το έκανε η μαλθακότητα των τότε υπάτων. Όσο για τον περίφημο πόλεμο εναντίον των δούλων, δεν έγινε εναντίον αντρών αλλά εναντίον των χειρότερων από τους δούλους, άλλωστε η επιτυχής του έκβαση ήταν έργο άλλων, του Κράσσου και του Λούκιου, και ο Πομπήιος κέρδισε τ' όνομα και τη φήμη[64]. Την Αρμενία και τις γειτονικές τις επαρχίες νίκησε στον πόλεμο ο Λούκουλος, και πάλι ο θρίαμβος πήγε στ ν Πομπήιο[65]. Στη συνέχεια έγινε το είδωλο των πολιτών και τον ονόμασαν Μεγάλο, μεγαλύτερος δηλαδή από ποιον απ' τους προκατόχους του; Ποιο από τα κατορθώματά του μπορεί να συγκριθεί μ' εκείνα του Μάριου ή του Σκιπίωνα ή του Φούριου[66] που κάθεται εδώ δίπλα στον Κυρίνο, ο οποίος ξανάχτισε την πόλη όταν είχε σχεδόν ερειπωθεί; Τούτοι οι άντρες δεν απόκτησαν τη φήμη τους σε βάρος άλλων, όπως συμβαίνει με τα δημόσια κτίρια που χτίζονται δημοσία δαπάνη· ο ένας βάζει τα θεμέλια, άλλος ολοκληρώνει το έργο κι ο τελευταίος που κατέχει την εξουσία και που σοβάτισε μόνο τους τοίχους, χαράζει τ' όνομά του πάνω στο κτίριο. Τούτοι οι άντρες, λοιπόν, επαναλαμβάνω, δεν απόκτησαν τη φήμη τους από τις πράξεις άλλων. Με το να είναι οι ίδιοι δημιουργοί και κατασκευαστές αξιώθηκαν ν'

καλλίστων ἠξιώθησαν ὀνομάτων. Οὐδὲν οὖν θαυμαστόν, εἰ κεκράτηκας Πομπηίου δακτύλῳ κνωμένου καὶ τἆλλα ἀλώπεκος μᾶλλον ἢ λέοντος. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸν ἡ τύχη προὔδωκεν, ἣ τὸν ἔμπροσθεν αὐτῷ χρόνον παρειστήκει,
c ταχέως ἐκράτησας μόνου. Καὶ ὅτι δεινότητι μὲν οὐδεμιᾷ κρείττων ἐγένου, φανερόν· καὶ γὰρ ἐν ἐνδείᾳ γέγονας τῶν ἐπιτηδείων (ἔστι δὲ οὐ μικρόν, ὡς οἶσθα, τοῦτο ἁμάρτημα στρατηγοῦ) καὶ μάχῃ συμβαλὼν ἡττήθης. Εἰ δὲ Πομπήιος ὑπ᾽ ἀφροσύνης τε καὶ ἀνοίας ἢ τοῦ μὴ δύνασθαι τῶν πολιτῶν ἄρχειν οὔτε, ἡνίκα ἔδει τρίβειν τὸν πόλεμον, ὑπερετίθετο τὴν μάχην οὔτε νικῶν ἐπεξῄει, ὑπὸ τοῖς οἰκείοις ἁμαρτήμασι καὶ οὐχ ὑπὸ τοῖς σοῖς
d ἐσφάλη στρατηγήμασι. Πέρσαι δὲ πανταχοῦ καλῶς καὶ φρονίμως παρεσκευασμένοι πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀλκὴν ἐνέδοσαν.

25. Ἐπεὶ δὲ οὐ τοῦ πράττειν ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ τοῦ τὰ δίκαια πράττειν ἄνδρα ἄριστον καὶ βασιλέα προσῆκε μεταποιεῖσθαι, ἐγὼ μὲν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τοὺς Πέρσας ἀπῄτησα δίκην, καὶ τοὺς Ἑλληνικοὺς πολέμους ἐπανειλόμην, οὐχὶ τὴν Ἑλλάδα λυπεῖν βουλόμενος, ἀλλὰ
324 τοὺς κωλύοντάς με διαβαίνειν καὶ δίκας ἀπαιτεῖν τὸν Πέρσην ἐπικόπτων. Σὺ δὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ Γαλάτας κατεπολέμησας, ἐπὶ τὴν πατρίδα τὴν σεαυτοῦ παρασκευαζόμενος, οὗ τί γένοιτ᾽ ἂν χεῖρον ἢ μιαρώτερον; Ἐπεὶ δὲ ὥσπερ διασύρων τῶν μυρίων ἐμνημόνευσας Γραικῶν, ὅτι μὲν καὶ ὑμεῖς ἐντεῦθεν γεγόνατε καὶ τὰ πλεῖστα τῆς Ἰταλίας ᾤκησαν οἱ Γραικοί, καίπερ εἰδὼς ὅμως οὐ παραδέχομαι. Τούτων δὲ αὐτῶν ὀλίγον ἔθνος,

αποκτήσουν τη μεγαλύτερη δυνατή φήμη. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου αξιοθαύμαστο που νίκησες τον Πομπήιο, που έξυνε το κεφάλι με το δάχτυλό του[67] και από κάθε άποψη έμοιαζε περισσότερο με αλεπού παρά με λιοντάρι. Κι επειδή τον πρόδωσε η τύχη, που τόσον καιρό μέχρι τότε του συμπαραστεκόταν, τον νίκησες εύκολα μόνος σου. Είναι φανερό ότι δεν οφειλόταν σε κάποια δική σου ανωτερότητα η νίκη, διότι όταν τελείωσαν οι προμήθειες[68] (και δεν είναι μικρό, όπως ξέρεις, τούτο το λάθος για τον στρατηγό) έδωσες μια μάχη στην οποία νικήθηκες. Κι αφού από αφροσύνη ή ανοησία ή ανικανότητα να κυβερνήσει, ο Πομπήιος δεν ανέβαλε τη μάχη, ενώ τον συνέφερε να τραβήξει σε μάκρος τον πόλεμο, ούτε εκμεταλλεύτηκε τη νίκη του, νικήθηκε από τα δικά του λάθη κι όχι από τη δική σου στρατηγική ικανότητα. Ενώ οι Πέρσες, παρ' όλο που σε κάθε περίπτωση ήταν καλά και σοφά προετοιμασμένοι, αναγκάστηκαν να ενδώσουν στη δική μου δύναμη.

25. Επειδή, λοιπόν, ο άριστος άνδρας και βασιλιάς δεν γίνεται απλά και μόνο από τα έργα, αλλά τα έργα του πρέπει επίσης να είναι και δίκαια, εγώ πήρα εκδίκηση από τους Πέρσες για λογαριασμό των Ελλήνων κι όταν έκανα τον πόλεμο κατά των Ελλήνων, δεν το έκανα επειδή ήθελα να κάνω κακό στην Ελλάδα, αλλά μόνο για να τιμωρήσω εκείνους που μ' εμπόδιζαν να βαδίσω εναντίον των Περσών. Ενώ εσύ με τις νίκες σου επί των Γερμανών και των Γαλατών ετοιμαζόσουν να βαδίσεις εναντίον της ίδιας σου της πατρίδας. Τι θα μπορούσε άραγε να είναι χειρότερο και βρομερότερο απ' αυτό; Και μια κι αναφέρθηκες χλευαστικά στους «δέκα χιλιάδες Γραικούς», παρ' όλο που γνωρίζω πως κι εσείς απ' αυτούς κατάγεστε και πως οι Γραικοί αποίκησαν το μεγαλύτερο μέρος της Ιταλίας, δεν το παραδέχομαι. Δεν ήταν μήπως ένα μικρό έθνος,

b *Αἰτωλοὺς λέγω τοὺς παροικοῦντας ὑμῖν, οὐ φίλους μὲν ἔχειν καὶ συμμάχους ἐποιήσασθε περὶ πολλοῦ, πολεμωθέντας δὲ ὑμῖν ὕστερον δι᾿ ἀσδήποτε αἰτίας οὐκ ἀκινδύνως ὑπακούειν ὑμῖν ἠναγκάσατε; οἱ δὲ πρὸς τὸ γῆρας, ὡς ἂν εἴποι τις, τῆς Ἑλλάδος, καὶ οὐδὲ πάσης, ἀλλὰ ἔθνους μικροῦ, ἡνίκα ἤκμαζε τὸ Ἑλληνικόν, οὐδ᾿ ὅτι ἔστι γιγνωσκομένου, μικροῦ δέω φάναι, μόγις ἀρκέσαντες,*
c *τίνες ἂν ἐγένεσθε, εἰ πρὸς ἀκμάζοντας καὶ ὁμονοοῦντας τοὺς Ἕλληνας πολεμεῖν ὑμᾶς ἐδέησεν; ἐπεὶ καὶ Πύρρου διαβάντος ἐφ᾿ ὑμᾶς ἴστε ὅπως ἐπτήξατε. Εἰ δὲ τὸ Περσῶν κρατῆσαι μικρὸν νομίζεις καὶ τὸ τηλικοῦτον ἔργον διασύρεις, ὀλίγης πάνυ τῆς ὑπὲρ τὸν Τίγρητα ποταμὸν ὑπὸ Παρθυαίων βασιλευομένης χώρας, ἔτη πλέον ἢ τριακόσια πολεμοῦντες, λέγε μοι, δι᾿ ἣν αἰτίαν*
d *οὐκ ἐκρατήσατε; βούλει σοι φράσω; τὰ Περσῶν ὑμᾶς εἶρξε βέλη. Φρασάτω δέ σοι περὶ αὐτῶν Ἀντώνιος ὁ παιδοτριβηθεὶς ἐπὶ στρατηγίᾳ παρὰ σοῦ. Ἐγὼ δὲ ἐν οὐδὲ ὅλοις ἐνιαυτοῖς δέκα πρὸς τούτοις καὶ Ἰνδῶν γέγονα κύριος. Εἶτ᾿ ἐμοὶ τολμᾷς ἀμφισβητεῖν, ὃς ἐκ παιδαρίου στρατηγῶν ἔργα ἔπραξα τηλικαῦτα, ὥστε τὴν μνήμην,*
325 *καίπερ οὐκ ἀξίως ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὑμνηθέντων, ὅμως δὲ συμπαραμένειν τῷ βίῳ, καθάπερ τῶν τοῦ Καλλινίκου, τοὐμοῦ βασιλέως, οὗ θεράπων ἐγὼ καὶ ζηλωτὴς ἐγενόμην, Ἀχιλλεῖ μὲν ἁμιλλώμενος τῷ προγόνῳ, Ἡρακλέα δὲ θαυμάζων καὶ ἑπόμενος, ἅτε δὴ κατ᾿ ἴχνος θεοῦ ἄνθρωπος.*

b 26. *Ὅσα μὲν οὖν ἐχρῆν, ὦ θεοί, πρὸς τοῦτον ἀπολογήσασθαι (καίτοι κρεῖττον ἦν ὑπεριδεῖν αὐτοῦ) εἴρηται. Εἰ δέ τι πικρὸν ὑφ᾿ ἡμῶν ἐπράχθη, οὔτι παντάπασιν*

εννοώ τους Αιτωλούς τους γείτονές σας, του οποίου τη φιλία και τη συμμαχία είχατε περί πολλού και που στη συνέχεια, δεν ξέρω για ποιο λόγο, το πολεμήσατε και το αναγκάσατε, με αρκετό κίνδυνο, να σας υπακούσει[69]; Αν, λοιπόν, στα γεράματα, μπορεί να πει κανείς, της Ελλάδας, με κόπο καταφέρατε να νικήσετε όχι ολόκληρη τη χώρα αλλά ένα μικρό έθνος της, που ήταν σχεδόν άγνωστο κατά την ακμή της, τι θα είχατε πάθει αν έπρεπε ν' αναμετρηθείτε με τους Έλληνες, την εποχή που συμφωνούσαν όλοι και άκμαζαν; Γνωρίζετε, άλλωστε, πόσο ταραχτήκατε, όταν ο Πύρρος πέρασε στην Ιταλία[70]. Αν θεωρείς μικρό πράγμα να επικρατήσεις στους Πέρσες και διασύρεις ένα τόσο μεγάλο κατόρθωμα, πες μου γιατί, μετά από πόλεμο που κράτησε πάνω από τριακόσια χρόνια δεν καταφέρατε να κατακτήσετε μια μικρή περιοχή πέρα από τον Τίγρη, που εξακολουθεί να ανήκει στους Πάρθους; Θέλεις να σου πω το γιατί; Ήταν τα βέλη των Περσών που σας εμπόδισαν. Ρώτα τον Αντώνιο[71] να σου τα περιγράψει, μιας κι εκπαιδεύτηκε για στρατηγός από εσένα. Εγώ, όμως, σε λιγότερο από δέκα χρόνια δεν κατέκτησα μόνο τους Πέρσες αλλά και τους Ινδούς. Τολμάς ακόμη να με αμφισβητείς, εμένα που, στρατηγός από παιδί, κατόρθωσα τόσο μεγάλα έργα, που κι η ανάμνησή τους, παρ' όλο που υμνήθηκαν λιγότερο απ' όσο άξιζαν, θα διατηρηθεί στο διηνεκές, όπως εκείνα του βασιλιά μου του ένδοξου Καλλίνικου[72], του οποίου έγινα υπηρέτης και οπαδός; Μόνο τον πρόγονό μου τον Αχιλλέα θεωρώ αντίπαλο, αλλά τον Ηρακλή τον θαύμαζα πάντα και τον ακολουθούσα, όσο μπορεί ένας απλός θνητός ν' ακολουθήσει τα ίχνη ενός θεού.

26. Όσα έπρεπε να ειπωθούν, θεοί, για την απολογία μου προς τούτον εδώ (αν και καλύτερα θα ήταν να τον αγνοήσω), ειπώθηκαν. Αν έχω προβεί σε δυσάρεστες πρά-

εἰς ἀναιτίους ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἢ πολλάκις καὶ ἐπὶ πολλοῖς προσκρούσαντας ἢ τῷ καιρῷ μὴ καλῶς μηδὲ πρεπόντως χρησαμένους, ἠκολούθησε γοῦν ἐπὶ μὲν τοῖς διὰ τὸν καιρὸν ἐξαμαρτηθεῖσιν ἡ μεταμέλεια, σώφρων πάνυ καὶ τῶν ἐξημαρτηκότων σώτειρα δαίμων, τοὺς δὲ
c ὥσπερ φιλοτιμουμένους ἐπὶ τῷ πολλάκις ἀπεχθάνεσθαι καὶ προσκρούειν οὐθὲν ᾤμην ἄδικον ποιεῖν κολάζων.»

27. Ἐπεὶ δὲ εἴρητο καὶ τούτῳ στρατιωτικώτερον ὁ λόγος, ἐπὶ τὸν Ὀκταβιανὸν τὴν ὑδρίαν ἔφερεν ὁ τοῦ Ποσειδῶνος θεράπων, ἐπιμετρῶν αὐτῷ τοῦ ὕδατος ἔλασσον διὰ τὸν καιρόν, ἄλλως τε καὶ μνησικακῶν
d αὐτῷ τῆς εἰς τὸν θεὸν ὑπερηφανίας. Καὶ ὅς, ἐπειδὴ συνῆκεν ὑπὸ ἀγχινοίας ἀφεὶς τὸ λέγειν τι περὶ τῶν ἀλλοτρίων· «Ἐγὼ δέ,» εἶπεν, «ὦ Ζεῦ καὶ θεοί, τοῦ διασύρειν μὲν τὰ τῶν ἄλλων ἔργα καὶ μικρὰ ποιεῖν ἀφέξομαι, περὶ δὲ τῶν ἐμαυτοῦ τὸν πάντα ποιήσομαι λόγον. Νέος προέστην τῆς ἐμαυτοῦ πόλεως ὥσπερ οὗτος ὁ γενναῖος Ἀλέξανδρος, κατώρθωσα δὲ Γερμανικοὺς πολέμους ὥσπερ ὁ ἐμὸς πατὴρ οὑτοσὶ Καῖσαρ. Συμπλα-
326 κεὶς δὲ τοῖς ἐμφυλίοις ἀγῶσιν, Αἴγυπτον μὲν περὶ τὸ Ἀκτικὸν κατεναυμάχησα, Βροῦτον δὲ καὶ Κάσσιον περὶ τοὺς Φιλίππους κατεπολέμησα, καὶ τὸν Πομπηίου παῖδα Σέξτον πάρεργον ἐθέμην τῆς ἐμαυτοῦ στρατηγίας. Οὕτω δὲ παρέσχον ἐμαυτὸν τῇ φιλοσοφίᾳ χειροήθη, ὥστε καὶ τῆς Ἀθηνοδώρου παρρησίας ἠνεσχόμην, οὐκ ἀγανακτῶν,
b ἀλλ' εὐφραινόμενος ἐπ' αὐτῇ, καὶ τὸν ἄνδρα καθάπερ

ξεις, αυτές δεν απευθύνονταν ποτέ σε ανθρώπους αθώους αλλά σε ανθρώπους που κατ' επανάληψη και με πολλούς τρόπους με πρόσβαλαν ή που δεν χρησιμοποίησαν τις ευκαιρίες με σωστό ή κατάλληλο τρόπο[73]. Σε κάθε περίπτωση, επίσης, τούτες οι πράξεις, που τις είχε υπαγορεύσει έκτακτη ανάγκη, ακολουθήθηκαν από μεταμέλεια, τον πάνσοφο και θεϊκό σωτήρα των ανθρώπων που έχουν σφάλει. Όσο για εκείνους που φιλοδοξούσαν ν' αποδεικνύουν συνέχεια την εχθρότητά τους και να με προσβάλλουν, δεν θεωρώ άδικη την τιμωρία τους».

27. Όταν πια τέλειωσε και η δική του κατάλληλη για στρατιώτη ομιλία, ο θεράπων του Ποσειδώνα έφερε την κλεψύδρα για τον Οκταβιανό. δίνοντάς του, όμως, μικρότερη ποσότητα νερού λόγω έλλειψης χρόνου αλλά και για την ασέβεια που είχε δείξει προς τον θεό[74]. Εκείνος, που το κατάλαβε λόγω της εξυπνάδας του, χωρίς ν' αναφερθεί σε οτιδήποτε δεν τον αφορούσε, άρχισε να λέει: «Δία και θεοί, εγώ από τη μεριά μου, δεν θ' ασχοληθώ με το να διασύρω τα μικρά ή μεγάλα κατορθώματα των άλλων και θα μιλήσω μόνο για τον εαυτό μου. Ήμουν νέος, όσο και ο γενναίος Αλέξανδρος, όταν κλήθηκα να κυβερνήσω την πόλη μου και ηγήθηκα μ' επιτυχία στις εκστρατείες κατά των Γερμανών όπως ο πατέρας μου εδώ ο Καίσαρας[75]. Αναγκασμένος να συμμετέχω στον εμφύλιο πόλεμο κατέκτησα την Αίγυπτο αφού νίκησα στη ναυμαχία του Άκτιου, νίκησα τον Βρούτο και τον Κάσσιο στους Φιλίππους και θεώρησα την περίπτωση του Σέξτου, του γιου του Πομπήιου, στρατιωτικό πρόβλημα χωρίς σημασία. Αποδείχτηκα τόσο υπάκουος στη φιλοσοφία ώστε ανέχτηκα την ελευθεροστομία του Αθηνόδωρου[76], όχι μόνο χωρίς ν' αγανακτώ αλλά και να ευχαριστιέμαι απ' αυτή, και σεβάστηκα τον Αθηνόδωρο ως να ήταν παιδαγωγός μου ή ακόμη περισσό-

παιδαγωγὸν ἢ πατέρα μᾶλλον αἰδούμενος. Ἄρειον δὲ καὶ φίλον καὶ συμβιωτὴν ἐπιγράφομαι, καὶ ὅλως οὐδέν ἐστιν ὑφ' ἡμῶν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἁμαρτηθέν. Ὑπὸ δὲ τῶν ἐμφυλίων στάσεων τὴν Ῥώμην ὁρῶν εἰς ἔσχατον ἐλαύνουσαν πολλάκις κίνδυνον, οὕτω διεθέμην τὰ περὶ αὐτήν, ὥστε εἶναι δι' ὑμᾶς, ὦ θεοί, τὸ λοιπὸν ἀδαμαντίνην. Οὐ
c *γὰρ ταῖς ἀμέτροις ἐπιθυμίαις εἴκων ἐπικτᾶσθαι πάντως αὐτῇ διενοήθην, ὅρια δὲ διττά, ὥσπερ ὑπὸ τῆς φύσεως ἀποδεδομένα, Ἴστρον καὶ Εὐφράτην ποταμοὺς ἐθέμην. Εἶτα ὑποτάξας τὸ Σκυθῶν καὶ Θρακῶν ἔθνος, ἐπιμετρούντων ὑμῶν τῆς βασιλείας μοι τὸν χρόνον, οὐ πόλεμον ἄλλον ἐξ ἄλλου περιεσκόπουν, ἀλλὰ εἰς νομοθεσίαν καὶ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου συμφορῶν ἐπανόρθωσιν τὴν σχολὴν*
d *διετιθέμην, οὐθενὸς νομίζων τῶν πρὸ ἐμαυτοῦ χεῖρον βεβουλεῦσθαι, μᾶλλον δέ, εἰ χρὴ θαρρήσαντα φάναι, κρεῖσσον τῶν πώποτε τηλικαύτας ἡγεμονίας ἐπιτροπευσάντων. Οἱ μὲν γὰρ ταῖς στρατηγίαις ἐναπέθανον, ἐξὸν λοιπὸν καὶ μὴ στρατεύεσθαι, πολέμους ἐκ πολέμων ἑαυτοῖς, ὥσπερ οἱ φιλοπράγμονες δίκας μελετῶσι, κατα-*
327 *σκευάζοντες· οἱ δὲ καὶ πολεμούμενοι τῇ τρυφῇ προσεῖχον, οὐ μόνον τῆς μετὰ ταῦτα εὐκλείας τὴν αἰσχρὰν τρυφὴν προτιμῶντες, ἀλλὰ καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς. Ἐγὼ μὲν οὖν ταῦτα διανοούμενος οὐκ ἀξιῶ τῆς χείρονος ἐμαυτὸν μερίδος· ὅ τι δ' ἂν ὑμῖν, ὦ θεοί, φαίνηται, τοῦτο εἰκός ἐστιν ἐμὲ δήπουθεν στέργειν.»*

28. Δίδοται μετὰ τοῦτον τῷ Τραϊανῷ τοῦ λέγειν
b *ἐξουσία. Ὁ δέ, καίπερ δυνάμενος λέγειν, ὑπὸ ῥαθυμίας (ἐπιτρέπειν γὰρ εἰώθει τὰ πολλὰ τῷ Σούρᾳ γράφειν ὑπὲρ αὐτοῦ) φθεγγόμενος μᾶλλον ἢ λέγων, ἐπεδείκνυεν τό τε*

τερο πατέρας μου. Επίσης θεωρώ τον Άρειο[77] φίλο και σύντροφό μου και εν ολίγοις δεν έκανα ποτέ κάτι εναντίον της φιλοσοφίας. Όταν είδα πως λόγω των εμφύλιων σπαραγμών η Ρώμη οδηγούνταν στον χαμό της, διοίκησα τόσο καλά τις υποθέσεις της ώστε δημιούργησα, με τη χάρη σας θεοί, μια διαμαντένια ομόνοια. Χωρίς να υποχωρήσω στην άμετρη φιλοδοξία και στην επιθυμία να επεκτείνω την αυτοκρατορία με κάθε μέσον, της έδωσα τα δυο όρια, όπως τα έχει βάλει κι η φύση, τους ποταμούς Δούναβη και Ευφράτη. Στη συνέχεια, αφού υπέταξα τους Θράκες και τους Σκύθες, μιας κι αξιώσατε την βασιλεία μου να επιμηκυνθεί, δεν σκόπευα να .συνεχίσω τους πολέμους, αλλά αφοσιώθηκα στη νομοθεσία και στην επανόρθωση των συμφορών από τους πολέμους. Δεν νομίζω πως οι αποφάσεις μου ήταν χειρότερες από εκείνες των προκατόχων μου, ήταν μάλλον, αν πρέπει να μιλήσω ειλικρινά, καλύτερες απ' όλων όσοι κυβέρνησαν ποτέ μια τόσο μεγάλη αυτοκρατορία. Άλλοι σκοτώθηκαν κατά τους πολέμους· ενώ θα μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά το υπόλοιπο του βίου τους, χρησιμοποιούσαν τον ένα πόλεμο σαν αφορμή για τον επόμενο, όπως οι δικομανείς που επινοούν κατηγορίες. Άλλοι, ενώ βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση, παραδίδονταν σε απολαύσεις, προτιμώντας τις αναίσχυντες απολαύσεις όχι μόνο από τη μελλοντική τους δόξα αλλά και από την ίδια τους την ύπαρξη. Όταν τ' αναλογίζομαι όλα τούτα, δεν θεωρώ πως μου αξίζει η χειρότερη θέση αλλά ό,τι φανεί σ' εσάς το καλύτερο, ω θεοί, τούτο θα πρέπει να δεχτώ, φυσικά, μετά χαράς».

28. Μετά απ' αυτόν δόθηκε στον Τραϊανό το δικαίωμα να μιλήσει. Ετούτος, παρ' όλο που μπορούσε να μιλήσει, από τεμπελιά (συνήθως άφηνε τον Σούρα[78] να γράφει γι' αυτόν), φωνάζοντας μάλλον παρά μιλώντας, έδειχνε το

Γετικὸν καὶ τὸ Παρθικὸν τρόπαιον. Ἠτιᾶτο δὲ τὸ γῆρας ὡς οὐκ ἐπιτρέψαν αὐτῷ τοῖς Παρθικοῖς πράγμασιν ἐπεξελθεῖν. Καὶ ὁ Σειληνός· «Ἀλλ', ὦ μάταιε,» ἔφη, «εἴκοσι βεβασίλευκας ἔτη, Ἀλέξανδρος δὲ οὑτοσὶ δώδεκα. Τί οὖν ἀφεὶς αἰτιᾶσθαι τὴν σαυτοῦ τρυφὴν τὴν τοῦ
c *χρόνου μέμφῃ στενότητα;» παροξυνθεὶς οὖν ὑπὸ τοῦ σκώμματος, οὐδὲ γὰρ ἦν ἔξω τοῦ δύνασθαι ῥητορεύειν, ὑπὸ δὲ τῆς φιλοποσίας ἀμβλύτερος ἑαυτοῦ πολλάκις ἦν· «Ἐγὼ δέ,» εἶπεν, «ὦ Ζεῦ καὶ θεοί, τὴν ἀρχὴν παραλαβὼν ναρκῶσαν ὥσπερ καὶ διαλελυμένην ὑπό τε τῆς οἴκοι πολὺν χρόνον ἐπικρατησάσης τυραννίδος καὶ τῆς τῶν Γετῶν ὕβρεως, μόνος ὑπὲρ τὸν Ἴστρον ἐτόλμησα προσ-*
d *λαβεῖν ἔθνη, καὶ τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξεῖλον, οἳ τῶν πώποτε μαχιμώτατοι γεγόνασιν, οὐχ ὑπὸ ἀνδρείας μόνον τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὧν ἔπεισεν αὐτοὺς ὁ τιμώμενος παρ' αὐτοῖς Ζάμολξις. Οὐ γὰρ ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ μετοικίζεσθαι νομίζοντες ἑτοιμότερον αὐτὸ ποιοῦσιν ἢ τὰς ἀποδημίας ὑπομένουσιν. Ἐπράχθη δέ μοι τὸ ἔργον*
328 *τοῦτο ἐν ἐνιαυτοῖς ἴσως που πέντε. Πάντων δὲ ὅτι τῶν πρὸ ἐμοῦ γεγονότων αὐτοκρατόρων ὤφθην τοῖς ὑπηκόοις πρᾳότατος καὶ οὔτε Καῖσαρ οὑτοσὶ περὶ τούτων ἀμφισβητήσειεν ἄν μοι οὔτ' ἄλλος οὐδὲ εἷς, εὔδηλόν ἐστί που. Πρὸς Παρθυαίους δέ, πρὶν μὲν ἀδικεῖσθαι παρ' αὐτῶν, οὐκ ᾤμην δεῖν χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις· ἀδικοῦσι δὲ ἐπεξῆλθον οὐδὲν ὑπὸ τῆς ἡλικίας κωλυθείς, καίτοι διδόντων*
b *μοι τῶν νόμων τὸ μὴ στρατεύεσθαι. Τούτων δὴ τοιούτων ὄντων, ἆρ' οὐχὶ καὶ τιμᾶσθαι πρὸ τῶν ἄλλων εἰμὶ δίκαιος, πρᾷος μὲν πρὸς τοὺς ὑπηκόους, φοβερὸς δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους διαφερόντως γενόμενος, αἰδεσθεὶς δὲ καὶ τὴν ὑμετέραν ἔγγονον φιλοσοφίαν;» Τοιαῦτα ὁ*

Γετικό και το Παρθικό τρόπαιο. Κατηγορούσε τα γεράματά του πως δεν του επιτρέψανε να επεκτείνει τις επιχειρήσεις του κατά των Πάρθων. Τότε ο Σειληνός είπε: «Βρε ανόητε, εσύ βασίλεψες επί είκοσι χρόνια κι ετούτος εδώ ο Αλέξανδρος μόνο δώδεκα. Γιατί, λοιπόν, αντί να αιτιάσαι τη δική σου μαλθακότητα, τα βάζεις με τη στενότητα του χρόνου[79];» Τσαντισμένος από το πείραγμα, όχι πως δεν ήταν ικανός ρήτορας ήταν μάλλον συχνά αποχαυνωμένος από την οινοποσία, είπε: «Ω Δία και θεοί, όταν παρέλαβα εγώ την εξουσία, είχε επικρατήσει ένα είδος νάρκης και διάλυσης, λόγω του τυραννικού πολιτεύματος που υπήρχε από καιρό και λόγω των επιθέσεων των Γετών. Μόνος, τόλμησα να περάσω τον Δούναβη και να επιτεθώ στις εκεί φυλές και κατάφερα να υποτάξω τους Γέτες, που ήταν το πιο φιλοπόλεμο έθνος του κόσμου όχι μόνο ένεκα της σωματικής τους ρώμης αλλά και λόγω των πεποιθήσεών τους που προέρχονται από τον Ζάμολξη, τον οποίο τιμούν. Δεν πιστεύουν ότι πεθαίνουν αλλά ότι μετοικούν σε άλλο μέρος και γι' αυτό αντιμετωπίζουν τον θάνατο όπως οι άλλοι άνθρωποι τη μετοίκηση. Όλο τούτο το έργο ολοκληρώθηκε σε λιγότερο από πέντε χρόνια. Απ' όλους τους προκατόχους μου αυτοκράτορες ήμουν, στα μάτια των υπηκόων μου, πιο επιεικής κι ούτε ο Καίσαρας, που είν' εδώ, μπορεί να μου το αμφισβητήσει ούτε κανένας άλλος, τόσο φανερό είναι. Όσο για τους Πάρθους, πριν να με προσβάλουν, δεν σκέφτηκα να τους επιτεθώ. Όταν, όμως, με πρόσβαλαν τους επιτέθηκα χωρίς να μ' εμποδίσει η ηλικία μου, παρ' όλο που από το νόμο είχα το δικαίωμα να μην στρατευτώ. Επειδή όλα τούτα είναι όπως τα είπα, γιατί άραγε δεν είναι δίκαιο να μου απονεμηθεί η τιμή του πρώτου απ' όλους, αφού είμαι επιεικής προς τους υπηκόους μου, εμπνέω τρόμο μεγαλύτερο από κάθε άλλον προς τους εχθρούς μου και τιμώ επίσης την κόρη σας την φιλο-

*Τραϊανὸς εἰπὼν ἐδόκει τῇ πρᾳότητι πάντων κρατεῖν, καὶ
δῆλοί πως ἦσαν οἱ θεοὶ μάλιστα ἡσθέντες ἐπὶ τούτῳ.*

29. *Τοῦ Μάρκου δὲ ἀρχομένου λέγειν, ὁ Σειληνὸς
c ἠρέμα πρὸς τὸν Διόνυσον· «Ἀκούσωμεν,» ἔφη, «τοῦ
Στωικοῦ τουτουί, τί ποτε ἄρα τῶν παραδόξων ἐκείνων
ἐρεῖ καὶ τεραστίων δογμάτων». Ὁ δὲ ἀποβλέψας πρὸς
τὸν Δία καὶ τοὺς θεούς· «Ἀλλ' ἔμοιγε,» εἶπεν, «ὦ Ζεῦ
καὶ θεοί, λόγων οὐθὲν δεῖ καὶ ἀγῶνος. Εἰ μὲν γὰρ
ἠγνοεῖτε τἀμά, προσῆκον ἦν ἐμοὶ διδάσκειν ὑμᾶς· ἐπεὶ
δὲ ἴστε καὶ λέληθεν ὑμᾶς τῶν ἁπάντων οὐθέν, αὐτοί με
τιμᾶτε τῆς ἀξίας». Ἔδοξε δὴ οὖν ὁ Μάρκος τά τε ἄλλα
θαυμάσιός τις εἶναι καὶ σοφὸς διαφερόντως, ἅτε οἶμαι
διαγινώσκων*

Λέγειν τε ὅπου χρὴ καὶ σιγᾶν ὅπου καλόν.

30. *Τῷ Κωνσταντίνῳ μετὰ τοῦτον λέγειν ἐπέτρεπον.
Ὁ δὲ πρότερον μὲν ἐθάρρει τὴν ἀγωνίαν, ὡς δὲ ἀπέβλε-
πεν εἰς τὰ τῶν ἄλλων ἔργα, μικρὰ παντάπασιν εἶδε τὰ
329 ἑαυτοῦ. Δύο γὰρ τυράννους, εἴ γε χρὴ τἀληθῆ φάναι,
καθῃρήκει, τὸν μὲν ἀπόλεμόν τε καὶ μαλακόν, τὸν δὲ
ἄθλιόν τε καὶ διὰ τὸ γῆρας, ἀμφοτέρω δὲ θεοῖς τε καὶ
ἀνθρώποις ἐχθίστω. Τά γε μὴν ἐς τοὺς βαρβάρους ἦν
γελοῖα αὐτῷ (φόρους γὰρ ὥσπερ ἐτετελέκει) καὶ πρὸς
τὴν Τρυφὴν ἀφεώρα. Πόρρω δὲ εἱστήκει τῶν θεῶν αὕτη
περὶ τὰ πρόθυρα τῆς Σελήνης· ἐρωτικῶς τε οὖν εἶχεν
b αὐτῆς, καὶ ὅλος πρὸς ἐκείνην βλέπων οὐθὲν ἔμελεν αὐτῷ*

σοφία;» Όταν τελείωσε ο Τραϊανός, αποφασίστηκε πως πραγματικά ήταν επιεικέστερος απ' όλους και οι θεοί έδειξαν πως πολύ είχαν ευχαριστηθεί απ' αυτό.

29. Όταν άρχισε να μιλά ο Μάρκος, ο Σειληνός είπε σιγά στον Διόνυσο: «Ας ακούσουμε τούτον εδώ τον Στωικό. Ποιος ξέρει τι υπερβολικό και παράδοξο θα μας πει από τις απόψεις του». Ο Μάρκος, κοιτάζοντας τον Δία και τους θεούς, είπε: «Έχω την εντύπωση, Δία και θεοί, πως δεν υπάρχει ανάγκη ομιλίας και αναμέτρησης. Αν αγνοούσατε τα έργα μου, καλό θα ήταν να σας τα διδάξω, επειδή όμως τα γνωρίζετε και τίποτα δεν μπορεί να σας διαφύγει, εκτιμήστε μόνοι σας την αξία μου». Μ' αυτό τον τρόπο ο Μάρκος απέδειξε πως δεν ήταν μόνο αξιοθαύμαστος σε όλα αλλά πως διέφερε σημαντικά από τους υπόλοιπους ως προς την σοφία, διότι νομίζω πως γνώριζε το:

Να μιλάς όπου πρέπει και να σιωπάς όπου ταιριάζει[80].

30. Στη συνέχεια δόθηκε ο λόγος στον Κωνσταντίνο. Αυτός στην αρχή ξεκίνησε τον αγώνα με αυτοπεποίθηση, στη συνέχεια όμως, συγκρίνοντάς τα με τα κατορθώματα των άλλων, έβρισκε τα δικά του εντελώς ανάξια. Από τους δυο τυράννους, που, για να λέμε την αλήθεια, είχε καθαιρέσει, ο ένας ήταν απειροπόλεμος και μαλθακός[81] και ο άλλος ταλαιπωρημένος και γέρος[82], κι ήταν κι οι δυο εξ ίσου απεχθείς τους θεούς και στους ανθρώπους. Οι εκστρατείες του κατά των βαρβάρων προκαλούσαν γέλια (γιατί τους πλήρωνε ένα είδος φόρου), όλη του την προσοχή, λοιπόν, την είχε αφιερώσει στην Τρυφή. Τούτη στεκόταν παράμερα από τους θεούς, κοντά στον προθάλαμο της Σελήνης. Ο Κωνσταντίνος την λάτρευε τόσο που δεν είχε μάτια για κανέναν άλλο και λίγο νοιαζόταν για την έκβαση

περὶ τῆς δίκης. Ἐπεὶ δὲ ἐχρῆν καὶ αὐτὸν εἰπεῖν τι·
«Ταύτῃ τούτων κρείττων,» ἔφη, «εἰμί, τοῦ Μακεδόνος
μέν, ὅτι πρὸς Ῥωμαίους καὶ τὰ Γερμανικὰ καὶ Σκυθικὰ
γένη καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς Ἀσιανοὺς βαρβάρους ἠγωνισά-
μην, Καίσαρος δὲ καὶ Ὀκταβιανοῦ τῷ μή, καθάπερ
οὗτοι, πρὸς καλοὺς κἀγαθοὺς πολίτας στασιάσαι, τοῖς
μιαρωτάτοις δὲ καὶ πονηροτάτοις τῶν τυράννων ἐπεξελ-
c θεῖν. Τραϊανοῦ δὲ τοῖς μὲν κατὰ τυράννων ἀνδραγαθή-
μασιν εἰκότως ἂν προτιμηθείην, τῷ δὲ ἣν οὗτος προσ-
εκτήσατο χώραν ἀναλαβεῖν ἴσος ἂν οὐκ ἀπεικότως
νομιζοίμην, εἰ μὴ καὶ μεῖζόν ἐστι τὸ ἀνακτήσασθαι τοῦ
κτήσασθαι. Μάρκος δὲ οὑτοσὶ σιωπῶν ὑπὲρ αὐτοῦ πᾶσιν
ἡμῖν τῶν πρωτείων ἐξίσταται». Καὶ ὁ Σειληνός· «Ἀλλ'
ἢ τοὺς Ἀδώνιδος κήπους ὡς ἔργα ἡμῖν, ὦ Κωνσταντῖνε,
σεαυτοῦ προφέρεις;» —«τί δέ,» εἶπεν «εἰσὶν οὓς λέγεις
Ἀδώνιδος κήπους;» —«<Οὓς> αἱ γυναῖκες,» ἔφη,
d «τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἀνδρὶ φυτεύουσιν ὀστρακίοις ἐπα-
μησάμεναι γῆν λαχανίαν· χλοήσαντα δὲ ταῦτα πρὸς
ὀλίγον αὐτίκα ἀπομαραίνεται». Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος
ἠρυθρίασεν, ἄντικρυς ἐπιγνοὺς τοιοῦτον τὸ ἑαυτοῦ ἔργον.

31. Ἡσυχίας δὲ γενομένης, οἱ μὲν ἐῴκεσαν περιμέ-
νειν ὅτῳ θήσονται τὴν ὑπὲρ τῶν πρωτείων οἱ θεοὶ ψῆφον·
οἱ δ' ᾤοντο δεῖν τὰς προαιρέσεις εἰς τοὐμφανὲς τῶν
330 ἀνδρῶν προάγειν καὶ οὐκ ἐκ τῶν πεπραγμένων αὐτοῖς,
ὧν ἡ Τύχη μετεποιεῖτο τὸ πλεῖστον καὶ πάντων αὐτῶν
καταβοῶσα παρειστήκει πλὴν Ὀκταβιανοῦ μόνου· τοῦ-
τον δὲ εὐγνώμονα πρὸς ἑαυτὴν εἶναι ἔλεγεν. Ἔδοξεν οὖν
τοῖς θεοῖς ἐπιτρέψαι καὶ τοῦτο τῷ Ἑρμῇ, καὶ ἔδοσαν

του αγώνα. Επειδή, όμως, έπρεπε κι αυτός να πει κάτι, είπε: «Ορίστε σε τι είμαι καλύτερος απ' όλους αυτούς: Από τον Μακεδόνα, διότι πολέμησα τους Ρωμαίους καθώς και τους Γερμανούς και του Σκύθες κι όχι τους βαρβάρους της Ασίας· από τον Καίσαρα και τον Οκταβιανό, διότι, αντί να προκαλέσω εμφύλιο εναντίον των καλών και αγαθών πολιτών, τιμώρησα τους βρομερότερους και χειρότερους τυράννους. Ως προς τον Τραϊανό, τα κατορθώματά μου εναντίον των τυράννων θα ήταν φυσικό να μου δώσουν το προβάδισμα, ανακατέλαβα τις εκτάσεις που είχε εκείνος κατακτήσει, και δεν θεωρώ πως έχει μικρότερη σημασία η ανακατάληψη από την αρχική κατάληψη. Όσο για τον Μάρκο από δω, με το να μην λέει τίποτα για τον εαυτό του, δίνει την προτεραιότητα σε όλους εμάς». «Μα Κωνσταντίνε», είπε ο Σειληνός «δεν μας προσφέρεις μόνο τους κήπους του Άδωνη[83] ως κατορθώματά σου;» — «Τι εννοείς», τον ρώτησε, «λέγοντας κήποι του Άδωνη;» — «Εννοώ», απάντησε, «αυτά που φυτεύουν σε γλάστρες με λιπασμένο χώμα οι γυναίκες, προς τιμήν του εραστή της Αφροδίτης· πρασινίζουν για λίγο και μετά μαραίνονται». Ο Κωνσταντίνος κοκκίνισε καθώς κατάλαβε αμέσως πως τέτοιο ήταν και το δικό του έργο.

31. Αποκαταστάθηκε ησυχία και οι υποψήφιοι θεώρησαν πως δεν είχαν παρά να περιμένουν ν' αποφασίσουν οι θεοί σε ποιον θα πρόσφεραν το βραβείο. Οι θεοί όμως έκριναν απαραίτητο ν' αποκαλύψουν τα κίνητρα του καθενός αντί να βασιστούν στις πράξεις τους, στις οποίες η Τύχη είχε παίξει τον μεγαλύτερο ρόλο. Η ίδια η θεά στεκόταν κοντά τους και τους φώναζε, εκτός μόνο από τον Οκταβιανό, ο οποίος έλεγε πως ήταν ο μόνος που την είχε ευγνωμονήσει. Οι θεοί συμφώνησαν να επιτρέψουν στον Ερμή να κάνει κι αυτή την έρευνα και του είπαν να ρωτή-

b αὐτῷ πρῶτον Ἀλεξάνδρου πυθέσθαι τί νομίσειε κάλλι-
στον καὶ πρὸς τί βλέπων ἐργάσαιτο καὶ πάθοι πάντα
ὅσαπερ δεδράκοι τε καὶ πεπόνθοι. Ὁ δὲ ἔφη· «Τὸ πάντα
νικᾶν». —«Εἶτα,» εἶπεν ὁ Ἑρμῆς, «οἴει σοι τοῦτο
πεποιῆσθαι;» —«Καὶ μάλα,» ἔφη ὁ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ
Σειληνὸς τωθαστικῶς μάλα γελάσας· «Ἀλλὰ ἐκράτουν
γέ σου πολλάκις αἱ ἡμέτεραι θυγατέρες,» αἰνιττόμενος
c τὰς ἀμπέλους, τὸν Ἀλέξανδρον οἷα δή τινα μέθυσον καὶ
φίλοινον σκώπτων. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἅτε δὴ γέμων
Περιπατητικῶν παρακουσμάτων· «Οὐ τὰ ἄψυχα,» ἔφη,
«νικᾶν (οὐδὲ γὰρ ἀγὼν ἡμῖν ἐστι πρὸς ταῦτα), ἀλλὰ πᾶν
μὲν ἀνθρώπων, πᾶν δὲ θηρίων γένος». Καὶ ὁ Σειληνὸς
ὥσπερ οἱ θαυμάζοντες εἰρωνικῶς μάλα· «Ἰού, ἰού,» ἔφη,
«τῶν διαλεκτικῶν κιγκλίδων. Αὐτὸς δὲ ἡμῖν ἐν ποτέρῳ
d σαυτὸν θήσεις γένει, τῶν ἀψύχων ἢ τῶν ἐμψύχων τε καὶ
ζώντων;» καὶ ὃς ὥσπερ ἀγανακτήσας· «Εὐφήμει,» ἔφη·
«ὑπὸ γὰρ μεγαλοψυχίας, ὅτι δὴ καὶ θεὸς γενοίμην,
μᾶλλον δὲ εἴην, ἐπεπείσμην». —«Αὐτὸς οὖν,» εἶπεν,
«ἡττήθης σεαυτοῦ πολλάκις, ὀργῆς ἢ λύπης ἤ τινος
τοιούτου τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας ἧττω καὶ χείρω
ποιήσας». —«Ἀλλ' αὐτὸν ἑαυτοῦ,» εἶπεν ὁ Ἀλέξαν-
331 δρος, «κρατεῖν καὶ ἡττᾶσθαι ὁμωνύμως <λέγεται>·
ἐμοὶ δὲ ἦν ὑπὲρ τῶν πρὸς ἄλλους ὁ λόγος.» —«Βαβαὶ τῆς
διαλεκτικῆς,» εἶπεν, «ὅπως ἡμῶν τὰ σοφίσματα διελέγ-
χεις. Ἀλλ' ἡνίκα,» εἶπεν, «ἐν Ἰνδοῖς ἐτρώθης καὶ ὁ
Πευκέστης ἔκειτο παρὰ σέ, σὺ δὲ ἐξήγου ψυχορραγῶν
τῆς πόλεως, ἆρα ἥττων ἦσθα τοῦ τρώσαντος, ἢ καὶ
ἐκεῖνον ἐνίκας;» —«Οὐκ ἐκεῖνον,» ἔφη, «μόνον, ἀλλὰ
καὶ αὐτὴν ἐξεπόρθησα τὴν πόλιν». —«Οὐ σύ γε,» εἶπεν,

σει πρώτα τον Αλέξανδρο τι θεωρούσε άριστο και ποιος ήταν ο στόχος του για να κάνει και να πάθει όλα όσα έκανε και έπαθε. Κι εκείνος απάντησε: «Για να κατακτήσω τον κόσμο». — «Πιστεύεις, λοιπόν, πως το πέτυχες;» ρώτησε ο Ερμής. — «Και πολύ μάλιστα» αποκρίθηκε ο Αλέξανδρος. Πάνω σ' αυτό γέλασε ο Σειληνός: «Εσύ όμως κατακτήθηκες κατ' επανάληψη από τις κόρες μου», είπε για τ' αμπέλια υπονοώντας την αγάπη του Αλέξανδρου για το κρασί και τα μεθύσια. Ο Αλέξανδρος, όμως, ήταν καλά προετοιμασμένος από τους Περιπατητικούς[84]: «Τα άψυχα δεν μπορούν να νικήσουν», είπε, «δεν κάνουμε άλλωστε αγώνα εναντίον τους αλλά μόνο εναντίον των ανθρώπων και των ζώων». Ο Σειληνός απάντησε με μεγάλη ειρωνεία σαν να τον είχε θαυμάσει: «Οποία διαλεκτικά περιτεχνήματα! Εσύ τον εαυτό σου σε ποιο γένος τον κατατάσσεις, στα άψυχα ή στα έμψυχα και ζωντανά;» — «Πρόσεχε τα λόγια σου», είπε ο Αλέξανδρος αγανακτισμένος. «Ήταν τόση η μεγαλοψυχία μου που πείστηκα ότι θα γινόμουν, ή μάλλον πως είχα ήδη γίνει, θεός». — «Όπως κι αν έχει το πράγμα», είπε ο Σειληνός, «νικήθηκες πολλές φορές από τον ίδιο σου τον εαυτό, με το να επιτρέπεις στην οργή ή στη στενοχώρια ή σε κάτι άλλο παρόμοιο να κυβερνούν τον νου και την καρδιά σου». — «Μα το να κατακτήσει κάποιος τον εαυτό του», απάντησε ο Αλέξανδρος, «και το να κατακτηθεί απ' αυτόν λένε πως είναι το ίδιο πράγμα. Το ζήτημα για μένα ήταν να κατακτήσω άλλους». — «Φοβερή διαλεκτική!», θαύμασε ο Σειληνός. «Πώς αντικρούεις τα σοφίσματά μου! Αλλ' όταν, όμως, πληγώθηκες στις Ινδίες και σε κάλυψε ο Πευκέστης[85] και σε μετέφερε στην πόλη ενώ σχεδόν ψυχορραγούσες, δεν είχες άραγε νικηθεί από εκείνον που σε πλήγωσε ή μήπως τον είχες νικήσει κι αυτόν;» — «Όχι μόνο εκείνον», απάντησε, «αλλά κατέλαβα και την πόλη του». — «Όχι εσύ, καλέ

«ὦ μακάριε· σὺ μὲν γὰρ ἔκεισο κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν
b Ἕκτορα ὀλιγοδρανέων καὶ ψυχορραγῶν· οἱ δὲ ἠγωνίζοντο καὶ ἐνίκων». —«Ἡγουμένων ἡμῶν,» εἶπεν ὁ Ἀλέξανδρος. Καὶ ὁ Σειληνός· «Πῶς; οἵ γε ἐφέρεσθε μικροῦ νεκροί;» εἶτα ᾖδε τῶν ἐξ Εὐριπίδου·

«Οἴμοι, καθ' Ἑλλάδα ὡς κακῶς νομίζεται,
Ὅταν τρόπαιον πολεμίων στήσῃ στρατός».

c Καὶ ὁ Διόνυσος· «Παῦσαι,» εἶπεν, «ὦ παππίδιον, τοιαῦτα λέγων, μή σε οὗτος ὁποῖα τὸν Κλεῖτον ἔδρασεν ἐργάσηται.» Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐρυθριάσας τε ἅμα καὶ ὥσπερ συγχυθεὶς ὑπὸ τῶν δακρύων τὰ ὄμματα ἐσιώπα. Καὶ ὅδε μὲν ὧδε ἔληξεν ὁ λόγος.

32. Ὁ δὲ Ἑρμῆς ἤρετο πάλιν τὸν Καίσαρα· «Σοὶ δέ,» εἶπεν, «ὦ Καῖσαρ, τίς ἐγένετο σκοπὸς τοῦ βίου;»
d —«Τὸ πρωτεύειν,» ἔφη, «τῆς ἐμαυτοῦ καὶ μηθενὸς εἶναι μηδὲ νομίζεσθαι δεύτερον». —«Τοῦτο,» εἶπεν ὁ Ἑρμῆς, «ἀσαφές ἐστι· πότερον γάρ, εἰπέ, κατὰ σοφίαν ἢ τὴν ἐν τοῖς λόγοις δεινότητα ἢ πολεμικὴν ἐμπειρίαν ἢ πολιτικὴν δύναμιν;» —«Ἦν μὲν οὖν,» ἔφη ὁ Καῖσαρ, «ἡδύ μοι τῶν πάντων ἐν πᾶσιν εἶναι πρώτῳ· τούτου δὲ οὐ δυνάμενος ἐπιτυχεῖν, τὸ δύνασθαι μέγιστον παρὰ τοῖς ἐμαυτοῦ
332 πολίταις ἐζήλωσα». —«Σὺ δέ,» εἶπεν, «ἐδυνήθης τι μέγα;» πρὸς αὐτὸν ὁ Σειληνός. Καὶ ὅς· «Πάνυ γε,» ἔφη· «κύριος γοῦν αὐτῶν ἐγενόμην». —«Ἀλλὰ τοῦτο μέν,» εἶπεν, «ἐδυνήθης· ἀγαπηθῆναι δὲ ὑπ' αὐτῶν οὐχ οἷός τε ἐγένου, καὶ ταῦτα πολλὴν μὲν ὑποκρινάμενος ὥσπερ ἐν δράματι καὶ σκηνῇ φιλανθρωπίαν, αἰσχρῶς δὲ
b αὐτοὺς πάντας κολακεύων». —«Εἶτα οὐκ ἀγαπηθῆναι δοκῶ, εἶπεν, ὑπὸ τοῦ δήμου τοῦ διώξαντος Βροῦτον καὶ

μου», είπε ο Σειληνός. «Εσύ ήσουν πεσμένος αδύναμος σαν τον Ομηρικό Έκτορα ψυχορραγώντας, οι στρατιώτες σου πολέμησαν και νίκησαν». — «Εγώ όμως ήμουν αρχηγός τους», απάντησε ο Αλέξανδρος. «Πώς;» σχολίασε ο Σειληνός, «τη στιγμή που σε μετέφεραν σχεδόν νεκρό;» κι άρχισε να απαγγέλλει τους στίχους του Ευριπίδη[86]:

«Πόσο κακή τούτη η συνήθεια στην Ελλάδα,
όταν ο στρατός νικήσει τους εχθρούς του».

Τότε επενέβη ο Διόνυσος: «Πάψε, πατερούλη, να μιλάς, μήπως τούτος εδώ σου κάνει ό,τι έκανε στον Κλείτο». Ο Αλέξανδρος κοκκίνισε και με μάτια δακρυσμένα σιώπησε. Κι έτσι τέλειωσε η συζήτηση.

32. Στη συνέχεια ο Ερμής ρώτησε τον Καίσαρα και είπε: «Εσένα, λοιπόν, ποιος ήταν ο σκοπός της ζωής σου;» — «Το να είμαι πρώτος ανάμεσα στους συμπολίτες μου και να μη γίνω ούτε να θεωρηθώ δεύτερος από κανέναν[87]». — «Αυτό δεν είναι σαφές», είπε ο Ερμής. «Πες μας σε ποιο πράγμα, στη σοφία, στη ρητορική ικανότητα, στην πολεμική πείρα ή στην πολιτική δύναμη;» — «Πολύ θα ήθελα», απάντησε ο Καίσαρας, «να είμαι πρώτος σε όλα, αφού όμως δεν μπορούσα να το κατορθώσω, θέλησα να γίνω ο ισχυρότερος από τους συμπολίτες μου». — «Κατάφερες, λοιπόν, ν' αποκτήσεις τόση ισχύ;» τον ρώτησε ο Σειληνός. «Και βέβαια», απάντησε, «αφού έγινα ο κύριός τους». — «Αυτό το κατάφερες», είπε ο Σειληνός. «Στάθηκες ανίκανος, όμως, να κερδίσεις την αγάπη τους, παρ' όλο που έπαιξες τον ρόλο του φιλανθρώπου σαν ηθοποιός σε θεατρικό δράμα και τους κολάκευες όλους χυδαία». — «Λες πως δεν κέρδισα την αγάπη του λαού που έδιωξε τον Βρούτο και τον Κάσσιο[88];» — «Όχι επει-

Κάσσιον;» —«Οὐκ ἐπειδή σε ἀπέκτειναν,» ἔφη, «διὰ τοῦτο μὲν γὰρ αὐτοὺς ὁ δῆμος ἐψηφίσατο εἶναι ὑπάτους· ἀλλὰ διὰ τὸ ἀργύριον, ἐπειδὴ τῶν διαθηκῶν ἀκροασάμενοι, μισθὸν ἑώρων τῆς ἀγανακτήσεως αὐτοῖς οὔτι τὸν τυχόντα προσεγγεγραμμένον».

c 33. *Λήξαντος δὲ καὶ τοῦδε τοῦ λόγου, τὸν Ὀκταβιανὸν αὖθις ὁ Ἑρμῆς ἐκίνει· «Σὺ δέ,» εἶπεν, «οὐκ ἐρεῖς ἡμῖν τί κάλλιστον ἐνόμιζες εἶναι;» καὶ ὅς· «Βασιλεῦσαι,» ἔφη, «καλῶς». —«Τί δέ ἐστι τὸ καλῶς, ὦ Σεβαστέ, φράσον, ἐπεὶ τοῦτό γε ἔστι καὶ τοῖς πονηροτάτοις λέγειν. Ὤετο γοῦν καὶ ὁ Διονύσιος καλῶς βασιλεύειν καὶ ὁ τούτου μιαρώτερος Ἀγαθοκλῆς». —«Ἀλλὰ ἴστε,» εἶ-*
d *πεν, «ὦ θεοί, ὡς προπέμπων τὸν θυγατριδοῦν ηὐξάμην ὑμῖν τόλμαν μὲν αὐτῷ δοῦναι τὴν Καίσαρος, δεινότητα δὲ τὴν Πομπηίου, τύχην δὲ τὴν ἐμήν». —«Πολλά,» εἶπεν ὁ Σειληνός, «καὶ θεῶν ὄντως σωτήρων ἔργα δεόμενα συνεφόρησεν οὗτος ὁ κοροπλάθος». —«Εἶτα· διὰ τί τοῦτο,» ἔφη, «τὸ ὄνομά μοι γελοῖον οὕτως ἔθου;» —«Ἦ γὰρ οὐκ ἔπλαττες ἡμῖν,» εἶπεν, «ὥσπερ ἐκεῖνοι τὰς νύμφας, ὦ Σεβαστέ, θεούς, ὧν ἕνα καὶ πρῶτον*
333 *τουτονὶ Καίσαρα;» καὶ ὁ μὲν Ὀκταβιανὸς ὥσπερ δυσωπούμενος ἀπεσιώπησεν.*

34. *Ὁ δὲ Ἑρμῆς πρὸς τὸν Τραϊανὸν βλέψας· «Σὺ δέ,» εἶπε, «τί διανοούμενος ἔπραττες ὅσαπερ ἔπραξας;» —«Τῶν αὐτῶν Ἀλεξάνδρῳ σωφρονέστερον,» εἶπεν, «ὠρέχθην.» Καὶ ὁ Σειληνός· «Ἡττήθης οὖν,» εἶπε, σὺ τῶν ἀγεννεστέρων. Ὁ μὲν γὰρ θυμοῦ τὸ πλεῖστον ἥττων*
b *ἦν, σὺ δὲ αἰσχρᾶς ἡδονῆς καὶ ἐπονειδίστου». — «Βάλλ' εἰς μακαρίαν,» εἶπεν ὁ Διόνυσος, «ἐπεὶ σκώπτεις σὺ*

δή σε είχαν δολοφονήσει», αποκρίθηκε ο Σειληνός, «για τούτο τον λόγο ο λαός τους έκανε υπάτους[89], αλλά για τα χρήματα, όταν η ανάγνωση της διαθήκης σου τους αποκάλυψε πως ο μισθός που τους όριζες, παρ' όλη την εναντίον σου αγανάκτηση, δεν ήταν ευκαταφρόνητος[90]».

33. Όταν τέλειωσε κι αυτός ο λόγος, ο Ερμής παρακίνησε τον Οκταβιανό: «Εσύ, λοιπόν, δεν θα μας πεις τι θεωρούσες άριστο;» Κι εκείνος απάντησε: «Το να κυβερνήσω σωστά». «Πες μας τι θα πει σωστά, Αύγουστε, γιατί και οι χειρότερο αυτό επικαλούνται. Ακόμα κι ο Διονύσιος[91] πίστευε πως κυβερνούσε σωστά κι ο Αγαθοκλής[92] που ήταν ακόμη βρομερότερος». — «Αλλά γνωρίζετε, ω θεοί», απάντησε ο Οκταβιανός, «πως όταν χωρίστηκα από τον εγγονό μου[93], ευχήθηκα σ' εσάς, να του χαρίσετε την τόλμη του Καίσαρα, την ικανότητα του Πομπήιου και τη δική μου τύχη». — «Πόσα πράγματα», διέκοψε ο Σειληνός, «που πραγματικά χρειάζονται την επέμβαση των θεών, μάζεψε τούτος ο κουκλοπλάστης». — «Γιατί παρακαλώ μου δίνεις ένα τόσο γελοίο όνομα;» — «Μήπως δεν έπλασες για μας θεούς[94]», είπε ο Σειληνός, «όπως εκείνοι τις νύμφες, και πρώτον και καλύτερο τούτον εδώ τον Καίσαρα;». Ο Οκταβιανός φάνηκε να αποστομώνεται και δεν ξαναμίλησε.

34. Τότε ο Ερμής στράφηκε στον Τραϊανό και τον ρώτησε: «Εσένα με ποιες προθέσεις συμφωνούσαν οι πράξεις σου;» — «Μ' εκείνες του Αλέξανδρου, μόνο που ήμουν πιο συνετός». Επενέβη ο Σειληνός και είπε: «Νικήθηκες, όμως, από τα χειρότερα πάθη. Εκείνος υποχωρούσε συνήθως στον θυμό του, ενώ εσύ στη χειρότερη και την πιο επονείδιστη ηδονή.» — «Άει στην ευχή!», τον διέκοψε ο Διόνυσος. «Τους πειράζεις όλους και δεν τους αφήνεις να

πάντας αὐτοὺς καὶ ποιεῖς οὐθὲν ὑπὲρ ἑαυτῶν λέγειν. Ἀλλὰ ἐπ' ἐκείνων εἶχέ σοι χώραν τὰ σκώμματα· πρόσεχε δὲ νῦν, ὅπως ἀντιλήψῃ τοῦ Μάρκου. Δοκεῖ γάρ εἶναί μοί πως ἀνὴρ κατὰ τὸν Σιμωνίδην «τετράγωνος ἄνευ ψόγου τετυγμένος.» Καὶ ὁ Ἑρμῆς βλέψας εἰς τὸν
c Μάρκον· «Σοὶ δέ,» εἶπεν, «ὦ Βῆρε, τί κάλλιστον ἐδόκει τοῦ βίου τέλος εἶναι;» καὶ ὃς ἠρέμα καὶ σωφρόνως· «Τὸ μιμεῖσθαι,» ἔφη, «τοὺς θεούς.» Ἔδοξε μὲν οὖν εὐθέως ἡ ἀπόκρισις οὐκ ἀγεννής, ἀλλὰ καὶ τοῦ παντὸς ἀξία. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἑρμῆς οὐκ ἐβούλετο πολυπραγμονεῖν, πεπεισμένος ὅτι πάντα ὁ Μάρκος ἀκολούθως ἐρεῖ. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις θεοῖς ἐδόκει ταύτῃ· μόνος δὲ ὁ Σειληνός· «Ἀλλ' οὐ μὰ τὸν Διόνυσον ἀνέξομαι τούτου τοῦ σοφιστοῦ». —«Τί
d δήποτε γὰρ ἤσθιες,» εἶπε, «καὶ ἔπινες οὐχ ὥσπερ ἡμεῖς ἀμβροσίας τε καὶ νέκταρος, ἄρτου δὲ καὶ οἴνου;» —«Ἀλλ' ἔγωγε,» εἶπεν, «οὐχ ᾗπερ οὖν ᾤμην τοὺς θεοὺς μιμεῖσθαι, ταύτῃ προσεφερόμην σιτία καὶ ποτά· τὸ σῶμα δὲ ἔτρεφον, ἴσως μὲν ψευδῶς, πειθόμενος δὲ ὅτι καὶ τὰ ὑμέτερα σώματα δεῖται τῆς ἐκ τῶν ἀναθυμιάσεων τροφῆς. Πλὴν οὐ κατὰ ταῦτά γε ὑμᾶς εἶναι μιμητέους,
334 ἀλλὰ κατὰ τὴν διάνοιαν ὑπέλαβον». Ὀλίγον ὁ Σειληνὸς ὥσπερ ὑπὸ πύκτου δεξιοῦ πληγείς· «Εἴρηται μέν σοι τοῦτο,» εἶπε, «τυχὸν οὐκ ἀτόπως, ἐμοὶ δέ,» ἔφη, «τοῦτο φράσον, τί ποτε ἐνόμιζες εἶναι τὴν τῶν θεῶν μίμησιν;» καὶ ὅς· «Δεῖσθαι μὲν ὡς ἐλαχίστων, εὖ ποιεῖν δὲ ὡς ὅ τι μάλιστα πλείστους.» —«Μῶν οὖν,» εἶπεν, «οὐθενὸς ἐδέου;» καὶ ὁ Μάρκος· «Ἐγὼ μὲν οὐθενός, ἴσως δὲ τὸ σωμάτιόν μου μικρῶν.

b 35. Δόξαντος οὖν καὶ τοῦτο ὀρθῶς εἰρηκέναι τοῦ Μάρκου, τὸ τέλος ἀπορούμενος ὁ Σειληνὸς ἐπιφύεται

μιλήσουν για λογαριασμό τους. Για εκείνους είχες περιθώρια για πειράγματα, τώρα πρόσεξε καλά τι θα πεις για τον Μάρκο. Γιατί κατά τη γνώμη μου είναι ένας άνθρωπος, σύμφωνα με τον Σιμωνίδη[95] "τετράγωνος και καμωμένος άψογος"». Στρέφεται ο Ερμής προς τον Μάρκο και λέει: «Εσύ, Βήρε, ποιον θεωρούσες άριστο σκοπό της ζωής;» Εκείνος απάντησε ήρεμα και συνετά: «Το να μιμείσαι τους θεούς». Τούτη η απάντηση αμέσως όχι μόνο δεν τους φάνηκε αγενής αλλά και η καλύτερη απ' όλες. Ακόμα κι ο Ερμής δεν θέλησε να τον επανεξετάσει, μιας κι ήταν πεισμένος πως ο Μάρκος θ' απαντούσε σ' όλες τις ερωτήσεις το ίδιο καλά. Μόνο ο Σειληνός διαμαρτυρήθηκε: «Μα τον Διόνυσο, δεν σκοπεύω ν' ανεχτώ τούτο τον σοφιστή». — «Γιατί, λοιπόν», είπε, «έτρωγες ψωμί κι έπινες κρασί κι όχι αμβροσία και νέκταρ όπως εμείς;» — «Είν' αλήθεια», απάντησε ο Μάρκος, «πως δεν σκέφτηκα να μιμηθώ τους θεούς στον τρόπο που έτρωγα και έπινα. Έτρεφα το σώμα μου πιστεύοντας, λάθος μου ίσως, πως τα δικά τους σώματα χρειάζονται να τραφούν από τους καπνούς των θυσιών. Άλλωστε δεν υπέθεσα ότι έπρεπε να σας μιμηθώ σ' αυτό αλλά στη διάνοια». Για μια στιγμή ο Σειληνός τα 'χασε, σα να είχε δεχτεί γροθιά από πυγμάχο. «Μπορεί να μην είναι λάθος αυτό που είπες, πες μου όμως κι ετούτο: Τι θεωρείς πως σημαίνει πραγματικά "μίμηση των θεών";» Κι εκείνος απάντησε: «Το να έχεις όσο γίνεται λιγότερες ανάγκες και να κάνεις όσο γίνεται μεγαλύτερο καλό». «Θες να πεις», ρώτησε ο Σειληνός, «πως δεν είχες καμιά ανάγκη;» Κι ο Μάρκος απάντησε: «Εγώ δεν είχα καμιά, ίσως να είχε κάποιες το φτωχό μου σώμα».

35. Επειδή φάνηκε πως και σ' αυτό είχε απαντήσει σωστά ο Μάρκος, ο Σειληνός δεν έβρισκε τι να πει, μέχρι που πιάστηκε από κάτι που του φάνηκε πως δεν ήταν

τοῖς περὶ τὸν παῖδα καὶ τὴν γαμετὴν αὐτῷ δοκοῦσιν οὐκ
ὀρθῶς οὐδὲ κατὰ λόγον πεποιῆσθαι, τὴν μὲν ὅτι ταῖς
ἡρωίναις ἐνέγραψε, τῷ δὲ ὅτι τὴν ἡγεμονίαν ἐπέτρεψεν.
«Ἐμιμησάμην,» εἶπε, «καὶ κατὰ τοῦτο τοὺς θεούς·
Ὁμήρῳ μὲν γὰρ ἐπειθόμην λέγοντι περὶ τῆς γαμετῆς
ὅτι ἄρα ὅστις

c *ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων*
τὴν αὐτοῦ φιλέει καὶ κήδεται·

περὶ δὲ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ τοῦ Διὸς ἀπόφασιν ἔχω.
Αἰτιώμενος γὰρ τὸν Ἄρεα· «Πάλαι ἄν,» εἶπεν, «ἐβέ-
βλησο τῷ κεραυνῷ, εἰ μὴ διὰ » τὸ παῖδά σε εἶναι
ἠγάπων,» ἄλλως τε καὶ οὐδὲ ᾤμην ἐγὼ τὸν παῖδα
πονηρὸν οὕτως ἔσεσθαι. Εἰ δὲ ἡ νεότης ἐφ' ἑκάτερα
μεγάλας ποιουμένη τὰς ῥοπὰς ἐπὶ τὸ χεῖρον ἠνέχθη, οὐχὶ
d *πονηρῷ τὴν ἡγεμονίαν ἐπέτρεψα, συνηνέχθη δὲ τὸν*
λαβόντα πονηρὸν γενέσθαι. Τά τε οὖν περὶ τὴν γυναῖκα
πεποίηταί μοι κατὰ ζῆλον Ἀχιλλέως τοῦ θείου, καὶ τὰ
περὶ τὸν παῖδα κατὰ μίμησιν τοῦ μεγίστου Διός, ἄλλως
τε καὶ οὐθὲν καινοτομήσαντι. Παισί τε γὰρ νόμιμον
ἐπιτρέπειν τὰς διαδοχάς, καὶ τοῦτο ἅπαντες εὔχονται,
τήν τε γαμετὴν οὐκ ἐγὼ πρῶτος, ἀλλὰ μετὰ πολλοὺς
335 *ἄλλους ἐτίμησα. Ἴσως δὲ τὸ μὲν ἄρξασθαι τῶν τοιούτων*
ἐστὶν οὐκ εὔλογον, τὸ δὲ ἐπὶ πολλῶν γενόμενον τοὺς
οἰκειοτάτους ἀποστερεῖν ἐγγὺς ἀδικίας. Ἀλλ' ἔλαθον
ἐμαυτὸν ἐγὼ μακρότερα ἀπολογούμενος πρὸς εἰδότας
ὑμᾶς, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί· διόπερ μοι τῆς προπετείας
ταυτησὶ συγγνώμονες γένοισθε.»

36. *Παυσαμένου δὲ καὶ τοῦδε τοῦ λόγου, τὸν Κων-*
b *σταντῖνον ὁ Ἑρμῆς ἤρετο· «Σὺ δὲ τί καλὸν ἐνόμισας;»*
—«Πολλά,» εἶπε, «κτησάμενον, πολλὰ χαρίσασθαι ταῖς

σωστό ούτε λογικό στη συμπεριφορά του προς τη γυναίκα και τον γιο του. Εννοώ πως εκείνη την κατέταξε στις ηρωίδες και πως εμπιστεύτηκε την αυτοκρατορία στον γιο του. «Μιμήθηκα», του απάντησε, «τους θεούς και σ' αυτό. Διότι πίστεψα στον Όμηρο που λέει για την σύζυγο[96]:

...ο αγαθός και συνετός
αγαπά και φροντίζει τη δικιά του·

Όσο για τον γιο μου έχω τα λόγια του Δία. Όταν είχε θυμώσει με τον Άρη, του είπε[97]: "Από καιρό θα σε είχα χτυπήσει με τον κεραυνό, αν δεν σ' αγαπούσα γιατί είσαι παιδί μου", άλλωστε, ποτέ δεν θεώρησα τον γιο μου τόσο κακό. Η νεότητα πάντα ταλαντεύεται ανάμεσα στην αρετή και την κακία, μπορεί τελικά να στράφηκε στην κακία, αλλά όταν του εμπιστεύτηκα την εξουσία δεν ήταν κακός. Έτσι, η συμπεριφορά μου προς τη γυναίκα μου είχε πρότυπο τη συμπεριφορά του θεϊκού Αχιλλέα κι η συμπεριφορά προς τον γιο μου αποτελεί μίμηση εκείνης του μεγάλου Δία, άρα, λοιπόν, δεν καινοτόμησα σε τίποτα απολύτως. Είναι νόμιμο να παραχωρείς τη διαδοχή στο παιδί σου κι αυτό εύχονται όλοι, όσο για τη σύζυγο δεν ήμουν ο πρώτος που της απέδωσα τιμές αλλά ακολούθησα το παράδειγμα πολλών άλλων. Ίσως δεν είναι λογικό να πάρει κανείς μια τέτοια πρωτοβουλία, αλλά το να στερήσει τους δικούς του ανθρώπους από κάτι που αποδόθηκε σε τόσους θα έφτανε να είναι αδικία. Παρασύρθηκα, ω Δία και θεοί, και μακρηγορώ προς εσάς που τα γνωρίζετε όλα, συγχωρέστε με γι' αυτή μου την προπέτεια».

36. Μόλις τέλειωσε ο λόγος, ο Ερμής στράφηκε στον Κωνσταντίνο και τον ρώτησε: «Εσύ τι θεώρησες καλό;» — «Το να μαζέψω μεγάλο πλούτο», απάντησε εκείνος, «και

τε ἐπιθυμίαις ταῖς ἑαυτοῦ καὶ ταῖς τῶν φίλων ὑπουργοῦντα.» Ἀνακαγχάσας οὖν ὁ Σειληνὸς μέγα· «Ἀλλ' ἦ τραπεζίτης εἶναι,» ἔφη, «θέλων ἐλελήθεις σεαυτόν, ὀψοποιοῦ καὶ κομμωτρίας βίον ἔχων; ᾐνίττετο δ' αὐτὰ πάλαι μὲν

ἥ τε κόμη τό τε εἶδος,

ἀτὰρ νῦν καὶ ἡ γνώμη σου κατηγορεῖ.» Τούτου μὲν οὖν ὁ Σειληνὸς πικρότερόν πως καθήψατο.

c 37. *Σιωπῆς δὲ γενομένης, ἔφερον οἱ θεοὶ λάθρᾳ τὰς ψήφους. Εἶτα ἐγένοντο πολλαὶ τῷ Μάρκῳ. Κοινολογησάμενος δὲ ὁ Ζεὺς ἰδίᾳ πρὸς τὸν πατέρα, προσέταξε κηρῦξαι τῷ Ἑρμῇ· ὁ δὲ ἐκήρυττεν· «Ἄνδρες οἱ παρελθόντες ἐπὶ τουτονὶ τὸν ἀγῶνα, νόμοι παρ' ἡμῖν εἰσι καὶ κρίσεις τοιαῦται γίνονται, ὥστε καὶ τὸν νικῶντα χαίρειν καὶ τὸν ἡττώμενον μὴ μέμφεσθαι. Πορεύεσθε οὖν,»*
d *εἶπεν, «ὅποι φίλον ἑκάστῳ, ὑπὸ θεοῖς ἡγεμόσι βιωσόμενοι τὸ ἐντεῦθεν· ἑλέσθω δ' ἕκαστος ἑαυτῷ τὸν προστάτην τε καὶ ἡγεμόνα». Μετὰ τὸ κήρυγμα τοῦτο ὁ μὲν Ἀλέξανδρος ἔθει πρὸς τὸν Ἡρακλέα, Ὀκταβιανὸς δὲ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἀμφοῖν δὲ ἀπρὶξ εἴχετο τοῦ Διὸς καὶ Κρόνου Μάρκος. Πλανώμενον δὲ πολλὰ καὶ περιτρέχοντα τὸν Καίσαρα κατελεήσας ὁ μέγας Ἄρης ἥ τε*
336 *Ἀφροδίτη παρ' ἑαυτοὺς ἐκαλεσάτην· Τραϊανὸς δὲ παρὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἔθει ὡς ἐκείνῳ συγκαθεδούμενος.*

38. *Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, οὐχ εὑρίσκων ἐν θεοῖς τοῦ βίου τὸ ἀρχέτυπον, ἐγγύθεν τὴν Τρυφὴν κατιδὼν ἔδραμε πρὸς αὐτήν· ἡ δὲ ὑπολαβοῦσα μαλακῶς καὶ περιβαλοῦσα τοῖς πήχεσι πέπλοις τε αὐτὸν ποικίλοις ἀσκήσασα καὶ καλλωπίσασα, πρὸς τὴν Ἀσωτίαν ἀπήγαγεν, ἵνα καὶ τὸν*

στη συνέχεια να τον ξοδέψω απλόχερα για να ικανοποιήσω τις επιθυμίες τις δικές μου και των φίλων μου». Μ' αυτό, ο Σειληνός κάγχασε δυνατά και είπε: «Αλλά αν ήθελες να γίνεις τραπεζίτης, γιατί έζησες σαν μάγειρας και σαν κομμώτρια; Τούτα τα μαρτυρούσαν από παλιά

η κόμη κι η θωριά σου[98],

αλλά να που τώρα η ίδια σου η άποψη στρέφεται εναντίον σου». Έτσι, λοιπόν, απότομα τον έκοψε ο Σειληνός.

37. Επικράτησε σιωπή κι οι θεοί έριξαν μυστικά τις ψήφους. Οι περισσότερες ήταν υπέρ του Μάρκου. Αφού συνομίλησε ιδιαίτερα ο Δίας με τον πατέρα του, πρόσταξε τον Ερμή να κάνει την ανακοίνωση· ο Ερμής κήρυξε τα εξής: «Άντρες που λάβατε μέρος σ' αυτόν τον αγώνα, μάθετε πως οι νόμοι κι οι αποφάσεις μας γίνονται έτσι ώστε ο νικητής να χαρεί και ο νικημένος να μην παραπονεθεί. Πηγαίνετε, λοιπόν, όπου σας αρέσει, ζήστε στο εξής κάτω από θεϊκή ηγεμονία· καθένας σας ας διαλέξει προστάτη και ηγεμόνα». Μετά απ' αυτή την ανακοίνωση, ο Αλέξανδρος έτρεξε προς τον Ηρακλή κι ο Οκταβιανός προς τον Απόλλωνα, ενώ ο Μάρκος κόλλησε στον Δία και τον Κρόνο. Ο Καίσαρας περιπλανιόταν για πολύ ώρα μέχρι που τον λυπήθηκαν ο Άρης και η Αφροδίτη και τον κάλεσαν κοντά τους. Ο Τραϊανός πήγε και κάθισε βιαστικά κοντά στον Αλέξανδρο.

38. Ο Κωνσταντίνος, μη βρίσκοντας ανάμεσα στους θεούς το πρότυπο της ζωής του, είδε κοντά του την Τρυφή κι έτρεξε προς το μέρος της. Εκείνη τον δέχτηκε τρυφερά, τον αγκάλιασε, στη συνέχεια τον έντυσε με πολύχρωμα πέπλα και τον καλλώπισε, και τον έστειλε στην Ασωτία,

Ἰησοῦν εὑρὼν ἀναστρεφόμενον καὶ προαγορεύοντα πᾶ-
b σιν· «Ὅστις φθορεύς, ὅστις μιαιφόνος, ὅστις ἐναγὴς καὶ βδελυρός, ἴτω θαρρῶν· ἀποφανῶ γὰρ αὐτὸν τουτῳὶ τῷ ὕδατι λούσας αὐτίκα καθαρόν, κἂν πάλιν ἔνοχος τοῖς αὐτοῖς γένηται, δώσω τὸ στῆθος πλήξαντι καὶ τὴν κεφαλὴν πατάξαντι καθαρῷ γενέσθαι», σφόδρα ἄσμενος ἐνέτυχεν αὐτῷ, συνεξαγαγὼν τῆς τῶν θεῶν ἀγορᾶς τοὺς παῖδας. Ἐπέτριβον δὲ αὐτόν τε κἀκείνους οὐχ ἧττον τῆς ἀθεότητος οἱ παλαμναῖοι δαίμονες, αἱμάτων συγγενῶν τιννύμενοι δίκας, ἕως ὁ Ζεὺς διὰ τὸν Κλαύδιον καὶ
c Κωνστάντιον ἔδωκεν ἀναπνεῦσαι. «Σοὶ δέ,» πρὸς ἡμᾶς λέγων ὁ Ἑρμῆς, «δέδωκα τὸν πατέρα Μίθραν ἐπιγνῶναι· σὺ δὲ αὐτοῦ τῶν ἐντολῶν ἔχου, πεῖσμα καὶ ὅρμον ἀσφαλῆ ζῶντί τε σεαυτῷ παρασκευάζων, καὶ ἡνίκα ἂν ἐνθένδε ἀπιέναι δέῃ, μετὰ τῆς Ἀγαθῆς ἐλπίδος ἡγεμόνα θεὸν εὐμενῆ καθιστὰς σεαυτῷ.»

ώστε να βρει και τον Ιησού που έμενε εκεί και έλεγε σε όλους: «Όποιος είναι διαφθορέας, δολοφόνος, καταραμένος και βδελυρός ας πλησιάσει άφοβα! Λούζοντάς τον μ' αυτό το νερό θα τον παραδώσω καθαρό. Κι αν ξαναγίνει ένοχος για τα ίδια εγκλήματα, ας χτυπηθεί στο στήθος κι ας χτυπήσει το κεφάλι του κι εγώ θα τον καθαρίσω». Με μεγάλη ευχαρίστηση ο Κωνσταντίνος έτρεξε προς το μέρος του, παίρνοντας μαζί και τα παιδιά του απ' τη σύναξη των θεών. Οι εκδικητές θεοί, όμως, συνέτριψαν κι αυτόν κι εκείνα για την ασέβειά τους και τους τιμώρησαν γιατί είχαν χύσει αίμα συγγενών, μέχρι που ο Δίας, προς χάρη του Κλαύδιου και του Κωνστάντιου[99], τους επέτρεψε ν' ανασάνουν. «Όσο για σένα», μου είπε ο Ερμής, «σου πρόσφερα τη γνώση του πατέρα σου Μίθρα. Ν' ακολουθείς τις εντολές του και μ' αυτό τον τρόπο να ετοιμάσεις στη ζωή σου ασφαλές αραξοβόλι· όταν έρθει η στιγμή ν' αποχωρήσεις απ' αυτό τον κόσμο, θα σου επιτρέψει, σύμφωνα με την Καλή Ελπίδα, να τον επιλέξεις ως καθοδηγητή θεό σου».

Ο ΚΑΘΕΝΑΣ ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΡΕΙ ΝΑ ΔΙΑΒΑΣΕΙ τον *Μισοπώγωνα*, σίγουρα θα βρει να υπογραμμίσει με το μολύβι αρκετά σημεία. Με άλλα θα γελάσει, κάποιες στιγμές θα μπει στον πειρασμό να κάνει θλιβερές συγκρίσεις με σημερινούς πολιτικούς και διανοούμενους, κάποια άλλα θα φωτίσουν τα ποιήματα του Καβάφη που τόσο συχνά αναφέρει τον Ιουλιανό -κι ίσως πολλούς τους κάνει να ερωτευτούν την Ιστορία, όπως την ερωτεύτηκε ο Αλεξανδρινός ποιητής. Ένα είναι βέβαιο: ποτέ στην παγκόσμια ιστορία δεν έχει ξαναγραφεί τέτοιος αποκαλυπτικός και ειλικρινής λόγος ηγέτη κράτους προς πολίτες, ποτέ δεν έχει διδαχθεί μάθημα ήθους με τέτοια παρρησία, χιούμορ και αυτοσαρκασμό. Ο *Μισοπώγων*, πέρα από τη μεγάλη αξία του ως ιστορικό ντοκουμέντο, είναι ένα γραπτό μνημείο Ελληνικού Ήθους.

"Το έργο του Ιουλιανού Μισοπώγων *είναι τόσο θαυμάσιο και πνευματώδες, ώστε με δυσκολία μπορεί κανείς να το αποδώσει σε αυτοκράτορα."*
Will Durant *("Παγκόσμια Ιστορία του Πολιτισμού", τ. Δ')*

Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ
θύραθεν ΕΠΙΛΟΓΗ